82589
255.07.02.02.01.06.41225
DERGİ A/052-02
Türk Dili

~~Eylül~~ 1933
Haziran
Hay Nam

Türk Dili

— Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni —

ANKARA

1933

TÜRK DİL KURUMU
KÜTÜPHANESİ
Esas No.: T.D. 2
Kayıt No.: 77
İptal edilmiştir.

Sayı: 2 Haziran: 1933

Türk Dili

Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni

CEMİYETİN İŞLERİ

DERLEME, KARŞILIKLAR ANKETİ, GRAMER ANKETİ, TARAMA

T. D. T. C. geçen sayıda da yazdığımız gibi, dört büyük işe birden başlamış bulunuyor:

1. — Söz Derleme:

Türkiyenin her yerinde kurulmuş derleme heyetleri ve ocakları, halk ağzından söz derliyerek fişlere geçirmekte ve bunlar, köylerden kazalara, kazalardan vilayetlere, vilayetlerden merkeze elene elene gelmektedir.

Söz derleme işi, bize millî dil varlığımızı ana kaynaklarından toplıyarak tanıtacak bir iştir. Her yerden gelen fişler, elenerek bir kere alfabe sırasiyle, sonra da lûgat, yahut ıstılah sözü olabilmek kabiliyetlerine göre cins cins dizilecek, Lûgat - Istılah Kolunun kısımlarına ve bölüklerine en canlı kaynak olacaktır.

Derleme kolunun eski Dil Encümeninden devraldığı malzemenin listesini geçen sayıda koymuştuk. Dil Cemiyetinin kuruluşundanberi ele geçen malzeme listeleriyle şubat 1933 ten başlıyarak ay ay verilen derleme raporlarını da aşağıya koyuyoruz.

2. — Karşılıklar Anketi:

Dilimizde kullanılan arapça ve farsça sözlere karşılık aramak için açılan anketi geçen sayımızda anlatmış ve 92 söz listesini de sayıfalarımıza geçirmiştik. U. M. H. bu ankete bir de dilimizde çok kullanılan arapça ve farsça bağlama sözleriyle birleşik deyişleri eklemeğe karar vermiştir. Anketin bu ikinci kısmının tafsilâtı ve listeleri de bu sayımızdadır.

TÜRK [illegible] KURUMU
[illegible]TESİ
Esas No Ampi A/52 - II
Kayıt No 1279

SÖZ DERLEME

4,5 AYDA 100.000 FİŞ

Söz derleme seferberliği şubat 1933 ilkinde başlamıştı. Haziran ortasına kadar vilâyetlerden gelen fişler 100.234 olmuştur.

T. D. T. C. Reisi Maarif Vekili Dr. Reşit Galip Bey, bu sevinçli haberi Anadolu Ajansı vasıtasiyle matbuata ve halka şu yolda bildirmiştir;

"Büyük şefimizin yüksek emir ve irşatları altında açılmış olan söz derleme seferberliği bütün canlılığı ile devam ediyor. Şimdiye kadar vilayetlerden gelen kelime fişlerinin bugün öğleden evel (100.000) i geçerek (100.234) ü bulduğunu öz dil işlerine candan sarılmış olan milletimize müjdelemekle bahtiyarım. Bu netice Türk dili uğrunda açılmış olan millî savaşın ne kadar kutlu ve umutlu bir zafer yolunda yürüdüğünü parlak bir rakam vesikasiyle gösteriyor. Bu yekûna vilâyetlerimizin ayrı ayrı iştirak nispetleri şöyledir:

Gelen Listelerin Vilayetlere Ayrlışı.

Vilâyetler	Mayıs sonu	Yeni gelen	Hepsi	Vilâyetler	Mayıs sonu	Yeni gelen	Hepsi
Adana	754	—	754	Burdur	471	34	505
Afyon	1825	—	1825	Bursa	1633	464	2097
Aksaray	75	—	75	Cebelibereket	1272	—	1272
Amasya	1208	—	1208	Çanakkale	3006	548	3554
Ankara	9345	2123	11468	Çankırı	630	—	630
Antalya	1735	100	1853	Çorum	807	321	1128
Artvin	169	37	206	Denizli	2386	—	2386
Aydın	661	55	716	Diyarbekir	813	—	813
Balıkesir	616	71	987	Edirne	687	112	799
Bayazıt	507	118	625	Elâziz	376	—	376
Bilecik	2429	—	2429	Erzincan	782	—	782
Bolu	1371	30	1401	Erzurum	251	185	436

3. — Gramer Anketi:

Kelime teşkili hakkında mütehassıslara ve muallimlere mahsus olarak açılan gramer anketinin ön sözü ile "Î" lâhikasının nasıl karşılanabileceği hakkındaki parçasını, geçen sayıda vadettiğimiz gibi, bu sayımıza koyuyoruz.

4. — Istılah Tarama:

Eski, yeni türlü türk lûgatleriyle kitaplarından ıstılah olabilecek sözleri tarıyan komisyon önce askerlik, idare ve siyaset sözlerini taramakla işe başlamıştı. Bu taramaların birincisini geçen sayımıza koymuştuk. Gene askerlik, idare ve siyaset sözlerini tarıyan bir listeyi de bu sayımıza aldık.

Derleme Heyetlerine bir Tamim

Söz derleme fişlerinin yüz bini aşması üzerine Cemiyet merkezinden vilayet derleme heyetleri reisliklerine de şu tamim yapılmıştır:

Muhterem Efendim,

1933 yılı başında açılan söz derleme seferberliği, bu millî savaşı candan benimsiyen Türk milletinin eksilme bilmez büyük sevgisiyle sürüp gitmektedir. Bu işte ileri gayret gösteren Vilayetlere şimdiden teşekkürlerimi arzeder, henüz bizi tatmin edecek derecede fiş göndermemiş olanlarm da yeni gayret hamleleriyle ön safa geçeceklerinden şüphe etmediğimi kaydederim.

Vilâyetlerden gelen derleme fişlerinin adedi Haziran ortasında (100,234) gibi gerçekten göğüs kabartacak bir yekûnu bulmuştur. Bu yekûna vilâyetlerimizin ayrı ayrı iştirak nispetleri bağlı cetvelde gösterilmiştir. Bu cetvelden de anlaşılacağı gibi, Vilâyetlerimizin bir kısmı henüz işin büyüklüğü ile mütenasip derecede söz derleme fişleri göndermemişlerdir. Bu Vilâyetlerden son derleme vaziyetleri ve derlenmiş, fakat henüz gönderilmemiş olan fişler hakkında malûmat vermelerini ayrıca rica ederim.

Bazı Vilâyetlerce mükerrer ve eş fişler hakkında tereddüt hasıl olduğu gönderilen mektuplardan anlaşılıyor. Kelimeleri aynı, fakat gösterilen manaları başka başka olan fişlerin eş ve mükerrer fiş sayılmaması lâzım geldiğini de işaret etmek isterim.

Muallim ve müfettiş arkadaşlardan ve bütün Maarif ailesi mensuplarmdan, tatil devresinde faaliyetlerini bu büyük millî dil seferberliği üzerinde daha ziyade teksif etmelerini bekler, dilimizi özleştirme yolunda çalışan ve çalışmakta olan bütün yurttaşlara candan teşekkürle daima daha ileri yürüme temennilerimin arzını diliyerek saygılarımı sunarım, Efendim.

Türk Dili Tetkik Cemiyeti Reisi
Maarif Vekili
Dr. Reşit Galip

Vilayetler	Mayıs sonu	Yeni gelen	Hepsi	Vilayetler	Mayıs sonu	Yeni gelen	Hepsi
Eskişehir	1615	—	1615	Mersin	1478	—	1478
Gaziantep	526	67	593	Muğla	1896	—	1896
Giresun	608	—	608	Niğde	1222	70	1292
Gümüşane	890	—	890	Ordu	1134	108	1242
İçel	1258	293	1551	Muş	195	—	195
İzmir	1973	—	1973	Rize	440	—	440
Isparta	3255	—	3255	Samsun	1231	260	1501
İstanbul	13072	1090	14162	Siirt	90	—	90
Kars	582	—	582	Sinop	1275	68	1343
Kastamonu	1108	—	1108	Sıvas	854	155	1009
Kayseri	3060	—	3060	Şebinkarahisar	1070	—	1070
Kırklareli	355	—	355	Trabzon	1681	—	1681
Kırşehir	1452	—	1452	Tekirdağ	673	110	783
Kocaeli	1176	196	1372	Tokat	736	90	830
Konya	4534	1281	5815	Urfa	561	—	561
Kütahya	1988	—	1988	Van	143	146	289
Malatya	850	—	850	Yozgat	700	255	955
Manisa	766	147	913	Zonguldak	1977	69	2046
Maraş	553	92	641	Hepsi.....	91501	8737	100238
Mardin	22	28	50				

"İlâve etmeğe değer ki bu rakamlar vilâyetlerce toplanmış fişlerin hepsi değil, ancak yerlerinde tasnifleri biterek ve vilâyet mıntakasına ait mükerrerleri ayrılarak merkeze gönderilmiş olanlardır.

"Burada iştirak nispetleri az görülen vilâyetler topladıkları fişlerin tasnifini bir an evel bitirerek yollıyacaklar ve bu işte şüphesiz bütün vilâyetler faaliyet yarışında devam edeceklerdir.

"Mekteplerin tatil devresi muallim arkadaşlarımın dil işlerine daha fazla vakit ve gayretle atılmalarına yarıyacaktır.

"Dil inkılabımızın bu en mühim safhasında bütün gayretini ortaya koyan mefkûreci Türklüğe Türk irfanı namına sonsuz saygı ve şükrân!„

Geldiği yer	Gönderenin adı sanı	K. sayısı	Malzemenin vasıfları
Seyhan(Adana)	Sakarya Mektebi dördüncü sınıfından Hayriye Mehmet İzzet	38	Teklif
İstanbul	Everekli muallim Serkis B.	187	Misalsiz
Tosya	Kargı nahiyesi başmuallimi	600	„
Ankara	Dehri B.	100	Bir kısmı misalli
„	İsfendiyar B.	30	„ „ „
„	İbrahim Osman B.	14	„ „ „
Gelibolu	Çanakkale Maarif mimarı Mazhar B.	1	„ „ „
İstanbul	Sarıyer kaymakamı İbrahim B.	81	„ „ „
„	Maltepe Askeri Lise sitarih muallimi Ali Seydi B.	100	„ „ „
„	Gazi Osman Paşa mektebi muallimlerinden Rasim B.	70	„ „ „
Balıkesir	Necati Bey Mektebi 5 inci sınıftan Cemal Tekin B.	45	„ „ „
Ankara	Halkıyatçı M. Şakir B.	2500	Misalli
		2730	

b) Memleket dışından

Bulgaristan	Şumnu muallimerinden Hafız Abdullah B.	100	Bir kısmı misalli
		7402	

II

Gazete ve mecmualarla gönderilen malzeme

a) Memleket içinden

Gazetenın adı	Çıktığı yer	Derleyenin adı sanı	K. sayısı	Malzemenin vasıfları
Türk dili	Balıkesir	Çantay B.	46	Misalsiz
„ „	„	Hicri Nagânî B.	302	„
Ahali	Samsun	Halkıyatçı M. Şakir B.	285	Misalli (yalnız ekinciliğe, köy ev ve eşyasına dair)

Dil Cemiyetine gönderilen derleme malzemesi[1]

A. Kelimeler

I

Hususî yaprak veya fişlerle gönderilen malzeme

a) Memleket içinden

Geldiği yer	Gönderenin adı sanı	K. sayısı	Malzemenin vasıfları
Halfeti (Gaziantep)	Muallim A. Sait B.	106	Misalsız
Konya 1	Köprü başı İlkmektebi başmuallimi M. Zeki B.	1753	(İsmihaslar ve halk edebiyatı tarihi üzerine notlarla karışık)
Bergama	İkinci Mektep başmuallimi A. Selma H.	68	Misalsiz
Kastamonu	Halkevi İdare Heyeti	290	Misalli
Konya	Belenler köyü muallimi İbrahim Aczi B.	629	Misalli
Reşadiye (Tokat)	Gök köy muallimi Halil İbrahim B.	3	«
Denizli	Akça Koca B.	164	«
Aksaray	Orta mektep Türkçe muallimi H. Oğuz B.	2	«
Ürgüp 2	Muallim Talât B.	66	«
İstanbul	Rumelihisarında İhsan B. sokağında ?	49	Misalsiz
Bursa	Birinci Erkek Lisesi son sınıf fen şubesinden 764 Cemal Fevzi B.	58	«
Buca (İzmir)	Leylî Orta Mektep müdürü ve Türkçe muallimi Faik Dulunay B.	348	«

1) Bu malzeme 31 - 1 - 33 den itibaren (Babalık) gazetesinde de neşredilmektedir.
2) Keşandan gönderilmiştir.

Gazete ve mecmualarla gönderilen malzeme
II

Gazetenın adı	Çıktığı yer	Derleyen	Malzemenin cinsi	Sayıları
1. Ahali:	Samsun	Halk şairi Emiri	Koşmalar	360 - 398
		M. Şakir B.	Halk şiirleri	581
2. Bartın	Bartın	Sadi yaver «	Saz âşıkları	
4. Özdilimize doğru	İstanbul	Ali Rıza «	Maniler	9
		M. Şakir «	Atalar sözü	5
		Ahmet Baha«	Genç osman destanı	10
3. Kızılırmak	Sivas	Telgraf muhasiplerinden Reşat B.	Maniler	190 - 146
5. Türk dili	Balıkesir	M. Şakir Bey	Maniler	2036 - 2037
		Hicri Nağamî B.	Ata sözleri	2000 - 2001
		" "	Maniler	2002 - 2004
		" "	Türküler	2008 - 2009
		" "	Masallar	2011 - 2014
		M. Cevdet "	Mniler	2018
		Ö. Nazif "	Maniler	2019 - 2025
		« «	Bilmeceler	2026 - 2030
		« «	Türküler	2032 - 2033
		Ceylan dede	Derviş destanı	2036

C. Halkıyat
I
Defter yahut fişlerle gönderilen malzeme

Geldiği yer	Derleyen	Malzemenin cinsi	Düşünceler
Ürgüp	Muallim Talât Bey	İnanmalar ve âdetler	Keşandan
Erzincan	Erzincan derleme heyeti	" "	

Gazetenin adı	Çıktığı yer	Derleyenin adı sanı	K. sayısı	Malzemenin vasıfları
Ahali	Samsun	Muallim Kâzım B.	13	İzahlı
Dilek	Tosya	Kastamonu Lisesi son sınıfından Mustafa Hulûsi B.	40	Misalsiz
Tekirdağ	Tekirdağ		22	„
Milli Gazete	Urfa	Cevdet B.	62	„
Akın	Trabzon		276	„
Öz dilimize doğru	İstanbul	Caferoğlu Ahmet B.	176	İzahlı [Uygurcadan] 5 - 9 10
“ “	“	Muallim Hüseyin Kâzım B.	76	İzahlı = 9
			1298	

b) Memleket dışından

Karadeniz	Razgrat	Arif Necip B.	315	Misalsiz
Özdilek	Kırcaali	M. O.	76	(Teklif sözleriyle karışık)
			1679	„ „

B. Edebiyat

I

Defterler ve fişlerle gönderilen malzeme

Geldiği yer	Gönderenin adı sanı	Malzemenin cinsi	Malzemenin vasıfları
Bayburt	Orta Mektep müdürü ve tarih, coğrafya muallimi Kemal B.	Ağıt destan	Celâlî ve Karacaoğlana ait
Konya	Köprübaşı Mektebi başmuallimi Zeki B.	Aata sözleri, tabirler ve halk şiirleri	Bir kısmı malûm.
Ankara(Bâlâ)	Ankara Derleme H.	Destan	
Kırşehir	Kırşehir Derleme H.	Bilmece, masal	
Bursa	Necati Bey Enstitüsü Talim Heyeti	Mani	

Gazetenin adı	Çıktığı yer	Derleyenin adı sanı	Malzemenin cinsi	Sayıları
		Muallim Kemal B.	Oyunlar	1979 - 1999
		Ahmet Baha B.	Etnoğrafya	2049 - 2073
		Muallim Kemal B.	Yurt bilgisi	2046 - 2047
		Şinasi İhsan B.	„ „	2052 - 2061
		Ö. Nazif B.	„ „	2060
Türk sözü	Adana	Ali Rıza Bey	Etnografya	2445 - 2504
Ticaret	İzmir		Yurt bilgisi	3531 - 3546
Yeni fikir	Bursa	M. Şemsettin	« «	543 - 556
		Mümin Bey	Bedii Halkiyat	553
			Eski devirlerde Bursa	360 - 370

D. Tarihî Derleme

Kitaplardan taranmış kelimeler

Geldiği yer	Gönderenin adı sanı	K. Sayısı	Malzemenin vasıfları
Ankara	Derleme Kolu âzasından Kastamonu Mebusu Velet Çelebi B.	4119	Çoğu şahitli
«	Derleme Kolu başı Rağıp Hulûsi Bey	3500	« «
«	Derleme Kolu âzasından Kütüphaneler Müdürü H. Fehmi B.	1551	İzahlı
Konya	Köprübaşı İlk mektebi başmuallimi M. Zeki B.	71	Şahitsiz
		Hepsi 9241	

İcmal

A. Dil Encümeninden kalan kelime malzemesi

Defterlerle gönderilip fişe geçmiş olanlar	2745
“ “ “ geçmemiş olanlar	17707
Kitap ve yazmalardan derlenmiş olanlar	16000
Hepsi	36452

II

Gazete ve mecmualarla gönderilen malzeme

Gazetenin adı	Çıktığı yer	Derleyen	Malzemenin cinsi	Sayıları
Ahali	Samsun	M. Şakir B.	Folklor çalışma ve yayımları	560 - 585
		M. Şakir B.	Yurt bilgisi	588 - 598
		M. Kâzım B.		
		Ahmet Baha B.	„ „	582
		M. Kâzım B.	„ „	578 - 582
Ant	Aydın	Hulûsi Erdugan B.	Folklor	88 - 93
Akın (mecmua)	Trabzon	M. Mümtaz B.	Yurt bilgisi	21 - 23
Bartın	Bartın	M. Şakir B.	Âdetler	382 - 383
		Ahmet Baha B.	Etnoğrafya	364 - 368
		muallim Vahit „	„	375 - 387
		Mahmut Ragıp„	Musiki halkıyatı	363 - 368
		Sadi Yaver „	Düğünler	360 - 387
		M. Şakir „	Folklor çalışma ve yayımları	364 - 378
		Ahmet Baha „	Etnoğrafya	374
Duygu	Çankırı	Hacı Şeyh oğlu Hasan B.	Âdetler	104 - 125
		Ali Dehri B.	Halk masalları	104 - 125
		I. Kemal B.	Yurt bilgisi	116
Edirnede Millî Gazete	Edirne	Vahit B.	Halk musikisi	326 - 394
Gazi Antep	Gazi An.	Şakir Sabri B.	Yurt bilgisi	201 - 222
Öz dilimize doğru (mecmua)	İstanbul	Ali Rıza B.	Düğünler	10
Sivas	Sivas	?	Yurt bilgisi	2387 - 2388
Türk dili	Balıkesir	M. Şakir B.	Çocuğa ait inanma ve âdetler	1963 - 2010
		Mahmut Ragıp„	Musiki halkıyatı	1964 - 1969
		Muallim Kemal B.	Âdetler	1976 - 1977
		Mahmut Ragıp B.	Musiki halkıyatı	1983 - 1987

Her vilâyet fişleri üzerindeki imzaların tetkiki neticesinde malzeme toplıyan derleyicilerin hüviyet ve miktarları hakkında açık bir fikir elde edilebilmiştir. Bu tetkike göre bütün vilayetler içinde en etraflı derleme faaliyeti göstermiş olanlar şunlardır:

Çanakkale, Muğla, Çankırı, Kayseri, Denizli, Adana.

Bu vilâyetlerden bilhassa ilk ikisi hemen bütün kazaları ve bir çok köyleri harekete getirmiş, böylece mıntakalarının her tarafından külliyetli derleme yapmışlardır. Meselâ Çanakkale vilâyetinde Çanakkale, Ezine, Eceabat, Gelibolu, Bayramiç, Biga, Lapseki, Bozcaada; Muğla vilâyetinde Muğla, Marmaris, Fethiye, Milas, Budrum, Köyceğiz; Çankırı vilâyetinde Çankırı, Ilgaz, Çerkeş derlemeye iştirak etmiştir.

Kalanlardan büyük bir kısmı merkezle birer ikişer kazadan söz derleyebilmiştir: Meselâ Kayseri vilâyetinden yalnız Kayseri İncesu, Develi; Denizli vilâyetinden Denizli ve Davas; Eskişehir vilâyetinden Eskişehir ve Seydigazi; Adana vilâyetinden Adana ve Kozan; Sivas vilâyetinden Sivas ve Divrik; Zonguldak vilâyetinden Zonguldak ve Devrek kazaları derlemeye iştirak etmişlerdir.

Bunlardan sonra gelen vilâyetlerin bir kısmında, (Muğla, Kırşehir, Amasya, Burdur, Mersinde) yalnız vilâyet merkezi ve köylerinde derleme yapılmış, bir kısmında ise (Diyarbekir, Sivas, Ordu ve Boluda) yalnız vilâyet merkezinden derleme yapılmıştır. Bununla beraber vilâyetlerden bazılarından, meselâ Amasyadan, gelen fişler yalnız 2 derleyicinin imzasını taşımaktadır. Giresundan yalnız tek bir zabit imzasiyle fiş gelmiştir. Ankara vilâyetinden ise Pulatlı, Ayaş, Balâ kazalarından ve Ankaraya bağlı iki köyden gelmiştir.

Bütün vilâyetler içinde askerî kıt'alardan kelime derleyip gönderen ilk vilâyet ise Boludur. Buradan, kaymakamdan itibaren her rütbede zabitlerin imzalarını taşıyan fişler gelmiştir.

Kelimeler haricinde ilk olarak halk edebiyatından örnekler gönderen Ankara vilâyeti olmuştur.

Bütün bu işlerde en faal rolü oynıyan erkek ve kadın muallimleridir. Onlardan sonra ilk tedrisat müfettişleri ve maarif müdürleri gelmektedir. Bazı vilâyetlerde valiler de derlemeye iştirak etmişlerdir.

Gelen fişlerde İstanbul türkçesinde mevcut kelimelere ve umumiyetle mükerrer sözlere pek az rasgelinmektedir. Bu cihetle vilâyet derleme heyetlerinin esas itibariyle "süzme ve sınıflama„ işini muvaffakiyetle yaptıkları anlaşılmaktadır. Bununla beraber bu

B. Dil Cemiyetine gelen kelime malzemesi

Defter ve fişlerle gönderilenler	7402
Gazete ve mecmualarla «	1679
Kitap ve yazmalardan derlenip gönderilenler	9241
Hepsi	18322

Hatırlatma :

Bu hesaplar içinde vilâyet derleme heyetlerinden fişlerle gönderilen kelime malzemesi yoktur. Bunların sayısı aşağıkı Aylık Derleme Fişleri Raporlarında gösterilmiştir.

BİRİNCİ AYLIK RAPOR (ŞUBAT 1933)

Derleme Kolu, her ay gelen malzeme hakkında Umumî Merkez heyetine bir rapor vermektedir. Bu raporları bunlara bağlı sırasiyle aşağıya koyuyoruz :

1933 Şubat ayının birinci haftasından itibaren fişler gelmeğe başlamıştır. İlk fiş gönderen vilâyet Çanakkaledir. Ondan sonra daha 20 vilâyetten kısım kısım fişler gelmiştir. Bu vilâyetler sırasiyle şunlardır: Muğla, Burdur, Adana, Bilecik, Denizli, Sivas, Diyarbekir, Kayseri, Çankırı, Kırşehir, Mersin, Ordu, Amasya, Ankara, Bolu, Niğde, Kocaeli, Zonguldak, Giresun, Eskişehir.

Şimdiye kadar gelen 3692 fişlik malzeme içinde en çok fiş göndermiş olan vilâyetler şunlardır:

Çanakkale 620; Muğla 598; Kayseri 291; Çankırı 243; Diyarbekir 243; Kırşehir 234.

Bunlardan sonra gelenler Niğde 172; Eskişehir 166; Ankara 158; Adana 138; Zonguldak 122; Bilecik 119; Mersin 116; Denizli 100.

Daha az fiş gönderenler: Amasya 95; Sivas 85; Bolu 75; Kocaeli 47; Burdur 31; Ordu 30; Giresun 8.

Bunlardan bazılarında malzemenin çoğu mıntaka haricinden derlenmiş sözlerdir. Meselâ Bilecikten gelen 119 fiş içinde yalnız 19 u Gölpazarı kazasına aittir. Kalanlardan 98 i Gümüşane, 2 si Manavgat (Antalya) sözleridir. Daha Başka vilayetlerden de böyle az çok karışık malzeme gelmektedir. Meselâ Giresundan gelen 8 fişten 4 ü Ordu ve Ünyeye aittir.

dıkları vazifeleri seviyeleri derecesinde kavramış ve bunu en iyi bir surette ifa için cehit sarfetmiş oldukları görülmektedir. Bazı Sözlerin tariflerinde ve misallerindeki görülen noksanlar kendiliğinden tamamlanmakta ; bazıları ise, ya hususî bir istizaha ihtiyaç göstermekte yahut gelecek daha başka fişlerle karşılaştırılmak suretile izah edilmesi mümkün bulunmaktadır. Muğladan (Marmaristen) gelen fişler içinde *nebatlara ait olanlardan bazılarında bunların kurutulmuş örneklerinin ilişik olarak* gönderildiği görülmektedir.

Bu ay nihayetine kadar gelmiş olan fişlerden (a) ile başlayanların hepsi Kolun hususî fişlerine geçirilmiştir. Bunlar derhal Kol içtimalarında gözden ceçirilip ilk elden hazırlandıktan sonra makineye verilecek, bu suretle Cemiyet kollarına, bölüklerin ve saireye dağıtılmak üzere 8 er nüshalık listeler bastırılacaktır. Bu kelime listelerinin icabına göre daha fazla çoğaltılması Lûgat - Istılah kolunun himmetine bağlıdır.

Bahsettiğimiz bu listelere, Cemiyetteki eskiden mevcut malzeme ile yeni gelenler ayırt edilmiyerek bütün malzeme birden alınmaktadır. Ancak yeni fişlerden, geldikleri mıntakalar haricindeki sözleri havi olanlar Dil encümeninden kalma eski malzeme ile birleştirilmekte ve yalnız fişleri gönderen vilâyet mıntakasına mensup olan sözler ayrı bir yıldız işaretile belirtilmektedir.

Bunlardan başka Derleme Koluna, basma fişler haricinde olarak adi defter yahut yapraklar üzerine yazılıp gönderilmiş kelime listeleri de tevdi edilmektedir. Bunlar da basma fişlerdeki şartları yerine getirmemiş blunudukları için eski malzeme sırasına konulmakta ve o suretle muamele görmektedir.

İKİNCİ AYLIK RAPOR (MART 1933)

Derlemenin ikinci ayı içerisinde faaliyetin genişlediği ve gürleştiği görülmektedir. Mevcut 63 vilâyetten bu ay sonuna kadar fiş göndermiş olan vilayetlerin sayısı geçen ayki 21 den 50 ye, gönderdikleri fişlerin sayısı da 3691 den 34350 ye varmıştır. Şu hale göre vilâyetlerin altıda beşi fiş gönderebilmiş, fişlerin yekûnu da on misli artmıştır.

Vilâyetler gönderdikleri fiş mikdarına göre şu suretle sıralanmaktadır:

I — Binden fazla fiş gönderenler:

hususta bir takım noksanlar kendini göstermektedir. Meselâ bazı vilâyetlerden gelen fişlerde alfabe sırası yerine yalnız mevzu üzerine bir tasnif yapılmıştır. Bazılarında fişler ne alfabe sırasına konulmuş, ne de numaralanmıştır. Bunlar hakkında yalnız gönderilen tahriratta bir adet zikredilmiştir.

Bundan başka şimdiye kadar gelen fişlerin hiç birinde *mükerrer oldukları için çıkarılıp vilâyet merkezinde alıkonan fişlerin gelme yerleri fişlerin arkasına kaydedilmemiştir.*

Merkezce verilen talimata rağmen, bu hususta fazla israra lüzum görmiyorum. Çünkü Derleme Kolunun asıl ehemmiyet verdiği yaygınlık sahası kelimelerin vilâyet içerisindeki değil, bütün memleket dahilindeki yaygınlık derecesidir. Bunlar ise ayrı ayrı vilâyetlerden gelecek olan aynı kelimelerin karşılaştırılması suretiyle elde edilecektir.

Bunlar haricinde, gelen fişlerden ziyade ehemmiyetli görülen kusur *köy ve nahiyelerden derlenmiş söz fişlerinin çoğunda bağlı bulundukları kaza isimlerinin kaydedilmemiş olmasıdır.*

Bundan dolayı Kola gelen her partinin fişleri dağıtılmazdan evvel bu bakımdan birer birer gözden geçirilmekte ve fişlerde görülen köy isimleri elde mevcut 1928 tarihli ve eski harflerle basılmış "*Köylerimizin adları*„ adlı kitaptaki kayıtlarla karşılaştırıp tesbit edilmektedir. Ancak bu karşılaştırma sırasında kitapta kaydı bulunmadığı için vilâyetin hangi kaza veya nahiyesine bağlı olduğu bilinemiyen köy isimlerine de sık sık rasgelinmektedir.

Derleme heyetlerine yapılacak ilk tamimde bu noktanın ehemmiyetle belirtilmesi çok lüzumludur. Bunun için bütün vilâyetlerden köylere varıncıya kadar bütün teşkilatın isimler cetvellerinin ve mufassal haritaları suretlerinin istenilmesi muvafık olacaktır.

Fişlerde ikinci derecede göze çarpan kusur *derleyicilerin bazan hüviyetlerini hiç göstermiyerek yahut eksik göstererek sadece imza etmiş olmaları, bazan da bu imzaların okunamaz bir halde bulunmalarıdır.* Halbuki bunların tam ve okunaklı olmaları derleme faaliyetindeki unsurların mahiyet ve kıymetlerini meydana koyacağı için pek lüzümludur. Bundan dolayı vilâyetlerin derleme için yaptıkları teşkilâtta vazife alan bütün unsurların hüviyet ve isimlerini bildirir cetveller hazırlayıp göndermeleri çok faideli olacaktır.

Fişlerin asıl lûgat ve ıstılah kıymetlerine gelince bu hususta, gelen fişler tasavvur ve ümitlerimizi sağlamlaştıracak ve kuvvetleştirecek bir mahiyet arzetmektedir. Hakikaten derleyicilerin al-

gönderen Saframbolunun Sırçalı köyü muallimi Topçuoğlu Vahit B. anılmağa değer.

Kelime fişlerinden maada daha şimdiden edebiyat ve halkıyat malzemesi gönderen vilâyetler de vardır. Meselâ Ankara, Muğla, Kırşehir, Erzincan, Urfa, Yozgat ve Samsun vilâyetleri edebiyat; Erzincan, Sinop ve Muğla halkıyat malzemesi göndermiştir. Ayrıca fiş ve defterlerle hususî olarak kelime, edebiyat ve halkıyat malzemesi gönderenler de vardır. Bunların isimleri ve gönderdikleri malzeme cetveli Bültenin ilk sayısına konacaktır.

Fişlerin vasıflarına gelince: Derleme merkezinde daimî surette çalışan memurların sayısı — onbinleri geçen fiş mikdarına göre — henüz azımsanacak bir mıkdarda olması dolayısile bu hususta esaslı tetkiklere vakit ve imkân kalmamaktadır. Bütün Kol her şeyden evvel fişlerin ve derleyicilerin vize, kayıt ve sıralama muamelesiyle uğraşmaktadır. Bu münasebetle geçen aylık raporda bahsettiğimiz eksikliklerin tamamlanması için 18/3/933 de yapılan tamimin henüz yemişlerini vermemiş olduğu söylenebilir. Çünkü şimdiye kadar elden geçen fişlerin hemen hiç birinde kelimelerin yayılışlarını gösterecek kayıtlara ratgelinmediği gibi hususî hanelerinde de bağlı bulundukları kazaların ismi kaydedilmemiş bir çok köy derlemeleri ile karşılaşılmaktadır. Fişlerdeki hanelerin bir kısmı boş kaldığı ve misaller ile tariflere de gereği gibi ehemmiyet verilmemiş olduğu görülmektedir.

Bununla beraber yeni kurulan (Osmanlıca - Türkçe Kılavuz Kitabı Hazırlama Komisyonu) müzakereleri için Komisyon raporcusu Ahmet Cevat Bey tarafından harf harf tetkik edilen fişlerden çıkarılan malzeme bunların iç kıymetleri itibarile hoşnutluk verici bir vasıfta olduklarını göstermektedir.

Komisyonun müzakereleri sırasında, Anket listelerinde kayıtlı oldukları halde henüz derleme malzemesi içinde mevcut olup olmadıkları bilinemiyen kelimelerin araştırılıp bulunabilmesini temin için ilk muameleleri biten fişlerin lûgat tertibine göre sıralanması işine ehemmiyet verilmiştir. Memurlardan biri yalnız bununla meşguldür. Bundan başka derleme işlerini ilerletmek için Kolbaşı ile birlikte muavin Şakir bey ve arkadaşları resmî çalışma saatlerinden daha fazla zaman sarfetmekte ve bütün dikkat ve gayretleriyle uğraşmaktadırlar.

İstanbul 4185; Konya 2619; Ankara 2088; Bilecik 1715; Çanakkale 1646; Kayseri 1550; İçel 1398; Denizli 1336; Muğla 1320.

II — Beşyüzden fazla fiş gönderenler:

Sinop 846; Mersin 815; Isparta 786; Afyon 726; Amasya 707; Antalya 692; Kastamonu 674; Zonguldak 668; Niğde 643; Bolu 598; İzmir 594; Adana 590; Kütahya 590; Eskişehir 585; Diyarbekir 560; Kırşehir 551.

III — Yüzden fazla fiş gönderenler:

Rize 440; Çankırı 403; Balıkesir 379; Samsun 373; Bursa 364; Edirne 361; Erzincan 351; Sivas 344; Elâziz 331; Tekirdağ 303; Tokat 298; Giresun 271; Maraş 258; Ordu 207; Manisa 205; Çorum 172; Kocaeli 167; Kırklareli 138; Burdur 133; Gaziantep 122; Urfa 119.

IV — Yüzden az fiş gönderenler:

Erzurum 56; Artvin 29.

En çok kelime gönderen İstanbuldan gelen fişlerin büyük bir kısmı Anadolu sözleri olduğu gibi en az fiş gönderen Artvin vilâyeti de derlenen kelimelerin çoğu Rusça oldukları için gönderilmeyip alakonulduklarını bildirmektedir.

Henüz ilk parti fişlerini göndermemiş veya gönderememiş olan vilâyetlere gelince: bunlar garbî, orta ve cenubî Anadoludan Aydın, Aksaray, Malatya. Yozgat; şarkî ve şimalî Anadoludan da Mardin, Siirt, Hakâri, Bitlis, Bayazıt, Van, Kars ile Trabzon ve Şarkî Karahisardır. Bunlardan Mardin şimdiye kadar fiş gönderilemediğinin sebeplerini hususî bir raporla Merkez Heyetine bildirmiştir.

Sadece gönderilen fişlerin mikdarı itibarile - yukarıdaki rakamlarda görüldüğü gibi - İstanbul birinci, Konya ikinci, Ankara üçüncü gelmektedir. Onlardan sonra sırasile Bilecik, Çanakkale, Kayseri, İçel, Denizli, Muğla vilâyetleri yer tutmaktadır.

Bu defa darlemeye iştirak edenler arasında muallimlerden, maarif müdür veya memurlarından, vali ve kaymakamlardan başka adliye ve idare memurlarının, belediye reislerinin, doktor ve baytarların ve askerî kıtalarının isimleri geçmektedir. Muallimler arasında çok muntazam bitki, bazan da maden ve alet örnekleri gönderenler bulunmaktadır. Meselâ Marmaris,ten muallim Cevdet bey, Zonguldak ve Devrekten Seyfi ve A. Şakir, Mersin köylerinden Vehbi; Muğla köylerinden Ekrem ve Ziya; Ankara köylerinden A. Riza Beyler çok güzel bitki örnekleri göndermişlerdir. Bunlar arasında, fişe ilişik olarak, tahtadan yapma küçük bir Saban örneği

"Ankete karşılıklar bulmak için yurdun her yanından ve her yönünden gösterilen istek, türk halkının kendi dilini özleştirme yolundaki çalışmalara nasıl yürekten bağlandığını bize gösterdi.

"Bu başlanış T. D. T. C. nin sarsılmaz güvenini arttırmış, çalışmalarında bütün türkleri her zaman yanında bulacağını ortaya koymuştur. Gelen karşılıklar o kadar çoktur ki bunları sıraya koymağa teşkilâtımız yetmemeştir.

"T. D. T. C. gösterilen bu büyük sevgi ve isteğe karşı yapacağı karşılıklar kılavuzunu elinden geldiği kadar eksiksiz ve geniş yaymağı kendine borç bilmektedir. İşte bunun için, ankete küçük bir zeyl olarak yazı dilimizde çok kullanılan ve sözleri bağlamağa yarıyan arapça ve farsça tabirlere de karşılık aranmasına bütün türkçe severleri çağırmaktadır.

"Halkımızın bu zeyle de ankete gösterdiği kadar istekle ortak olacağından hiç şüphemiz yoktur.„

16 Haziran 1933 Tarihli Tebliğ

T. D. T. Cemiyetinden:

"Cemiyet, pek yakında anketin ikinci kısmına başlıyacaktır. Bu kısımda bulunacak sözler şunlardır:

"1 — "Amma, lâkin, binaenaleyh, hattâ„ gibi cümleleri biribirine bağlamağa yarıyan sözler;

"2 — "Esasen, ekseriya, külliyen„ gibi çok kullanılan zarflar;

"3 — "Mümkün mertebe, alelumum, farzımuhal„ gibi birleşik sözler ve ayrı bir mana anlatan söyleyişler.

"Anketin bu kısmından beklenen en değerli netiyce, yeni listelerde ortaya konacak ve karşılıkları aranacak sözlerin de kılavuzda yer tutmasıdır. Bunlar dilimizde pek çok kullanıldığı ve birçoğunun belirli karşılığı olmadığı, yahut varsa da kullanılmadığı için yazımızın yüzünü her zaman biraz örtmektedir. Bugünkü yazı dilinden bu yoldaki arapça ve farsça kelime ve terkipler kaldırılarak yerlerine türkçe karşılıkları konunca yazımızın üstünden ağır bir perde kalkmış olacağını umuyouz.

"Anketin bu ikinci kısmında da şimdiye kadar gidilen yoldan ayrılınmıyacaktır. Ankete girecek sözler liste liste neşredilecek ve her birine cevaplar beklenecektir.

"T. D. T. C. bu listeleri de Anadolu Ajansı, Ankara ve İs-

KARŞILIKLAR ANKETİ

ANKETİN İKİNCİ KISMI VE LISTELERİ

Osmanlıcadan Türkçeye karşılıklar kılavuzu yapmak için açılmış olan karşılıklar anketinin birinci kısmı 92 listede 1190 sözle bitmişti. Bu sözler yazı dilimizde kullanılan ve yaygın belirli Türkçe karşılığı olmıyan arap ve fars kelimeleri idi.

T. D. T. C. , bir yandan bu sözlere gelen karşılıkları eleyip derinleştirmekle beraber, öte yandan bu anketi dilimizde çok kullanılan arapca ve farsça bağlama sözleri ve birleşik deyişlerle tamamlamağa karar vermiştir.

Anketin bu ikinci kısmı için cemiyetin kararını ve tebliğlerini aşağıya alıyoruz:

7 Haziran 1933 Toplanması

T. D. T. Cemiyeti Umumî Merkez Heyeti, bugün birincisi umumî kâtip Ruşen Eşref Beyin, ikincisi Maarif Vekili Dr Reşit Galip Beyin reislikleri altında iki toplantı yapmıştır.

Kolların verdikleri takrirler, dışarıdan gelen kâğıtlar okunarak her biri hakkında iycap eden kararlar verilmiş, cemiyetin yeni sene bütçesi müzakere edilerek karar altına alınmıştır.

Karşılıklar anketine ilâve olarak Kamusu türkîde bulunmıyan yahut bulunup da şimdiye kadar listelere girmemiş olan arapça ve farsça sözlerle yazı dilinde çokça kullanılan arapça ve farsça bağlama sözlerinin de ankete konulmasına karar vermiştir.

15 Haziran 1933 Tarihli Beyanname

T. D. T. Cemiyetinden:

"Osmanlıcadan Türkçeye karşılıklar anketi 92 listede bitti. Bu anketin sürdüğü müddetçe her gün listeleri nerşetmek yolunda Anadolu Ajansı ile Ankara ve İstanbul radyolarının gösterdikleri çalışma cemiyetimiz için büyük bir sevinç ve teşekkür kaynağı olmuştur.

"Anketin bu ikinci kısmında daha çok böyle bağlamalar ve deyişler bulunacağından bunları göz önünde tutmak çok faydalı olur sanırız.„

18 Haziran 1933 Tarihli Tebliğ

T. D. T. Cemiyetinden:

"Karşılıklar anketinin ikinci kısmı başlamak üzeredir. Anketin birinci kısmında olduğu gibi, bu ikinci kısmında da her gün birer liste verilecek, bu listeler Anadolu Ajansı, radyolar, gazete ve mecmualar tarafından neşredilecektir. Her gün verilen listelerde yazılı sözlere karşılık bulanlar, buldukları karşılıkları liste liste gazetelere, yahut doğrudan doğruya cemiyet mekezine gönderebilirler. Gazeteler kendilerine gelen karşılıkları neşredrelerse bunların bulunduğu gazete sayısını, fazla, yahut geç gelip te koyamadıklarının da asıllarını cemiyet merkezine göndereceklerdir.

Toplanan karşılıklar cemiyet merkezinde sıralanacak, kılavuz komisyonu tarafından elenerek kılavuza konulmak üzere umumî merkez heyetine sevkedilecektir.

Anketin birinci kısmında gerek halkın, gerek matbuatın gösterdiği istekli çalışmadan cemiyetimiz büyük bir sevinç duymaktadır. Dil özleştirme işinde candan çalışan bütün yurttaşlara teşekkür ederiz. İkinci kısımda da gene bu isteğin ve çalışmanın görüleceğinden de eminiz.„

Karşılıkları Aranacak Söz Listeleri

LİSTE No. 93

1 — Aynı, 2 — Aynı zamanda, 3 — Ayniyle (aynen) , 4 — Tıpkı, 5 — Zira. 6 — Amma (fakat), 7 — Asla (kat'a, asla ve kat'a), 8 —Hâşâ 9 — Hattâ, 10 — Galiba (ağlebi ihtimal), 11 — Belki (ihtimal ki), 12— Halbuki, 13 — Hâlâ (elân), 14 — Faraza (bilfarz), 15 — Farzı muhal olarak, 16 — Yahut.

LİSTE No. 94

1 — Hasebiyle, 2 — Vesilesiyle (bilvesile), 3 — münasebetiyle (bilmünasebe), 4 — İtibariyle, 5 — Etrafiyle (biletraf, aleletraf), 6 — Nispetle (binnispe, nispeten), 7 — Ekseriyetle (ekseriyet itibariyle), 8 — Umumiyetle (bilumum, alelumum, umumen, umumiyet itibariyle), 9 —

tanbul radyoları ve bütün türk gazete ve mecmualariyle neşrettirecektir. Ankette pek büyük bir gayretle çalışmış olan Ajans, radyo ve matbuatımızın bu işte de özlü ve değerli yardımlarını esirgemiyeceklerinden eminiz. Halkımızın da gene istekli bir yolda bu sözlere de karşılıklar arıyacaklarına inanımız vardır.„

17 Haziran 1933 Tarihli Tebliğ

T. D. T. C. inden:

"Yakında anketin ikinci kısmına başlıyacağız. Bu ikinci kısımdaki sözlere karşılık ararken saygı değer halkımızın şuralarını göz önünde tutmalarını dileriz:

"1. — Konulacak karşılıkların mutlaka her kelimeye karşı bir kelime olması lâzım değildir. Bir bağlama sözünün karşılığı bir iki söz, yahut bir cümle kuruluş değişmesi olabilir. Meselâ — birinci ankette de geçen — "mademki„ sözünü ele alalım. "Mademki gelmiyecektiniz, neye söz verip beni beklettiniz„ gibi sözlerde "mademki„ yerine — Ziya Paşada benzerleri çok görüldüğü, hattâ "şiir ve inşa„ makalesinin başında da bulunduğu gibi — "çünkü„ koyabiliriz. "Çünkü„ ise, "için ki„ den kısaltılmış olarak türk kökündendir. Bununla beraber bir de bu sözü şöyle söyliyebiliriz: "Gelmiyecektiniz de neye söz verip beni beklettiniz?„ İşte burada "mademki„ bağlama sözünü bir cümle kuruluş değişimi karşılamıştır. Gene bunun gibi "zira„ yerine "bunun için„ diyebiliriz. Burada da bir söz iki sözle karşılanmıştır.

"2. — Karşılık ararken karşılığı aranan sözün türlü kullanışlarını göz önünde tutmak gerektir. Bu kullanışların hepsini birden kucaklıyacak tek bir karşılık bulmak güçtür. Ancak, her kullanışa ayrı ayrı, başka başka karşılık da ileri sürülebilir.

"3. — Karşılık aranacak sözlerin arap ve fars kökündeki manası, lûgatteki manası değil, asıl kullanışta uyduğu düşünce karşılanmalıdır. Meselâ "mümkün mertebe„ sözünde "mümkün„ olabilir, "mertebe„ de basamak demektir diye "olabilir basamak„ yollu bir şey söylemek yersiz ve değersiz olur. Biz "mümkün mertebe„ ile "olabildiği kadar, elden geldiği kadar, gücü yettiği kadar....„ gibi bir şey anlarız. Hattâ bunun yerine bazı galat konurşurların "mümkün derece„ demeleri bile dilini iyi bilenlere gülünç görünür. İşte bunun için karşılıkların lûgat manasına değil, kullanılış manasına göre olmasına bakmalıdır.

5 — Lehinde, 6 — Aleyhinde, 7 — Akabinde (derakap, derhal), 8 — Bu bapta, 9 — Bu hususta (... hususunda), 10 — Bu takdirde (... takdirinde), 11 — Tarafından (bir taraftan, diğer taraftan) , 12 — Şahsen, 13 — Şifahen (şifahî), 14 — Tahriren (tahrirî).

LİSTE No. 101

1 — Efkârı umumiye, 2 — Vaz'ı yet, 3 — Durendiş, 4 —Perdebirunane, 5 — Sarfı nazar, 6 — Noktai nazar, 7 — Nazarı dikkat, 8 — Cümleten (bilcümle), 9 — Alenen (alenî), 10 — Muntazamen, 11 — Muhtasaren, 12 — Münhasıren, 13 — Bazen (bazı kere, bazısı), 14 — Kısmen, 15 — Tamamen.

LİSTE No. 102

1 — Külliyen (bilkülliye), 2 — Usulen (alelusul), 3 — Tebaan, 4 — Tevfikan, 5 — Mukabeleten (bilmukabele, mukabele bilmisil), 6 — Mütekabilen, 7 — Münferiden, 8 — Müştereken (aleliştirak), 9 — Ahîren, 10 — Tercihan, 11 — Tafsilen (alettafsil, mufassalen, bertafsil), 12 — Hulâsaten (telhisen), 13 — Mealen, 14 — Takriben (alettakrip), 15 — Tahminen (alettahmin).

LİSTE No. 103

1 — Sarahaten, 2 — Delâleten, 3 — Zımnen, 4 — İrticalen (bilbedahe, bilirtical), 5 — Mütevaliyen (alettevali) 6 — Mütemadiyen (alettemadi, aleddevam, daima), 7 — Kâffeten, 8 — Mükerreren, 9 — Cidden, 10 — Hakikaten, 11 — Hükmen, 12 — Kasten (ankastin), 13 — Aliyülâla, 14 — Estağfurullah, 15 — Seferber.

LİSTE No. 104

1 — Resmen (resmî), 2 — İdareten, 3 — Tamimen, 4 — Resen, 5 — Cevaben, 6 — Zeylen, 7 — İlâveten, 8 — Tadilen, 9 — Tekiden (ekîden, müekkeden), 10 — Rapten (merbuten), 11 — Leffen (melfufen), 12 — Berhurdar, 13 — Herzevekil, 14 — Hezarfen, 15 — Peyderpey (peyapey).

LİSTE No. 105

1 — Âcilen (alelacele, tacilen), 2 — Arzutalep, 3 — Bedhuy (bedtınet), 4 — Bednam, 5 — Beddua, 6 — Hodpesent, 7 — Hüsnü suretle , 8 — Hüsnü muamele, 9 — Hüsnü tesviye, 10 — İndinde, 11 — Lâyuhti 12 — Lâyetenahi (namütenahi), 13 — Minveçhin (mincihetin), 14 — Minküllilvücuh, 15 — Velev ki, 16 — Evleviyetle (evlâbittarik) .

Hususiyle (alelhusus, hususa, hassaten, bilhassa, bahusus, tahsisen, alettahsis, betahsis), 10 — Hakkiyle (bihakkin), 11 — Lâyıkıyle (lâyıkı veçhile), 12 — Bigayrihakkin, 13 — Bigayrikastin, 14 — Çar naçar.

LİSTE No. 95

1 — Fevkalâde (harikulâde, fevkalhat. . .), 2 — Alelâde, 3 — Bermutat, 4 — Alelıtlak, 5 — Alelhesap, 6 — Haspelicap (haspellüzum, haspezzarure), 7 — Ledelicap (icabında, lüzumunda, ledeliktiza, ledelhace, indelicap, indeliktiza, indellüzum, indelhace), 8 — Tahtelhıfız (mahfuzen), 9 — Hilâfı usul, 10 — Maşaallah, 11 — İnşaallah, 12 — Neuzubillah, 13 — Maazallah, 14 — Herçibâdâbat.

LİSTE No. 96

1 — Binaen (. . . e, . . .e mebni), 2 — Binaenaleyh (binaberin), 3 — Mamafi (mahaza), 4 — Vesselâm, 5 — Merhaba, 6 — İlâahırı, 7 — İlânihaye, 8 — Vesaire, 9 — Bilitibar (itibaren), 10 — Bilâhare (muaharen), 11 — Bilvasıta, 12 — Bilâvasıta, 13 — Şayet, 14 — Meğer, 15 — Meğer ki.

LİSTE No. 97

1 — Evvelâ (saniyen, salisen . . .), 2 — Evvelce (mukaddema), 3 — Evvelü âhir, 4 — Evvel emirde, 5 — Filhakika (filvaki), 6 — Vaktiyle, 7 — Vaktü zamaniyle, 8 — Vakta ki (o vakit ki), 9 — Binefsihi, 10 — Bilkuvve, 11 — Bilfiil, 12 — Bilistihkak, 13 — Biddefaat, 14 — Bilhesap (indelhesap), 15 — Bililtizam (iltizmî, iltizmen).

LİSTE No. 98

1 — Haddi zatinde, 2 — Mümkün mertebe (mehmaemken), 3 — Kabil değil (gayrikabil), 4 — İmkânı yok (gayri mümkün), 5 — Fazla olarak, 6 — Lâalettayin, 7 — Behemehal (mutlaka, her halde, muhakkak), 8 — Ceman yekûn, 9 — İcabı hal (icabı maslahat), 10 — Emri vaki, 11 — Keenlemyekün, 12 — İlâmaşaallah, 13 — Hemen, 14 — Kâmilen.

LİSTE No. 99

1 — Bilihtiyar (ihtiyarî), 2 — Bizzarure (zarurî), 3 — Bilmünavebe (münavebeten, mütenaviben), 4 — Mezkûr (salifüzzikir), 5 — Merkum, 6 — Mumaileyh, 7 — Müşarünileyh, 8 — Mucibince, 9 — Bittabi (tabiî), 10 — Ekseriya, 11 — Ait, 12 — Mütaallik, 13 — Vakaa, 14 — Gerçi (eğerçi).

LİSTE No. 100

1 — Dairesinde, 2 — Derecesinde, 3 — Raddelerinde, 4 — Hakkında,

GRAMER ANKETİ

TÜRKÇEDE KELİME TEŞKİLİ HAKKINDA

T. D. T. C. Gramer ve sentaks çalışma kolunun mutahassıs ve muallimlere açtığı anketten geçen sayımızda bahsetmiştik. Bu anketin ilk denemesi, türkçe muallimlerine bir kaç fiil vererek bunlardan söz üretme örnekleri yapmalarını istemek yolunda olmuştu.

Bu ilk denemeden sonra asıl ankete başlandı. Anketin birinci kısmı " Türkçede kelim teşkili hakkında bir anket „ adı altında küçük bir kitap teşkil etmiştir.

Bu kitabın " ön söz „ü ile türkçede nispet anlatan şekilleri gösterir bir kısmını örnek olarak aşağıya alıyoruz :

ÖNSÖZ

Osmanlıca denilen eski yazı dilimiz, gerçekten, eskiden övünerek dedikleri gibi, « üç lisandan » uydurulmuş bir anlatış düzeni idi. Türkçe bu üç lisan arasında ancak tasrifin yardımcı unsurlarını ve cümlenin bazı bağlantılarını verirdi. Halkın böcek soyundan [1] sayıldığı, Türk adı - ona lâyık olmıyanların ağzında - türlü sövümlerle alçaltıldığı o çağlarda « Osmanlı inşası » nın lügatçesi Arap ve Fars kamuslarından seçilir, Osmanlı münşilerinin düşünüşü Arap iştikakının kalıplarına dökülür, Osmanlı şairlerinin duyuşu Farisi terkibin koflukları içinde çınlardı Öyle ki dilbiliğin [2] karışık „ *mixte* „ dediği soysuzlaşmış [3], melezleşmiş [4] dillere örnek aransa başka melez ağızlarla [5] bir ayarda olmak üzere Osmanlıların edebî lehçesi de gösterilebilir.

---

[1] El'avamu Kel'hevam (= halkın aşağı tabakaları böcekler gibidir).
[2] Linguistique = dilbilik
[3] Dégénére
[4] Hybride
[5] Patois.

T. D. T. C. nin Teşekkürü.

Karşılıklar anketinin bitimi üzerine cemiyet, ajans ile şu tebliği neşretmiştir:

Karşılıklar anketinin ikinci kısmı da son neşredilen 105 No. lu liste ile bitmiştir. Birinci ve ikinci kısım için gelen karşılıklar sıraya konulmaktadır. Bunlar iyice elendikten sonra karşılıklar kılağuzu vücuda gitirilecektir.

T. D. T. C., ilkindenberi anket neşriyatında büyük bir gayret gösteren Anadolu Ajansı ile Ankara ve İstanbul radyolarına ve bütün Türkiye matbuatına teşekkürlerini bildirir. Ankete konan sözlere karşılık arıyan ve bildiren bütün yurtdaşlara da aynı duygu ile teşekkürler eder.

tekniğin dinamizmi ve melez osmanlı dilinin milliyetsizliği anlaşılmamış, yeni bilgi ve teknik sözlerinin de eski şark anlayışı ile yaratılması çığırında yürünmüştür.

Meşrutiyette açılan yeni lisan hareketi kültürde milliyetçilik kavrayışının ilk parıltısıdır. Fakat bu hareketin de kılavuzları yazı diline gene Arap kalıplarına dökülmüş " mefkûre, içtimaiyat „ gibi kültür sözleri soktukları halde dili millileştirmiş olduklarını sanacak kadar dilbilik prensiplerini anlamayorlar, ve dilimizin bu gibi yabancı kalıplara hiç ihtiyacı olmayan şekil zenginliklerini tanımıyorlardı.

Dilimizin yüksek meziyetlerini bizden evvel tanıyanlar garbın doğubilikçileri « orientaliste » olmuştu. Türkçenin kalıplar zenginliği önünde hayran kalan Garp bilginlerinden biri Max Müllerdir. Bu büyük " *Linguiste* „ dilbilikçi diyorki:

« Osmanlıların konuştuğu dile gelince, bir Türk gramerini okumak, bu dili konuşmak ve yazmak için öğrenmeğe en küçük bir arzu olmadığı halde bile, gerçekçi bir zevktir.

« Bu dilin gramer kalıplarının gelişmesinde görülen hünerli doğuş bütün isim ve fiil üretme sistemindeki kurallılık *(régularité)*, dilin sadeliği ve ışık geçerliği *(Şetfafiyet)*, insan anlayışının dil kuruluşunda kendini gösteren mucizeli kudretinden haberi olanlara çarpmaması mümkün değildir. İnsanın ancak en ilkin ihtiyaçlarını anlatmağa yetişecek kadar sayısı az köklerden duygunun ve düşünüşün en ince ayırtılarını «*nuances*» anlatabilir bir ifade aleti yapmak; manası belli belirsiz bir mastarla sert bir buyuruk sıgasından « vücubî » ve « inşaî » gibi sığalar, « muzari » ve « mukaddem müstakbel » gibi zamanlar çıkarmak; birbirlerine uygunsuz ses parçalarından her tarafı derli toplu, kurallı ve tamamiyle ahenkli bir fonetik sistemi yaratmak; işte dilde insan anlayışının bitirip meydana koyduğu eser budur. Fakat dillerin bir çoğunda bu ilkin yaratış çığırından artık iz kalmamıştır... Türkçenin gramerinde ise, bunun tersine olarak, tamamiyle arı duru bir dil yapısı görüyoruz; bu öyle bir gramerdir ki onda düşüncenin iç oluşlarını seyredebiliyoruz, bir billur kovan

Bir dilin en göze çarpan millî ayrıntısı (= farika) sarf kalıplarıdır. Halbuki Osmanlı inşasının sarfı dahi ancak yari yarıya türkçe idi, belki de arabi ve farisi sarflardan gelen unsurlar Türkçe sarftan alınanlardan daha çok idi. « Diyarı Rum münşi ve şairleri » nin Arap iştikakını ve Fars terkibini kullanarak yarattığı bir çok sözlere Arapların ve İranilerin kendileri de şaşarlar. Osmanlıcanın son müdafileri, kendi dilimizin bakımsız kalması bahasına, yabancı diller üzerinde edilmiş olan bu « tasarruf » u büyük bir « hüner » gibi gösteriyorlar: Birinin boğazını sıkmak için kullanılacak ipin ipekli ve süslü olması biçareyi boğulmaktan kurtaramıyacağı gibi Osmanlı lûgat ve inşasında gösterilen sanatli ve hünerli tasarruf da yazı dilimizin millî gelişmesine daha az engel olamaz. Fakat zavallılar bunun farkında değillerdir.

İki yabancı dilin yarı sarfını yıllarca süren bir öğretim zorlamasiyle genç dimağlara yerleştirerek elde edilen osmanlıca milletin bir avuç kişiden ibaret üst tabakasında yüksek kültür dili olarak kullanıldığı halde milyonlar için ölü bir dil hükmünde idi. Bu sahte kültür dili, asırlarla, milletin iki bölüğünü, kesafetleri ayrı iki mayi gibi, birbirine karışmadan yaşamağa, üstündekilerin alttakilere hep yukarıdan bakmağa, alttakilerin de üsttekileri hep yadırgamağa ve benimsememeğe mecbur etmiştir.

Kültür sahibi olmak için ana dilinin ancak hayatta öğrenilen sarfı ve lûgatçesi üzerine iki yabancı sarf tahsil etmek ve nesilden nesle yabancı kaynaklardan yenileştirilen yabancı bir lûgat bellemek ihtiyacı vardı, ve bu şartlar millî dilimizi kültürsüz kalmağa mahkûm bırakıyordu.

*
* *

On dokuzuncu asrın bilgide ve teknikte yarattığı yeni şartlar Osmanlı İmparatorluğunun siyaset ve askerlikçe olan eski ehemmiyetini bir uçurumdan aşağı yuvarlarcasına düşürdükten sonra şark kültürünün artık zamana uygunsuzluğu imparatorluk dolabını döndürenlerin gözlerini açmış, asrın yeni kültürünü kavrayacak bir ifade sistemine olan ihtiyaç onlarca da bütün çarpıcılığile duyulmuştu. Bununla beraber yeni milletler arası

DİL KURUMU KÜTÜPHANESİ

Bu savaşta, öbür muharebelerde olduğu gibi, düşmanın silâhlı istihkâmlarını bulmak ve bütün toplarımızla üstlerine ateş açarak onları düşürmek lâzımdır. Bu düşman istıhkâmlarının, kelime aileleri halinde kullandığımız yabancı müştak sözler olduğu artık herkesçe anlaşılmalıdır. Ayrı ayrı her yabancı söz zararsız görünebilir, fakat aile halinde kullanılan yabancı sözlerin dilde işgal ettiği mevkiin mahiyeti büsbütün başkadır. Örnek olarak *vuzuh* sözünü düşünelim.

Yalnız olarak alınınca nekadar ziyansız, belki de faydalı görünür. Fakat orta tahsilini Osmanlı mekteplerinde yapmış bir insanın dimağında bu arapça isimden çıkmış bir sürü kelime daha vardır: *vazıh, izah, tavzih, izahat, istizah, tavazzuh, muvazzah, tavzihen, muvazzahan... v. s.* İşte dil ülkemizin bir aynını tutmuş, baştan başa silâhlı, düşman istihkâmı buna derler. bu gibi yabancı söz aileleri dilimizde yüzlercedir. Bunlar biz münevverlerin dımağlarımızda yaşıyor. Onları kullanmadan konuşamıyor, kekeliyoruz; bununla kunuşmamıza, düşünmemize nekadar hükümleri geçtiğini anlayoruz. İşte her şeyden önce, Dil İstiklâli savaşında, yenilecek düşman bunlardır.

Bu savaşta yengin [*] gelmek için istediğimiz kadar silâhımız ve cepanemiz vardır. *Söz kökleri* silâh; *ekler* de cepanedir.

Her dilin zenkinliği bu iki unsurdan doğar: sayısı mahdut kökler, her ihtiyaca yetişecek kadar ekler. Dilimizin şimdiki halinde kullanılan veya tarihe karışmış olan söz kökleri her dildekilerden asla fakir değildir. Teşkil unsurlarımız (eklerimiz) ise her dilinkilerden zengindir.

Eklerimizin zenginliğini garp dillerinden birinin, örnek olarak Fransızcanın, eklerıyle karşılaştırarak göstermek güç değildir. Fransızcada:

Reculade, passage. surveillance, applanissement, brûlure, recréation, conjugaison. trahison, fermeture, inquétude, sözleriyle tespit edilen dokuz kalıpta *aksiyon* ismi vardır, bunların hepsi de

---

[*] Yengin = galip.

içinde bal peteklerinin oluşunu seyredebildiğimiz gibi. Yüksek bir doğubilikçi « *orientaliste* » demiştir ki:

« Türkçenin yuca bir ilim akademisinin müzakerelerinden çıkmış olduğu düşünülebilir. Fakat kendi başına kalmış insan anlayışının, Türkistan stepleri ortasında, ancak yaradılışındaki içkil *(inhérent)* kanunların kılavuzluğu altında yarattığını hiç bir bilginler cemiyeti yaratamazdı. » [*]

Türkçenin yapılış ve kuruluşunda görülen kusursuzluk ve kurallık Max Müller'den daha başka bilginleri de hayran bırakmıştır, bunların içinde bütün ömürlerini Türkçenin mütalâasına bağlayanlar da olmuştur. (Türkçenin en büyük lügatlerini yapan Radlof ile J. Redhouse bunlardandır.) Böyle olduğu halde şark medeniyetinin gelişme tarihi ile aydınlanması kolay sebeplerden dolayı arapça ve farsçanın lûgat ve sarflarından edilen sayısız borçlanmalar sonunda yazı dilimiz millî istiklâlini ve anlatış kabiliyetlerini kaybetmiştir.

*
* *

Meşrutiyetten sonra yabancı terkip ve cemilere karşı savaş açılmış ve bundan büyük neticeler alınmıştı, fakat dilimizin istiklâline en büyük düşmanın arapçadan borçlandığımız müştak sözler olduğu anlaşılmıştı. Bunun için osmanlılık akidesi yerine milliyetçilik kavramının [**] dimağlarda yerleşmesine zaman vermek, bir taraftan da dilbilikte anlayışları genişlemiş ve temelleşmiş yurttaşların yetişmesini beklemek lâzımdı. Büyük Mustafa Kemalin açtığı istiklâl muharebesi ve cümhuriyet zaferi devri ilkin aşk kadar tatlı ve sıcak bir duygu halinde milliyetçilik kavramını yüreklerden dimağlara götürdü; alfabe inkilâbiyle dilbilik tetkikleri esaslı olarak başladı; dilimizin istiklâli ile gelişmesine en büyük engellerin nerelerden geldiği ilmî hakikatler sırasına geçti. Birinci Dil Kurultayiyle bu en büyük düşmana karşı savaş açıldı.

---

[*] Max Müller, La science du langaga, ss. 369 - 370
[**] Concept = Kavram.

4) Hazfiyle nahvî terkipten çıkmış mürekkep isimler :
Timbre - poste, carte - correspondance
5) Bir fiil ile bir isimden yapılmış mürekkep isimler :
Coupe - papier, garde - chasse

İşte fransızcanın mürekkep isim tipleri bunlardan ibarettir. Buna mukabil türkçenin terkip şekilleri on ikidir.

1) Yan yana iki isimden :
Üstbas, yüzgöz, (olmak), *başgöz* (etmek), *gözkulak* (olmak)v. s.
2) Bu tipte cem ve tekit isimleri:
Ayyıldız, anababa, konukomşu v. s,
3) Birinci ismi sıfat rolünde iki isimden:
Başparmak, demir leblebi (pek güç iş), *önayak* (teşvik ve teşebbüs sahibi), *içyüz* (bir işin içyüzü), v. s.
4) Eklentisini kaybetmiş tahsis takımı şeklinde:
Anneanne, başörtü, Maltepe, v. s.
5) Birinci sözü sıfat olanlar:
Karayel, kirlihanım (bir nevi peynir), *boşboğaz, açıkgöz, v. s.*
6) Birinci sözü sayı ismi olanlar:
Beşbıyık (bir nevi muşmula), *kırkbayır* (geviş getiren havanların işkembesi), *kırkayak* (bir böcek), v. s.
7) Nahiv kaideleriyle tahsis takımı şeklinde olanlar:
Ayak teri (ücret), *hanım eli* (bir sarmaşık çiçeği), *gözdağı v. ş.*
8) Nahiv kaideleriyle sıfat takımı şeklinde olanlar:
Alçakgönüllü (kibirli olmayan), *dikkafalı* (inatçı), *delikanlı, iki canlı* (gebe) v. s.
9) Ortaya gelen eklentilerle iki isimden teşkil edilenler:
Eli açık, cebidelik, başı bozuk, çenesi düşük, birebir, etine dolgun, ayağına çabuk, boğazına düşkün v. s.
10) Mazi şeklinde fiillerle teşkil edilenler:
Çıt kırıldım, külbastı, imambayıldı, şıpsevdi v. s.
11) Partisiplerle teşkil edilenler:
Kargabüken, etekserpen, çöpçatan, lafınlamaz, kılı kırk yarar, vurdum duymaz v. s.
12) İlk sözü veya her ikisi fiil olanlar:
Çalçene, dedikodu, döngel, kaptıkaçtı v. s.

semaidir. Bizde ise dördü kıyasî olmak üzere yirmiden ziyade aksiyon ismi teşkiline yarar ek vardır :

Görme, görmeklik. görüş, görüm, bilgi, sevinç, düşüce, öksürük, yazı, baskın, tıkırtı, morartı, sıkıntı, akın, düzen, görenek, soruk, ayırt, yara, sürek, v. s.

Bizde fiillerin ondan fazla bina ve manzara şekli olduğu ve her birinden en az beş altı aksiyon ismi türetilebildiği düşünülürse kendi dil unsurlarımızla anlatamıyacağımız hiç bir aksiyon kavramı bulunamıyacağı kendiliğinden anlaşılır.

Aksiyonu alet ve eşya haline getiren, cevherleştiren şekillerce de türkçemiz başka dillerden geri kalmaz :

Elek, burgu, süzgeç, bizlengiç, çekiç, kısaç, keser, silecek, döven, kazma, çakı, süpürge, basamak, tırmık, bulamaç. v. s.

Aksiyonu faillik, mef'ulluk veya nisbet manalariyle anlatan ve başka mana bölümlerini ifade eden şekillerimiz de en zengin dilleri kıskandıracak derecede zengindir. Bu kadar silâh ve cepanemiz varken dil istiklâli için açtığımız savastan hiç bir korkumuz kalmamalıdır. Bütün iş dilimizin zenginliklerini anlamada, iştikak unsurlarını mütalea ederek her birini bilgi ve isabetle kullanmadadır.

* * *

Türkçe terkip şekilleri de sanıldığından fazla ve büyük garp dillerinin bazılarından geri kalmayacak derecede zengindir. Bu sahada dilimiz fransızcayı iştikak şekillerile olduğu gibi terkip şekillerile de geçer. Fransızcanın bugün en büyük gramercisi olan Ferdinand Brunot bu dilin başlıca beş şekilden mürekkep söz yaratabildiğini söliyor. Bu şekiller de, aynı müellife göre, şunlardır :

1) Kıyasî nahiv kaideleriyle « tahsis takımları » :
   Aide de camp. fer à cheval
2) İki ismin yan yana gelmesiyle :
   Café - concert, papier - monnaie
3) Bir isimle bir sıfatın yan yana gelmesiyle :
   Carte postale, faux col

TÜRKÇEDE NİSBET ANLATAN ŞEKİLLER

Yazı dilimizde, hususiyle kültür yazılarında çok ehemmiyetli bir yer tutan farisî nisbet şekli " Yayı - nisbet » lisan inkilâbımızla meşgul olanların en çok düşündüğü, hallini hemen hemen imkânsız gördüğü bir mesele oldu. Bu meselenin halline bir yardım olmak üzere türkçenin nisbet ifade eden şekillerini toplu olarak göstermenin ve bunlardan her birinin Osmanlıcada farisî kaideleriyle yapılmış nisbet sıfatlarından ne gibilerinin yerini tutabileceğini işaret etmenin faydalı olacağını düşündük.

Türkçede nisbet anlatan müştak sıfatlar, zarflar ve edatlı mütemmimler pek çoktur. Biz burada en çok yayı nisbetli farsça sıfatlara muadil olanları mütalâa ediyoruz. Bu şekiller şunlardır :

(1) - li :

Bu şekille menşe nisbeti ifade edilir. Çoktanberi edebî eserlerde kullanılarak farisî şeklin bırakılmasına hizmet etmiştir. Şimdi artık kimsenin *İstanbulî, Giridî, Konyevî* dediği yoktur; herkes türkçe *İstanbullu, Giritli, Konyalı* şeklini kullanıyor. Bu şekil menşe nisbetinden ayrılmaksızın sıfatlarda da kullanılır:

« *Avrupaî* bir kıyafet » yerine « *bir Avrupalı kıyafeti* » veya « *Avrupalı bir kıyafet* » gibi. Fakat bu şekille başka nisbetler de ifade edilebilir. Örnekler:

Yerli haberler = Havadisi mahalliye,
Yerli mallar = Emtiai dahiliye,
Ateşli silâhlar = Eslihai nariye,
Sedalı harfler = Hurufu savtiye,
Sınayışlı isbat = Tecribî isbat, v. s.

Hatta « tin = ruh » olduğuna göre ruhiyat veya psikoloji yerine türkçe *tinbilik* diye kabul edilmiş olsa « tecribî ruhiyat » gibi bir ıstılah takımını " *sınayışlı tinbilik* „ takımı ile Türkleştirebiliriz. Bunun gibi. " tatbikî, mukayesevî „ gibi sıfatlar da,

Bu tertip şekilleriyle biz almanca derecesinde mürekkep sözler yapabiliriz. Fransızca birçok ıstılahları millî şekillerde tertip edemediğinden Lâtin ve Grek unsurlarına müracaata mecbur olduğu halde, türkçede kendi unsur ve şekillerimizle onları yaratmak kolaydır. Örnek olarak *multicolore, bimane, pentagone* mürekkep isimlnrini alalım. Bunları Fransızlar ancak latince ve grekçeden borçlandıkları unsur ve şekillerle teşkil ediyorlar. Almancada bu kavramları anlatacak millî vasıtalar vardır: *vielfarbig, fünfeck, zweihendig* v s. Türkçede de kolaylıkla *çokrenkli, beşköşeli* veya *beşköşe, ikielli* sözlerini tertip ederek kullanabiliyoruz.

Tasrif, iştikak, terkıp: Bir dilin zenginliği işte bu üç büyük yaratış çığırında kullanılabilen şekillerin çokluğu ile ölçülür. Bu derece zengin teşkil vasıtaları olan türkçemizin az zamanda en büyük ve en kusursuz kültür dillerinden biri olabileceği şüphesizdir.

Gramer kolbaşısı
Ahmet Cevat
Çanakkale Mebusu

Aza
İhsan
M. T. T. Heyeti Reisi

Aza
Emrullah
Başvekâlet Müdevvenat Müdürü

Aza
Halil Vedât
Gazi Lisesi Edebiyat M.

Aza
Bulunamamıştır.

(3) lik :

Bu şekil tnrkçenin en verimli nisbet şeklidir.

Yazlık (elbise), *satılık* (ev), *gömleklik* (bez), *bayramlık* (hediye), *kışlık* (erzak), *küfelik* (sarhoş), *salonluk* (ayna) *gelinlik* (tuvalet), *gecelik* (kıyafet), *gündüzlük* (işler) v. s.

Ölçü ve fiat nisbeti de bizde bu şekille anlatılır. Halbuki fransızca, İngilizce gibi büyük Garp dilleri bu şekildeki sıfatlardan mahrumdur, Örnekler: beş *kilometrelik* yol, *binlik* şişe, *yüzkuruşluk* yağ v. s.

Bu nisbet isimlerinden ad olarak kullanılanlar çoktur:

Her sene *yazlığa* çıkınak, zahireden *yemeklik* ayırmak, çocuklara *bayramlık* almak, ailenin *kışlığını* hazırlamak, hamala *hamallığını* vermek; *binlik*, *yüzlük v, s.*

Bu nisbet isimlerinin bazılarını farisî -î- şeklinde yabancı sözlerle ifade ederdik:

Sayfî, şitaî, yevmî, neharî, leylî, v. s.

Bunların bir de - *ye* - şekli vardır:

Sayfiye, hamalıye, hatta «otlakıye» v. s.

Bunlara artık ihtiyaç kalmamaktadır.

Umumiyetle -*î*- şeklindeki yabancı «ismi mensupların» köklerine türkçe karşılık bulunduğu takdirde kendilerini - *lik* - şekliyle türkçeleştirmek mümkündür. Meselâ «fiil» in karşılığı *sav* olarak kabul edilecek olursa (savlık) sıfatı (filî) nin türkçesi olur. Bunun gibi:

Bilik (=ilim) den biliklik = ilmî, v. s, olur.

Görülüyor ki türkçede nisbet şekli bulmada hiç bir güçlük yoktur, iş ancak ve ancak ıstılahın kökü için türkçe karşılık bulmadadır.

Bu hususta türkçe almancadan bile geri kalmamaktadır: Bilindiği gibi almanca dahi, lâtince köklerden kullandığı nisbet sıfatlarında lâtinceden -*ive*- şeklini alarak kullanır (*active*, *nominative*) v. s.

4 -imsi :

Benzerlik, yakınlık anlatan bu şekil ile -*î*- şeklinde bazı yabancı isimleri türkçeletebiliyoruz:

kökleri türkçeleştirilmek şartiyle, bu şekille, ifade olunabilir; (Şimdiden şöyle denilebilmektedir: Mukayeseli sarf, tatbikatlı hendese.)

Hesapta « âşarî » diye ifade ettiğimiz sayıları türkçe "*onarlı*„ sıfatiyle çok daha iyi anlatabiliriz. Bu şekille biz, bütün Avrupa dillerinin yalnız lâtince *sexagésimal* tabiriyle ifade ettiklari sayıları da anlatabiliyoruz: *Altmışarlı*. Her hangi bir sayı sistemi de icat olunsa bizim bu şeklimizle ifade olunabilir. Bu şekille biz, kesir nisbeti ifadesinde, bütün Avrupa dillerinden üstün olduğumuzu isbat etmiş oluyoruz. (netekim Osmanlıcada da Arap veya Fars şekilleriyle *sexagésimal'i* anlatmazdık.)

Bu şekille farisinin daha bir kaç şekildeki nisbet sıfatlarını türkçeleştirebiliyoruz.

Ahenkli: Ahenktar yerine,
Ateşli: Ateşin yerine,
Bilgili: Danişment yerine,
Hünerli: Hünerver yerine,
Kederli, gamli: Kedernâk, gamnâk yerine v. s.

(2) - ce:

Millet adlarının sonuna getirilen bu lâhika ile o milletlerin dilleri ve o dillerin eserleri ifade olunur. Eskiden ise bu mevkide - î - şekli daha çok kullanılırdı:

Arabî, farisî, türkî yerine arapça, farsça, türkçe,
Arabide, türkide, fariside yerine arapçada, türkçede farsçada,
Kamusu arabî, bir kasidei far-sy yerine arapça kamus, farsça bir kaside v. s.

Aynı şekilde tarz nisbeti de ifade olunur, ve Farsçanın - *î* şeklindeki sıfatlarına ihtiyaç kalmaz:

Şeytanî (zekâ) = şeytanca (zekâ), *askerî* (bir tavurla) = askerce, recülî = erkekçe, nisvî = kadınca v. s.

Farisinin - *ane* - şeklindeki sıfat ve zarfları da - *ce* (- cesine) şekliyle türkçeleştirilir:

Kahramanane, = *kahramanca, akılâne* = *akıllıca;*
Amirane = *emrederce (sine)* v. s.

ISTILAH TARAMALARI

Istılah Tarama Komisyonunun, önce askerlik, idare ve siyaset ıstılahı olabilecek sözleri taramakla işe başladığını geçen sayımızda yazmış, bunlardan birinci liste olarak çıkan "Elidrak„ ten taranmış sözleri de basmıştık.

Gene askerlik, idare ve siyaset ıstılahı olabilecek sözlerin bir taramasını da bu sayımıza koyuyoruz. Bunlar, Derleme Kolu Başı Ragıp Hulûsi Beyin Göktürkçe'den derlediği sözlerden, Etimoloji Kolu Başı Hasan Âli Beyin taradığı sözlerdir.

GÖKTÜRKÇEDEN TARAMALAR *

Derleyen : *Ragıp HULUSİ* Tarayan : *Hasan ÂLİ*

Askerlik

Türkçe söz	Manası	Kitabe	Türkçe söz	Manası	Kitabe
Adak kamaşmak	Maneviyatı sarsılmak	Orh.	Bozmak	Hezimete uğratmak	Orh.
Ağıtmak	Sevketmek	„	Buyruk	Zabit, kumandan	„
Basınmak	Maneviyatı kırılmak	Ton.	Elteber (İlteber)	Başkumandan	„
Basıtmak	Baskına uğramak	„	Karağu	Karakol	Ton.
Basmak	Baskın yapmak	Orh.	kedim(lig)	Zırh (lı)	„
Başadmak	Kumandan olmak	„	Kurgan	Kale, istıhkâm	„
Başlamak	Kumanda etmek, riyaset etmek	„	Ordu	Karargâh, paytaht	„
Beg (ler)	Ümera, kumandanlar	„	Sançmak	Süngülemek	„
Boşgurtmak	Talim ve terbiye etmek	„	Sü	Asker, ordu	„
			Sü başı	Kumandan	„
			Sülemek	Ordu sevketmek	„
			Sünğüş	Muharebe	„

* Cetvelin dördüncü sütunundaki işaretlerden *Orh.* Danimarkalı V. Thomsen'in neşrettiği asıl Orhon yani *Kültiğin* ve *Bilge Kağan* Kitabelerinin; *Ong.* ve *Ton.* işaretleri de Rusyalı W. Radloff'un ayrı ayrı neşrettiği *Ongin* ve *Tonyukuk* kitabelerini göstermektedir.

Şiphibeşerî (*anthropoïde*) yerine *adamımsı*,
Şiphikürevî (*sphéroïde*) yerine *toparlağımsı*,
İsmiye (*Les nomimaux*) yerine *ismimsiler*, gibi.
Dil encümeni nebat ailelerini bu lâhika ile teşkil ediyordu:
Verdiye «*Rosacées*» yerine *gülümsüler*, gibi.
(5) - kil :
Örnek :
İçkil = derunî, batınî.
Bu şekilde nisbet isımlerimiz pek az ise de bazı cihet isimlerine teşmili mümkündür.
Teşmiline örnekler :
Üstkül = fevkanî, *altkıl* = tahtanî, *kuzeykil* = şimali v. s.
- *cil* - şekli de nisbet ifade eder : *Olümcül* (mühlik, *mortel*) gibi.
(6) - ir, - iç :
Örnek : önüç, önür = progressif
Teşmiline örnek :
Artıç = regressif.
(7) Tahsis ve izafet takımiyle:
Tahsis ve izafet takımlariyle nisbet ifade etmek dilmizin kullandığı geniş kaidelerden biridir. Örnekler:
Tarihin devreleri = edvarı - tarihiye,
Milletin ilerlemesi = millî terakki,
Kara askeri = asakiri berriye,
Deniz askeri = asakiri bahriye v. s., v. s.

Türkçe söz	Manası	Kitabe
Baz	Sulha razı , istimana mecbur	Orh.
Beg	Hâkim	Ton.
Beglik	Asil, beyzade	Orh.
Biriki	Vahdetli,müttehit	„
Boşğurtmak	Terbiye etmek	„
Böd	Taht	„
Bögü	Şevketli, kudretli	„
Bud	Cemaat	
Budun	Millet	Ton.
Budunlamak	Milletleşmek	Orh.
Bulgak	İhtilâl, kargaşalık	„
Bunğ	Zaruret, felâket, buhran	„
Buyruk	Amir, memur	„
Çab	Şöhret, şan	Ton.
Ermekbarmak	İstiklâle malik-bulunmak	Orh.
İçikmek	Dehalet etmek, istiman etmek	„
İçrɛki	Dahilî, enderunî	„
İdi	Sahip, hükümdar	„
İgitmek	Eyi idare etmek, terfih etmek, kalkındırmak	„
İkegü	Nifak, şikak	„
Il (el)	Devlet, hükûmet, ülke, memleket	„
Illemek	Müstakil devlet haline getirmek	„
İltutsıkyir	Devlet idare merkezi	„
İnç, (enç)	Emin, emniyetli	„
İtinmek,	Teşkilâtlanmak,	„
İtmek	Teşkilâtlandırmak	„
Içğınmak	Siyasî mevcudiyetini kaybetmek	„
Kağan	Hakan, büyük hükümdar	„
Kağanlamak	Hakan seçmek	„
Kamaşığ	İhtilâlde, asayişsiz	„
Kan	Tabi hükümdar, han	„
Kara kamığ	Halk kitlesi	„
Karak	Yağma, garet	
Katun	Hatun, ece	„
Kinğeşürmek	Münakaşa, münazaa etmek	„
Kıyın	Ceza	„
Konmak	İskân etmek	Ton.
Kondurmak	İskân ettirmek	Orh.
Körgü	Tabiiyet, itaat	„
Körmek	İtaat etmek, tabi bulunmak	„
Körüg	Elçi, sefir, murahhas, mümessil	„
Közetmek	Nezaret etmek	Ton.
Kuladmak	Köle olmak	Orh.
Kut	Haşmet, şevket, fehamet	„
Kü	Şan, şöhret	„
Külig	Şöhretli, şanlı	„
Künğedmek	Cariye olmak	„
Ok	Kabile, kabile teşkilâtı	„

Türkçe söz	Manası	Kitabe
Sünğüş - mek	Muharebe etmek	Orh.
Sürmek	Önüne katmak	„
Tağıkmak	Dağa çıkmak	„
Taşıkmak	Huruç yapmak	„
Tegmek	Taarruz etmek	„
Tegiş	Taarruz	„
Tenğriken	İmparator (?)	Ong.
Tezmek	Firar etmek	Orh.
Tirilmek	Cemolmak,tahaşşüt etmek	„
Tirkiş	Kafile	„
Tıl	Haberci, emirber	Ton.
Tokımak	Kılıçlamak, doğramak	Orh.
Turuk	Konak yeri	Ton.
Tükün	Koşum (?)	„
Tümen	On bin, fırka	Orh.
Tüşürmek	Attan indirmek	Ton.
Udızmak	İtaat, inkiyat ettirmek, sevk ve idare etmek	„
Ulamak	İysal,teslim et.	Orh.
Uruş	Harp, muharebe	Ong.
Yabrıtmak	Yıpratmak	Orh.
Yadağ	Yayan, bineksiz	„
Yağı	Düşman	„
Yanmak	Dönmek, ricat et.	„
Yanturmak	Döndürmek, ricat ettirmek	Ton.
Yarak(lığ)	Silâh (lı),	“
Yaratın - mak	Teçhizatlanmak	„
Yaymak	Dağıtmak, perişan etmek	Orh.
Yelmek	Dört nal gitmek	„
Yerçi	Kılavuz, rehber	Ton.
Yokkışmak	İmha etmek	„
Yolmak	Yağma, garet etmek	Orh.
Yorımak	Yürüyüş yapmak	„
Yoruçı (?)	Kumandan (?)	„
Yüğürtmek	At koşturmak	„

İdare ve Siyaset

Türkçe söz	Manası	Kitabe
Alkamak	Küşadını yapmak, ilk tesis etmek	Orh.
Alkınmak	Zevale uğramak, inhitata düşmek, inkıraz bulmak	„
Almak	Hükmü altına almak	„
Arığ	Şerefli, lekesiz	Ton.
Arılmak	Za'fa uğramak	Orh.
Ayığ	Fesat, fenalık; bozucu, zararlı	Orh.
Ayğuçı	Vezir, müsteşar	Ton.
Ayıtmak	Ağzını aramak, isticvap etmek	„
Barım	Mülk, servet	„
Bark	Türbe, bina, müessese	„

KOLLARIN ÇALIŞMALARI

DERLEME KOLUNUN İŞLENMİŞ FİŞLERİNDEN ÖRNEKLER

Cemiyetin Derleme Kolu, listelerini geçen ve bu sayımızda bastığımız elindeki malzeme ile yeniden yeniye gelen derleme fişlerini sıralıyarak bunlar üzerinde sıkı sıkıya çalışmaktadır. Bu çalışmalar, lûgat ve ıstılâh yolunda yapılacak bütün faaliyetlerin kaynağı olacaktır. Bunun için kolların çalışmalarından ilk örneği bunlar arasından seçtik.

Aşağıya aldığımız örnekler, alfabe sırasına konmuş olan derleme fişlerinin yalnız " A „ harfiyle başlıyanları içinden alınmıştır. Fişler bir kere böyle alfabe sırasına konduktan sonra, her harfle başlıyanlar bir de ayrıca " Umumî mefhumlar,, ve"Bilgi sözleri,, diye ikiye ayrılmakta, " Bilgi sözleri „ de hangi bilime ait görünüyorsa o araya konmaktadır. Yalnız Felsefî ve Ruhî bilgi sözleri çok kere Umumî mefhumlarla karıştığı için bunlar bir arada toplanmaktadır.

İşte aşağıdaki örnekler " A „ harfiyle başlıyan " Umumî mefhumlar,, takımından alınmıştır. Bu umumî mefhumlar da " İsimler, Sıfatlar, Fiiller, Zarflar ve edatlar „ diye dört kısma ayrılmıştır. Birinci ağız olarak işlenmiş ham malzemeden ibaret olan bu kelimeler mutlaka öz türkçe ve yeni dilde kullanılması uygun görülmüş değil, belki her hangi bakımdan dikkate değer bulunmuş olmaları dolayısile cetvele girmiştir. Bunlarda görülen yanlışlık ve eksikliklerin hatırlatılması ve kullanılış örneklerinin tamamlanması rica olunur.

Türkçe söz	Manası	Kitabe
Oğlan Olurmak	Şehzade, prens 1 - Oturmak, Sakin olmak, Mutavattın bulunmak, 2 - Cülûsetmek.	„ „
Otsub	Nifak " Ateş-su„	„
Şad	Valii umumi, eyalet kumandanı	„
Tamğaçı	Mühürdar	„
Tarkat	Tarkatlar	„
Tigin	Prens	„
Törü	Nizam, kanun	„
Tutmak	İdare etmek	„
Tüz	Âdil, müstakim	„
Tüzelmek	Müsalemet tesis etmek	„
Tüzsiz	Adaletsiz, zalim	Orh.
Uğış	Kabile, akraba	„
Ulıs	Kavim, kabile	„

Türkçe söz	Manası	Kitabe
Üleşik	Nifak, şikak, particilik,	Orh.
Yabgu	Eyalet beyi, tabi hükümdar	„
Yağılmak	Maiyetine girmek	Ton.
Yalabaç	Elçi	Orh.
Yaratmak	Teşkil etmek, meydana getirmek	„
Yasamak	Takdir, tayin etmek	„
Yer (yir)	Yurt, vatan	Ton.
Yokadmak	Mahvolmak	Orh.
Yonğışurmak	Parti kavgaları yapmak	„
Yorıtmak	Terfi ettirmek, işe geçirmek	„
Yurt	Ocak, mesken	„
Yükündürmek	Baş eğdirmek, itaat ettirmek	„

17 — ANDAÇ: 1. Yadigâr, hatıra, vesilei tahattur, eser. *Bu kılıç sana andacım olsun bu, saat babamın andacıdır* (*Silifke M.*)

Çocuğumun adını sen koy, andaş olsun (*Adana, Konya - Ereğli, K.*)

Yaş yaşadı, baş başadı, andaçsız gitti (*Ankara, Çankırı, Bolu. M.*)

2. Hayrülhalef, hayırlı evlât, sülâle, nesil.

Babanın andacı (*Develi, Mucur M.*)

Allah kimsenin andacını kesmesin (*Kayseri K.*)

18. — ANDAÇLIK: Bak. ANDAÇ. (*Konya M.*)

19 — ANDAŞ: 1. Hatıra, yadigâr. *Ahmet Efendiye andaş bir inek verdim* (*Adana M.*)

2. Heykel (*Adana K.*)

20 — ANDIRAK: Abide, hatıra, nişan. (*Sivas M.*)

21 — ANDAÇ: 1. Yadiğar, Hatıra, *Buraya çeşme yaptır, angaç, olur. (Ankara, Bolu)*

2. Hatır. *Onun sırada sayılması babasının angacı iledir. (Ankara M.)*

22 — ANGAÇ: Hatıra *(Niğde M.) Bak: ANDAÇ*

23 — ANGI: Hatıra, yadigâr. *Bu kitap sana angım olsun (Ezine M.)*

24 — ANIK: Yadigâr, Hatıra. *Bu kalemi bir anık olarak bırakınız. (Mustafa Kemalpaşa M.)*

25 — ANLAR: Hafıza. *Artık ihtiyarladım, anlarım kıtaldı* (*Derince - Gebze*)

26 — ANUKLUK, ANIKLIK: İstidat. (*Ankara*)

27 — ARALTI (AĞRILTI): Gaile. tacizlik. *Kimseye ağraltı olma* (*Eskişehir K.*)

28 — ARGAÇ: Sıra, kaide, nizam, intizam. *Koyunu arkaç ettik. İşimiz arkacına düştü.* (*Kayseri K.*)

29 — ARTAM: Faide, menfaat. (*Konya K.*)

30 — ARZAN: Liyakat, istihkak (müstehak) *Arzanıdır çeksin* (*Burdur K.*)

31 — ARZUMAN:

1. Arzu, istek. *İddiası olmıyanın arzumanı çörek(Mucur K.)*
2. Şiddetli heves, şehvet. *(Konya)*

32 — ASSI, ASI: Faide. *Dost methinden ne assı. (Amasya, Ankara)*

33 — ATAR: Cüret, cesaret, hamle. *Yüreğinde atar var; atarı yok; amma atarsız adamsın ha!.. (C. A.)*

UMUMÎ MEFHUMLAR [1]

(FELSEFİ VE RUHİ BİLGİ SÖZLERİ)

1 — İsimler

1 — ABIR: Hicap, hayâ, yüzün perdesi. *Abırsız bir insan, abırı kalmamış (Kars M.)*

2 — AĞIN: Aşk, ihtıras, hırs. *O, ağınını dünya hırsına sarfeder (Polatlı Şabanözü K.)*

3 — AĞDIRI: Bak. Ağman

4 — AĞIT: Ağlayış, girye, matem. *Ağıdını seveyim; ağıdı çok bir adam (Konya, Ankara, Erzurum K.)*

5 — AĞIZ DAVRI: İfade tarzı. *Ağzının davrından ne demek istediği anlaşılıyor (Silifke M.)*

6 — AĞMAN: Kusur, noksan, ayıp, hata, özür, kabahat. *Ağmanımı çok aradılar; Ağmansız kul olmaz (Eskişehir)*

Bu atın bir iki ağmanı var (Mut M.)

Ağmansız güzel arayan yarsız kalmış (Kayseri, Konya)

7 — AĞMANT: Fırsat. *Ağmantını arıyorum (Eskişehir K.)*

8 — AĞRALTI, AĞRIK: Angarya *Hasanın ağrığı çekilmez oldu. (Çankırı M.)*

9 — AL: Hile, dubara; hud'a, desise. *Onun alına aldandım (Ankara); Ben havada uçar idim, alınan tuttun beni (Kastamonu K.)*

10 ALAVIŞ: Nümayiş, tehditkâr nümayiş. *Alavış etti, kaçtım. (Mut - İçel)*

11 — ALBENİ: Cazibe, cinsî cazibe. *Fatma güzel ama albenisi yok (Antalya M.)*

Şu erkeğin albenisi güzel (Antalya)

12 — ALDANGIÇ: Yalancı vait, uğluta. *Aldangıç yapmak (Mecitözü K.)*

13 — ÂMAÇ: Hedef, gaye. *(Kangal - Sivas)*

14 — ANAK: Hafıza. (*Adana M.*) *Bak. ANLAR*

15 — ANACAK: Yadigâr, hatıra. *Gidiyorsu, bir anacak ver ağlayayım seni (Artvin M.)*

16 — ANAK: 1. Abide, heykel. *(Sivas M.)*

2. Hafıza (*Derince - Gebze*)

---

[1] Derlenmiş fiş kelimeleri hep büyük, manaları düz, kullanılan örnekleri italik dizilmiş, kullanıldığı yerler de parantez içinde gösterilmiştir. Memleket isimleri yanında " M " harfleri merkezi, " K " harfleri de köyleri göstermektedir. Bunlar bütün derleme yerleri değil, belki başlıcalarıdır.

2. Mürayi (iki yüzlü) *Bu adam çok alavuzdur.* (*Girson K.*)
3. Allâk (Dönek) Alavuzluk: döneklik
4. Müfsit (müzevir) *Alağızın ağzında yarım mercimek ıslanmaz* (*Konya, Simav*)

16 — ALADI, ALAT: Acele, müstacel. *Aladı işe şeytan karışır (Afyon - K.)*

Aladı işin velet uşağı olur (Kırşehir M.)
İşin aladı mı? (Aşağılıca)
Yaz var kış var, ne aladı iş var (Rumeli)
Alat işe şeytan karışır (Sarayköy - Denizli)

17 — ALAYLIKLI: Şatafatlı, alayişli, tantanalı. (*Vize - Edirne*)

18 — ALIZ: Çok akıllı, kurnaz. *Alız serçe faka mı düşer* (*Adana K.*)

19 — ALP: Büyük, ulu. (*Çemişkezek K.*)

20 — ANGILI: Meşhur, namdar, maruf. *Hacı Osman köyümüzün angılısı idi (Gördes, Muğla K.)*

21 — ANGIN: Meşhur, namdar, maruf. *O çocuğun babası Manisada angın tüccarmış (Soma; Manisa)*

22 — ANUK: Hazır. (*Kangal - Sivas*)

23 — APIRCIN: Şerir, Zebellah. *(Mut - İçel)*

24 — ARDARA: Ücra, gerilek, münzevi. *Ahmet Ağanın ardara bir evi var.* (*Giresun K.*)

25 — ARGUN: Yavaş, bati. (*Sivas M.*)

26 — ARI: 1. Karışıksız, halis, saf, temiz. *Tahal pazarından aldığım buğday çok arı* (*Kütahya M.*)

2. Pâk, afif, nezih, müstakim. *Alırsan arı soydan al* (*Eğirdir K.*)

27 — ARICA: Temiz.

Ekmek yedim arıca,
Su da içtim duruca
Niyet eyledim ben
Bugünkü oruca. (*Bolu M.*)

28 — ARI DURU: Halis muhlis. *Arı duru Türküm.* (*Silifke, Konya*)

29 — ARI SİLİ ; Tertemiz, pak ve pakize. *Gördün mü ? Arısili oldum...* (*Kilis, Sivas*)

İşini arısili yapar. (*Urfa M.*)
Ahmet arısili giyinmiş geziyordu. (*Antep M.*)
Odayi arısili buldum. (*Diyaribekir M.*)

34 — AVCAR : Levazım, harç. *(Dörtyol K.)*

35 — AVUT : İğfalât, tesliye. *Çocuğu türlü avutlarda oyaladık (Ankara K.)*

36 — AYGIT : 1. Âlet ve edevat. *Aygıt işler el öğünür.* (*Kütahya K.*)

Benim saatin içinden bir aygıdı kırıldı (*Akşehir K.*)

2. Mevaddı iptidaiye, malzeme. (*Kavaklı M.*)

3. Eşya. (*Ödemiş, Milas*)

2 — Sıfatlar

1 — ABUHUN : Ebleh, gabi. *Abuhun abuhun yüzüme ne bakıyorsun* (*Çorum M.*)

2 — ACAR : Cebbar, zeki, becerikli, açıkgöz. *çok acar, lem dimeden mim kapar. Çok acar, işini hakediyo.* (*Ankara*)

3 — ADAMIKLI (ADAMUKLU) : İnsaniyetli. (*Gireşun K.*)

4 — ADAMIKSIZ : İnsaniyetsiz. (*Bodrum M.*)

5 — ADLIM : Meşhur, adlı. *Adlım adam* (*Yıldızeli - Sivas*)

Bk : ANGILI, ANGIN

6 — AĞDIK : Münasebetsiz, densiz, eksantrik. *Ağdıgın biri* (*Çorum*)

7 — AĞLAK : Tenha, ıssız, hali. *Dün değirmen ağlakmış, akşam önmeden geldim.* (*Fethiye K.*)

8 — AĞMAN : Kusurlu, nakıs; özürlü, ayıplı; hatalı. *Ağman işi olan korkmalı* (*Eskişehir K.*)

Ali insanın ağman tarafını gözler (*Ankara K.*)

9 — AHNIT : Zayıf fikirli, akılsız. (*Adana K.*)

10 — AKAĞAN : Maymun iştahlı, seciyesiz, mütelevvin. *Akağan adamlardan hayır gelmez.* (*Antalya M.*)

11 — AKARAKILLI : Kararsız, havaî meşrep, mütelevvin. *Ne kadar akarakıllı! dün bizle beraberken bugün onlarla birleşmiş.* (*Konya M.*)

12 — AKKIN : 1, Açık, sarih, muntazam. (*Adana K.*)

2. Yolunda. *Filanın işi akkın* (*Isparta*)

13 — AKLAN : Maniasız, müşkilatsız, suhuletli. *İşim aklan gitti* (*Kırcaali - Bulgaristan*)

14 — AKMAN : Temiz, pak, nuranî. (*Kastamonu*)

15 — ALAĞIZ ALAĞUZ, ALAGOZ :

1. Lafazan (geveze), *Şu herif çok alağız biradamdır.* (*Gülnar K.*)

kü vakayı ağızdan ağıza okadar abartmışlar ki !.. (Kütahya, Muğla K.)

2 — ABRAMAK :

1. Korumak ; muhafaza, siyanet etmek. *Koyunları abrayamadım.* (*Eskişehir K.*)

2. Elde etmek ; temin, tedarik etmek. *Bakkala vereceğim parayı abrayamadım.* (*Bolu M.*)

3. Başarmak, haketmek, ikmal etmek. *Mehmet ağa harmanın arkasını abradı.* (*Ayancık K.*)

4. Gemiyi kullanmak, sevk ve idare etmek. *Ali Reis iyi gemi abrar.* (*İstanbul*)

5. Adamı kullanmak, zapt ve idare etmek. *Ben bu çocuğu abrayamadım* (*Trabzon, Sürmene*)

Bk. APRAMAK, AVRAMAK

3 — ACIŞMAK : Birlikte acımak, acınmak. *Onun ölümüne hep acıştık.* (*Çankırı M.*)

4 — ADIKMAK : Ad kazanmak, adı yayılmak, iştihar etmek. (*Konya, Yıldızeli*)

Bk. ADLIM.

5 — AĞMAK :

1. Yükseğe çıkmak. *Yıldız akşamdan doğarsın, döner havada ağarsın (Konya)*

Şeytan yedi kat göklere ağdı, yol bulamadı (Polatlı Şaban-özük)

2. Tırmanmak. *Yolcular dağın bu yüzüne ağdılar* (*Avanos K.*) *Sürü yamaca ağdı* (*Ayaş M.*)

3. Aşmak. *Karatepeyi ağdım* (*Taşköprü K.*) *Şu çocuk duvardan ağıyor (Bozöyük K.) Hayvan kısrağa ağdı* (*Simav M.*)

4. Süzülmek. *Yılan ağdı kamışa, su neylesin yanmışa*

6 — AĞIRSINMAK : İşi ağır bulmak, haysiyetşiken görmek. *Sen bunu ağırsınıyorsun ama, öyle değil* (*C. A.*)

7 — AĞRALTI OLMAK : Yük olmak, bar olmak. *Kimseye ağraltı otma* (*Kütahya M.*)

8 — AĞSINMAK : Korunmak, sakınmak ; tahaffuz, tavakki etmek. (*Boldan K*)

9 — AKINMAK : Gönlü akmak, meyletmek, temayül etmek, mail olmak. *İnsan bakına bakına akınır. Komşunun kızına akınıp duruyor.* (*Adana K.*) *Bunun sözüne akındım (Silifke - İçel)*

Bak : AĞINMAK, AĞIN

30 — ARTIK : Faziletli, fazıl. (*Kırkağaç - Manisa*)

31 — ARZANLI : Davalı, idakâr, mütekebbir, mütefahir. (*Sivrihisar K.*)

32 — ASALAK : Tufeyli, davete giden zatın yanı sıra davetsiz giden kimse. (*Sivas*)

33 — ASSIZ : Faidesiz, beyhude : (*Biga*)

34 — AYAGIPEK : Atik, çevik (*Simav K.*)

35 — AVLAKSIZ, AVLAKSIZ : İzansız, idraksiz, fikirsiz, beyinsiz, zıvanasız. *Avlaksızın biri* (*Aydın K.*)

36 — AYGIN : Gözü çok açık, kurnaz, münevver. *(Şarkî Karaağaç)*

37 — AYIK : Zeki, açık zihinli, görgülü *(Ankara K.)*

38 — AYKIRI : Muhalif, mugayir, makûs, zıt, münasebetsiz. *Aykırı aykırı cevap verme, iyi olmaz. Aykırı yapma ; bu iş aykırıdır. (Maalkara M.)*

Bk : AYRIKSI, AYRUK

39 — AYLAK : Vakti boş, işsiz, atıl. *Yarın aylak kalırsam gelirim.* (*Afyon K.*)

Aylaklık insanı aç kor. (*Çal - Denizli*)

Aylak gezenin ayağına b... bulaşır. (Nazilli)

(Aylak adam, aylak at) (*Ankara K.*)

40 — AYNAT : Beter. *İşallah dilenciden aynat ol. Sen Aliye yaramaz diyorsun ama, sen ondan aynatsın. (Kütahya K.)*

41 — AYRIKSI : 1. Kimseye uymaz, aksi, entransijan (adam) *Ahmet ağa çok ayrıksıdır. (Kadınhanı - Konya)*

Ayrıksılık etme, şu işi yapalım. (Kayseri)

2. Uygunsuz, usul harici, garip, müstesna, hususî, mahsus (şey) *Ayrıksı iş yapışıyorsun ; bu dam ayrıksı yapılmış (Koyulhisar, Adana, Mersin K.)*

42 — AYRUK, AYRUKSU : Muhalif. *Ayruk adam. (Urfa, Antep M.)*

43 — AZDOLU, AGIZDOLU : taşkın, müfrit, hissiyatına mağlup (adam) *Azdoluluk yapma, herkesin arşınına göre bez vermezler. (Polatlı K.)*

44 — AZIKLI : Aç doyuran, münim, kerim. *(Bergama)*

3 — Fiiller

1 — ABARTMAK : İşi büyütmek ; mübalâğa, izam etmek. *Dün-*

22 — ARBILMAK: Üzerine atılmak, taarruz, hücum, savlet etmek. *Köpek birdenbire üstüme arbıldı (Finike, Ankara K.)*

23 — ARDILMAK:

1.Arda düşmek, ittiba etmek. *Çocuk ardıldı (C. A.)*

2. Asılmak, üstünde kalmak, yük olmak. *Kız oğlana ardıldı (Denizli M.)*

3. İhale edilmek.

4. Şahlanmak; tecavuz, taaddi etmek (*Karaman M.*)

24 — ARDINCA VARMAK: Arkasından gitmek, iktifa, imtisal etmek. *Ben o vakıt Şeyh Ahmet Efendiyi iyi bulmuştum, onun ardınca vardıydım (Sinop M.)*

25 — ARDINLAMAK: Arkasından gitmek, takip etmek, velyetmek, tevali etmek (*Vize M.*)

26 — ARDLAMAK: Bir şeyin ardını gözlemek, takip etmek. *Mahkemedeki işimi ardlamağa vardım. (Sinop M.)*

27 — ARINMAK:

1. Temizlenmek, tatahhur etmek *Yıundum, arındım. (Kastamonu, Amasya M.) Arın da gel (Beşiri - Siirt, Tosya) Ad arınmaz (Gülnar, Polatlı K.)*

2. Temiz çıkmak, münezzeh olmak, beraet etmek, teberri etmek. *Şu işten arınalım (Çanakkale, Polatlı K.)*

28 — ARITMAK: Temizlemek, yıkamak, ağartmak *Yıkadım arıttım. Çamaşırları güzel arıt. Şişeyi arıtıver (Denizli, Gelibolu, Sinop)*

29 — ARKALAMAK: Arka olmak, iltimas etmek (*Vize M.*)

30 — ARKALANMAK: Arkasını dayamak, güvenmek, iğtirar etmek *Kime arkalanıyorsun, niye arkalanıyorsun? (Ankara)*

31 — ARKMAK: Yardım etmek, müzaharet etmek; takviye, tekit etmek (?): *Dal dala sarkar, el ele arkar (Gerede, Tosya M.)*

32 — ARSINMAK: Utanmak, sıkılmak, teeddüp etmek *Sen bu işi yaparsın ama arsınıyorsun (Bolvadin, Erzincan M.)*

33 — ASARMAK : Büyütmek, yetiştirmek, bakmak; takayyüt ihtiman, terbiye etmek. *Çocuk asarıyorum, Bağ asarıyorum (Malatya, Şile K.)*

34 — ASARTMAK: Esirgemek, hayatını muhafaza ve temin etmek; tebenni etmek. *Falan çocuk benim asartmamdır. (Giresun K.)*

35 — AVKINMAK: Şeklini değiştirmek, tenekkür etmek. *Avkınan hırsızı yakaladılar (Kayseri K.)*

36 — AVURLAMAK: Avur zavur etmek, tehdit etmek. *Beni avurlamağa hiç gelmez. (Seyhan - Gâvurdağ)*

10 — AKTARMAK : 1. Elden geçirmek; devretmek, hatmetmek. *Bu çocuk Kuranı Kerimi iki kere aktardı* (*Niğde, Maraş, Göksun*)

11 — ALIMINI ALMAK : Alışmak, meleke kesbetmek. *O reçberliğin alımını almış* (*Polatlı K,*)

12 — ALKAZIMAK : Yormak, yıpatmak; zebun ve aciz bırakmak. *Pehlivanı alkazıttım, yıktım.* (*Mut - İçel*)

13 — ALKINMAK : Şaşalamak; sükûnetini kaybetmek. *Ayşe çeşmeye yüzlendi, Aliyi görünce alkındı.* (*Gerze - Sinop*)

14 — ALTALAMAK : 1. Alta almak; mağlup etmek. *Hastalık zavallıyı altaladı döşeğe çaldı.* (*C. A.*)

2. Alta düşmek, zebun olmak. (*Koyuluhisar M.*)

15 — ANITALAMAK :

Vurmağa hazırlanmak, tehditkâr bir vaziyet almak; tehdit etmek. *Ali anıtladı ama, vuramadı.* (*Muğla M.*) *Bu adam bana vurmak için anıtladı.*(*Mut M.*) *Yumruk anıtladı, tokat; anıtladı.* (*Isparta M.*)

16 — ANNAKLAMAK :

1. Bakıp anlamak, gözetlemek, müşahede ve tetkik etmek. *Karşıyı annakla bakalım, gelen var mı ?* (*Ezine, Çanakkale-Amasya M.*)

Annakladım, göremedim. (*Tirebolu, Silifke, Erbaa*)

2. Göz ucu ile bakmak, tarassut ve murakabe etmek. *(iskanbilde) Kâğıtlarımı annaklayorsun* (*Giresun K.*)

17 — ANSITMAK : 1. Hatırlatmak, hatıra getirmek, ihtar etmek. *Alacağımı Ahmede ansıttım.* (*Mersin K.*)

2. Dolayısile anlatmak, sezdirmek, ima etmek. (*Kozan M.*)

18 — APARMAK : Alıp götürmek, aşırmak, gasbetmek *Köyün atlarını bu gece aparmışlar* (*Gümüşane M.*) *Bu gece tilki iki kazımı apardı* (*Kars K. Avanos*)

19 — APARTMAK : Zor yahut hile ile almak, götürmek. *Köprüyü su aparttı* (*Bursa M.*) . *Bir şorunan (hile ile) aparttı gitti.* (*Ankara*) *Adam, hadının gönlünü aparttı.* (*G. A.*)

Bk: APARMAK

20 — APULAMAk, APILAMAK : Sakalına gülmek, müdara etmek. (*Kilis M.*)

21 — ARBAŞMAK : Sarılmak, sarmaşmak, tedahül etmek, girift olmak. *Dediğim bağ çardağa arbaştı* (*Muğla K.*)

46 — AZINSAMAK, AZINSIMAK: Az görmek. *Verilen parayı azınsıdı* (*Ankara; Çorum K; C. A.*)

47 — AZIRGANMAK, AZIRKANMAK: Az görmek. *Çocuk kendisine verilen yemişi azırgandı* (*Konya M.*). *Azırganma, daha ucuz yapacaklar da var !..* (*Burdur M.*)

4 — Zarflar ve Edatlar

1 — ACIĞINA: Rağmen, rağmına, zıddına. *O bu işleri benim acığıma yapıyor* (*Diyarbekir M.*)

2 — AĞBAZ AĞBAZ: Küme küme, kafile kafile, grup grup. *Yükseğine çıktım seyran eyledim, Ağbaz ağbaz göçü gider güzelin "Karacaoğlan „ (Kozan K.)*

3 — ALTBAŞI: Sözün kısası, hulâsa, velhasıl. (*Ordu K.*)

4 — ANNAÇ: Karşı, Evimizin annacında bir ağaç var (*Anadolu*)

5 — ANNAK: Karşı yer, cephe, pişgâh. *Kim isen annağıma çık; annağıma gel* (*Tirebolu, Giresun, Samsun*)

6 — ARALAŞ: Savul, arabayı çek, defol. *Aralaş oradan* (*Mut*)

7 — ARAM ARAM: Aralık aralık, aralı aralı, fasılalı. *Üzüm aram aram kararıyo, künde gitmiyelim, aram aram gideriz* (*Ankara*)

8 — ARDELEK: Aleyhte. *Mehmet ardelek neler söyledi?* (*Kaş K. Antalya*)

9 — ARTIK:

1. Fazla, ziyade. *Yüz kişiden artık idiler.* (*Kilis*)
2. Gayri, maada. *Bunu benden artık kimse bilmez.* (*Maraş*)

10 — ARTIKLAGI: Maada, ilâve olarak, zamimeten. *Her şeyden artıklağı bir de kötü söz işittik.* (*C. A.*)

11 — AYAK SINMA: Zahmet etme, ihtiyarı zahmet etme!.. (*Kastamonu M.*)

12 — AYBA : Katiyen, aslâ, imkânı yok. *Ayba bu adam bu işi kazanamaz.* (*Kilkit K.*)

13 — AYMAÇ AYMAÇ: Darma dağın, döküm saçım, çok noksan. *Haydi gidelim be, aymaç aymaç işlerin mi var?* (*Kırşehir M.*)

37 — AYAKLAŞMAK: Zıtlaşmak, karşılıklı inat etmek, muanede etmek. *İkisi de damadım, ne diyeyin; ayaklaşman dedim, kulak asmadılar, sonu böyle oldu. (İzmir K.). Benimle ayaklaşmasan iyi olur. (Mut M.)*

38 — AYAMAK: Esirgemek, korumak, himaye, siyanet, muhafaza, müdafaa etmek. *Atını ayayan ata biner, donunu ayayan don giyer (Konya). Kızımı öyle karaya sokmam, ayayarak kullanırım. (Konya K.). Bu hayvan kuruktur, ayamalı. (Mut, Tirebolu, Mersin, Niğde)*

39 — AYDIŞMAK: Çekişmek, münakaşa etmek; imtizaçsızlık göstermek. *Halil Ağanın gelini kaynanasile pek aydışır. (Ezine K., Bolu K.)*

40 — AYIKMAK:

1. Uykudan uyanmak, kendine gelmek, teyakkuz hasıl etmek (*Divrik K., Konya K.*)

2. Anlamak, farkına varmak, intikal etmek. (*Divrik K.*)

41 — AYIPSINMAK: Ayıp saymak, utanmak; istihya, teeddüp etmek (*Ankara*).

42 — AYKIRMAK: Birine hücum ederek vurmak istemek, kastetmek? (*Beyşehir K.*)

43 — AYNARTMAK:

1. Görmezden gelmek, tecahül etmek, tegafül etmek. *Beni görünce aynardıvirdi. (Silifke M.)*

2. Göz önünden acele sıyrılıp geçmek. *Aynarttı geçti (İçel).*

44 — AYNAŞMAK:

1. Sarılmak, dolaşmak, girift olmak. *İpek aynaştı mı, artık uğraş da uğraş (Korkudeli K.)*

2. İşe sarılmak, muvazabet etmek. *Ahmet Ağa bağına öyle bir aynaşıyor ki (Konya, Mut)*

3. Sataşmak, şakalaşmak, musallat olmak. *İt sineği gibi aynaşma (Silifke, Hısnımansur). Git, bana aynaşma (Silivri K.)*

45 — AYITMAK, AYTMAK:

1. Söylemek, anlatmak, izah etmek. *Şunu bana aydıvirsene kardeşim (Maalkara K.)*

2. Söylemek, nakil ve hikâye etmek. *Kız, gördüklerini işittiklerini Hanıma aydıvir (Eceabat K.)*

3. Söylemek, inşat etmek, taganni ve terennüm etmek. *Türkü aytıyor.* (*Muğla M.*)

4. Söylemek, bahsetmek, zikretmek. (*Nazilli*)

verdi Cemiyet Reisi Profesör Akçoraoğlu Yusuf Bey âlimlerin ilim sahasındaki şahsiyetlerini tanıttı.

Bunun üzerine Profosör Marr uzun bir nutuk irat ederek gerek eski ve gerekse bugünkü türk dilinin etimoloji noktasından kabiliyetleri itibariyle muhtelif safhalardan tetkik edilmesi lâzım geldiğini, türkiyede bugün tutulan çalışma yolunun son derecede iyi olduğunu, bu çalışmanın başka memleketlerin de istifade edecekleri büyük bir tecrübe teşkil ettiğini söyledi.

Dil bilgini, Anadolu lehçelerinin bilim bakımından araştırılması beşer lisanlarının iştirak noktalarını tenvire yarayacak bir mevzu olduğundan bugün garp dünyasını işgal eden beynelmilel müşterek bir teknik dili yaratma hususundaki teşebbüslerden bahsederek türk dilinin de kendisine mahsus bir teknik dili olması tabii bulunduğunu söylemiş ve bu itibarla da yapılan araştırmaların çok faydalı olacağı mütalaasını ileri sürmüştür.

BİLGİNLER T. D. T. C. NDE

Rus bilginleri T. D. T. C. ni de ziyaret ederek cemiyet umumî merkez heyeti âzalariyle tanışmışlar ve Cemiyetin nizamname ve programlarının suretlerini aldıkları gibi, çalışma yolları üzerinde de ışıklanmışlardır.

Prof. Marr, T. D. T. C. ndeki beyanatında kendisinin bundan önce bütün dilleri kafkaslarda eski bir Yafes dilinden çıkmış gibi gösteren yazılarındaki görüşlerin, kendi gözünde de eskimiş olduğunu, en yeni tarih ve dil buluşlarına göre Türk Dilinin en eski bir ana kaynak olduğuna kendisinin kandığını söylemiş, tarih ile Préhistorique (kablettarih) arasında bir de Lethohistorique (unutulmuş tarih) devresi olmak lâzım geleceğini, bunu da ancak Türk dilinin ışıklandırabileceğini ileri sürmüştür.

BİLGİNLER GAZİ HAZRETLERİ NEZDİNDE

22 Mart 1933 de Prof. Marr ve Samoyloviç, Sovyet büyük Elçisi Suriç yoldaşla birlikte Gazi Hazretleri tarafından kabul buyurulmuşlardır.

CEMİYETE ZİYARETLER

YILBAŞINDAN BERİ GELEN BİLGİNLER

T. D. T. C. nin kuruluşu ve işe başlayışı dünyanın her yerindeki bilgi müesseseleri üzerinde büyük bir tesir yaptı. Türk dili ile uğraşanların pek çokları memleketimizdeki bu büyük dil hareketine derin bir alâka duydular.

Hemen yılbaşı günlerinde Alman yazıcı ve bilginlerinden Dr. Valter Yohannes Stein, cemiyeti ziyaret ederek cenubî Babilonyada Mruh'ların hükümdarı olan Gılgamış'a ait hikâye hakkında en yeni elde edilen metinlerden malûmat vermiştir.

En eski Türk edebiyatının bir hatırası olan bu menkabeden ileriki sayılarımızda ayrıca söz açacağız.

Mart içinde Rusyanın en seçme dil bilginlerinden Profesör Marr ve Samoyloviç cemiyetin misafiri oldular.

Nisan sonlarında da Fransız dil bilginlerinden Profesör Jean Deniy Ankaraya geldi.

Bu değerli ziyaretlerin bıraktığı intibaları aşağıya yazıyoruz.

RUS BİLGİNLERİNİN ZİYARETLERİ

Rusyanın en ileri gelir Paléontologie Linguistique ustalarından, adı dünyaya yayılmış dilcilerden olan olan Prof. Nicolas Marr ile Rusyada yaşıyan türklerin lehçeleri üzerindeki bilişleriyle tanınmış türkoloğlardan Prof. A. Sa. Moyloviç, 20 mart 1933 de Ankaraya gelmişlerdir.

İstasyonda Maarif Vekâleti, T. T. T. C. ve T. D. T. C. erkânı tarafından karşılanan Rus bilginleri istanbul Palasa misafir oldular.

TARİH CEMİYETİNİN ÇAYI VE PROF. MARR'IN NUTKU

T. D. T. C. Rus bilginleri şerefine o gün bir çay zıyafeti

dan idare edildiğini söyliyerek her memleketteki merkez çalışma enstitülerini, Taşkent ve Semerkan'deki Asya üniversitelerini, Kazakıstanda ve Kafkasyadaki akademi şubelerini saymıştır.

Rus bilgi akademisiyle Moskovadaki merkez alfabe cemiyetinin selamlarını getiren profesör Samoyloviç, bunların kuruluşlarını ve her yerde yaptıkları kültür ve dil çalışmalarını uzun uzadıya anlatmış, Rus Türklerinin alfabe, Fonetik, Morfoloji yolunda elde ettikleri netiyceleri misallerle göstermiştir.

Konferans pek çok alkışlanmıştır.

BİLGİNLER ŞEREFİNE ZİYAFETLER

12 Nisan akşamı Macar elçisi M. Tahy tarafından Rus ve Türk alimleri şerefine bir ziyafet yapılmış, ertesi gün de Rus alimleri şerefine Ankara Palasta Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey tarafından bir öğle yemeği verilmiştir. 18 Nisanda Sovyet sefarethanesinde bir ziyafet verilmiş ve o gün Profesör Samoyloviç Ankaradan ayrılmıştır.

Profesör Marr bir müddet daha Ankarada kalarak T.D.T.C.-inde âzadan bazılarına hususî konferanslar verdikten sonra İstanbula gitmiş, oradan da memleketin başka yerlerini ziyaret için seyahatlere girişmiştir.

RUS BİLGİNLERİNİN DÜŞÜNCE VE DUYGULARI

Rus bilginleri Türkiye merkezinde gerek tarih, gerek dil üzerine yapılan çalışmaları pek beğenmişler, duyuş ve görüşlerini her fırsatta tekrarlamışlardır.

Prof. Marr, Türk tarih ve dil tezinin yepyeni bir görüş olduğunu, bununla beraber bu görüşlerin rasgele birşey olmadığını Preistorik ve Letoistorik yolundaki en yeni buluşların bu görüşü kuvvetlendirdiğini çok yerde söylemis, tarih ve dil yolundaki bu çalışmaların dünya bilimine mal olacak değerde bulunduğunu temin etmiştir.

Prof. Marr, kendisinin dil araştırmalarında tuttuğu metodu

İki buçuk saat süren bu mülâkatta Türk tarihi ve Türk dili araştırmalarının yüksek kurucu ve koruyucusu olan büyük Reisimiz Rus Profesörlerinin düşüncelerini sormuşlar ve kendilerine pek büyük iltifat göstermişlerdir.

Ankarada bulundukları müddetçe Türk Tarihi ve Türk Dili Tetkik cemiyetleri ile sıkı bir münasebette bulunan bilginler, bir kaç gün sonra her iki cemiyet erkâniyle birlikte yine Gazi Hazretleri nezdine davet edilmişler, bu defa temaslarından aldıkları pek müsait intibalarını iyzah ederek tarih ve dil işerinde Türkiyenin tuttuğu yeni orjinal yolun pek büyük netiyceleri olacağını, dünyaya buradan yeni bir ışık doğuracağını söyemişlerdir.

Gece geç vakta kadar süren bu toplanmada profesörler gerek şahsen kendilerinin burada ve döndükten sonra memlaketlerinde Türk tarihi ve Türk dili çalışmaları ile ne yolda alâka gösterececkleri, gerek bütün Rus bilgi müesselerinin Türk bilgi alemi ile ne yolda münasebette bulunacakları hakkındaki düşüncelerini ortaya koymuşlardır.

PROF. SAMOYLOVİÇİN KONFERANSI

26 Martta Hilâliahmer konferans salonunda toplanan güzide bir dinleyici kütlesi karşısında Maarif Vekili Reşit Galip Bey Purofösör Samoyloviçi takdim etmiştir. Profesör büyük bir alâka ile dinlenilen konferansında, Türkiyenin yalnız siyasî değil, hem de medenî ve fikir merkezi olan Ankarada Türk bilginleriyle birlikte Dil ve Tarih işlerine çalışmakta gerek kendisinin, gerek arkadaşının duydukları sevinci anlattıktan sonra, Rusyada Türk lehçeleri ve bunlar üzerinde çalışmalar hakkında malûmat vermştir.

Rusyadaki Türk varlıklarını birer birer sayan Rus bilgini yerlerini harita üzerinde göstermiş, Soviyet birliği içinde Yakut, Hakaz, Oryot, Kırgızistan, Kazakıstan, Özbekistan, Karakalpak, Azerbaycan, Türkmenistan, Tatar, Dagistan, Başkırt ve Çovaş Cümhuriyetlerinin tamamiyle Türk Cümhuriyetleri olduğunu anlatmış, bütün bu Türk ölkelerinde sıkı bir dil çalışması bulunduğunu, bunun da hem hükûmetler, hemde bilgi toplulukları tarafın-

etmek içindir. Gördüklerime ve işittiklerime göre türkler bugünlerde başka sahalarda olduğu gibi dil sahasında da büyük bir yol göstericinin ardına düşerek yeni ve çok mühim bir devreye girmektedir. Bu yeni devre harf inkilâbının netiycesi ve ikinci safhasıdır.

" Okurlarınız bunları elbette benden daha iyi bilirler, lâkin vatandaşlarımın çoğu buna yalnız kısmen vakıf olduğu için yeni türk dili cereyanını göziyle gören birisinden bunun bütün safhalarını öğrenmeleri elbette faydalı olur.

« Bundan başka itiraf etmeliyim ki, diğer hususlarda olduğu gibi, dil hususunda da ben böyle mühim bir inkilâbın imkânını bile tasavvur etmezdim. Lâkin ötedenberi lüzumsuz sayılarak istimalden çıkmış, metrük öz türk kelimelerinin ihyasına taraftardım.

« Tuttuğunuz yol ve çalışma sisteminiz sizi sür'atle umduğunuz netiycelere vardıracağından şüphe etmiyorum. »

M. JEAN DENY'İN GRAMERİ

M. Jean Deny'in Gramerini Cemiyet azalarından İzzet Ulvi Bey tercüme etmiştir. Bu tercümeyi bastırmak hususunda fikri sorulan M. Jean Deny; eserinin basılışından beri bir çok tadiller yaptığını, bunları henüz bastıramadığını bildirmiştir.

Bunun üzerine bu tadillerin fransızcalarının da bültenimizle neşri ve tercümenin bu tadillere ilâve edilerek ona göre ikmali kararlaştırılmıştır.

türkiye dilcilerine de göstermek için, T. D. T. C. merkezinde bir kaç hususî konferans ta vermiştir. Dil hadiselerini içinde bulunulan zamanın umumî cemiyet varlığile izah eden bu ince ve derin görüş hakkındaki konferansları, ileride profesörün müsadesiyle sahifelerimize de geçirmek umudundayız.

Dr. Samoyloviç, bütün türkiyeye yaygın bir seferberlik halinde ileri götürülen söz derleme faalıyetinin şimdiye kadar benzeri görülmedik bir derleme olduğunu, bir milletin dil varlığını öz kaynaklarından derlemek işi dünyaya örnek olacağını söylemiş, her iki bilgilin, cemiyetin kollarındaki çalışmalara, en çok karşılıklar anketiyle uğraşan kılavuz komisyonunun işlerine de sürekli bir yolda ortaklık etmişlerdir.

Rus bilginleri, ayrılırken, Türk ve Rus bilim kuruluşları arasında her günlük haberleşme ve birlikte çalışma yollarını kovalamak vadinde de bulunmuşlardır.

M. JEAN DENY'İN ZİYARETİ

Daha Rus bilginleri Ankaradan ayrılmadan Fransız Türkoloğlarından M. Jean Deny'nin İstanbula geldiği haberi duyulmuştu, Türkçenin " Osmanlı „ denilen Türkiye lehçesi üzerine 1920 yılında 1200 sayfalık büyük bir gramer yazmış olan bu Fransız bilgini de Cemiyetin davetini kabul ile Ankaraya geldi.

Nisanın 24 nde şehrimize varan M. Jean Deny Cemiyet Reisi ve Maarif Vekili Doktor Reşit Galip Beyle ve T.D.T.C. âzalariyle uzun uzadiya görüşmüş, dil inkılâbımızın büyüklüğüne ve çabukluğuna hayran olduğunu gizlememiştir.

M. JEAN DENY'NİN BEYANATI

Mayısın sekezinde Ankaradan İstanbula ve oradan da memleketine dönen M. Jean Deny, Gazetelere şu beyanatta bulunmuştur:

" — Türkiyeye gelişim yalnız türkiyeyi bir daha görmek için değil, yeni dil seferberliğini tetkiyk - daha doğrusu - takip

kendim görebildim. Talebelerim ile her sene türk halkiyatının nümunelerini okurken o zenginliği göstermek için daima çalıştım. Hattâ kendi işlerim için sizinki gibi bir lûgat toplamağa başladım.

" Müsteşrikler meyanında türkçe yazılmış ilmî eserleri kolaylıkla okuyanların az bulunduğu malûmunuzdur. Bu sebepten korkarım ki eserinizin ehemmiyeti Avrupa'da lâyikiyle takdir edilmiyecektir. Bundan dolayı derlemelerinizin hakikî kıymetini gösteren mufassal bir tenkit yazmak niyetindeyim.

" Cemiyetin teşebbüsatı ve neşriyatı beni fevkalâde alâkadar eder. İstikbalde neşredilecek eserleri Avrupa müsteşrikleri arasında tamim için elimden geldiği kadar çalışacağım.„

Türk dili kuralları için

Gene cemiyet azalarıddan Besim Atalay Bey Divanı Lügatüttürkte türk dilinin gramerini gösterir yolda bulduğu yazıları bir araya getirerek Türk dili kuralları adlı bir kitap yazmıştı.

Bu kitabı tetkik eden Prof. Brockelmann ve Prof. Kovalski, kendisine şu mektupları yazmışlardir:

Profesör Brockelmann'ın mektubu

"(Türk dili Kuralları) ismiyle Mahmu'tun eserinden bu gün-
" kü türk diline çevirdiğiniz kitap Berlin'deki ticaret şubesinden
" bana gönderildi. Pek çok fayda ile türk dilinin bu en mühim
" yadigârının tercümesini okumağa başladım. Daima Kâşgarlı-
" nın kitabını kullanarak sizin eserinizden malûmat alacağım.
" Lütfunuz için size peh çog teşekkür ederim. „

Profesör Kovalski'nin Mektubu

" Mahmut Kâşgarî'nin " Kitabı Divanü Lûgatüttük „ nam eserinin lisaniyat ve Türk medeniyeti tarihi için olan ehemmiyeti bütün dünyaca tanınmıştır. Bu mühim âbide hakkında Avrupa'da olduğu gibi şarkta da birçok edebî eserler yazılmıştır.

" Fakat bu eserler yalnız eski Türk edebiyatından ve lûgatinden bahsederek Kâşgarî'nin birçok malûmat verdiği eski Türk milletinin sarf kaidelerine büyük ehemmiyet vermektedirler.

" Bu hususta müstesna olarak yalnız bir eseri gösterebiliriz ki o da Alman müsteşriki olan Profesör K. Brockelmann'ın 1919 se-

NEŞRİYAT ÂLEMİNDE

T. D. T. C. ve dil neşriyatı iyi tesirler uyandırdı

Türk dili ile uğraşan Avrupalı bilginler Türkler arasında da kendi dillerini derinden derine araştırma yolunda çalışmaların gittikçe genişlemesini büyük bir sevinçle karşılamışlardır.

Eski dil encümeni zamanında, Maarif Vekâletimizde yıllardanberi toplanmış söz fişleri ile encümene gelenlerden bir takımı, encümenin lâğvinden sonra, Hamit Zübeyr ve İshak Refet Beyler tarafından "Ana dilden derlemeler„ adı altında toplanmış, Halkevleri namına bastırılmıştır. Türkiyenin her yanından derlenmiş 9000 kadar sözü içine alan bu değerli eser önünde Avrupalı dil bilginlerinden Prof. Brockelmann ilc Prof. Kovalskî den kitabın müelliflerine şu mektuplar gelmiştir:

Profesör Brockelmann'ın mektubu [1]

" ... Eseriniz, Türk lehçelerinin tetkiyki için, tükenmez kaynaklardan biridir. Sayfalarını sevgi ve sevinçle çevirdim ve gördüm ki derslerimden artan vakitlerimi verdiğim türkoloji araştırmalarında bana da çok faydalı olacaktır.

" ... Eseriniz, bana güzel lisanınızın zenginliğini ve yeniden canlanmak kabiliyetini bir kere daha ispat etmiş oldu ... „

Profesör Kovalski'nin Mektubu [2]

" Türkiye'de son senelerde lisaniyat sahasında neşredilen eserler arasında derlemelerinizden daha mühim olanı göremiyorum.

" Türk halk şivelerinde lûgat malzemesinin ne kadar zengin olduğunu, Anadolu'da ve Rumeli'de bazı gezintilerim esnasında

---

[1] Prof. Karl Brockelmann Almanyada çok san vermiş bir Türk diller bilgini-dir. Kaşgârlı Mahmut'un Divanı Lûgatüttürk'ünü alfabe sırasına koyan kitabı çok tanılmıştır. Kendisi Breslau Darülfünunu müderrislerindendir.

[2] Lehistan'da Krakovi Darülfünununda türk dilleri müderrisi olan, islâm ansiklopedisinde türkçe hakkında çok değerli bir araştırma yazmış bulunan sanlı ve değerli türkçecilerden biri de Prof. Kovalski'dir.

Fransızca kısmı

Les travaux de la Société pour l'Etude de la Langue turque

La Recherche des mots — L'enquête sur les équivalents — L'enquête sur la grammaire — Les recherches terminologiques.

Nous avons dit dans notre précédent numéro que la Société pour l'Etude de la Langue turque se trouvait avoir entrepris quatre grands travaux fort importants du point de vue de la réforme de notre langue. Voici quels sont ces travaux :

1 — La Recherche des mots :

Les «comités» et «foyers» pour la recherche des mots, institués dans toutes les parties de la Turquie, sont occupés à choisir dans le langage populaire des mots dont ils remplissent des fiches qui, transmises des villages aux sous-préfectures, des sous-préfectures aux provinces et des provinces au siège central de la société, sont ainsi l'objet d'une véritable sélection avant d'être soumises à la section de la recherche des mots.

L' entreprise qui consiste à rechercher les mots est destinée à nous faire connaître notre langue nationale en la ressuscitant dans sa source même. Les fiches provenant de tous les comités et foyers seront, après avoir subi un triage, réparties selon leurs catégories, d'abord par ordre alphabétique, puis selon qu'elles appartiennent au dictionnaire ou à la terminologie. Elles constitueront une source essentielle pour les différentes divisions de la section de Lexicologie et de Terminologie.

2 — Enquête sur les équivalents :

La partie turque du précédent numéro de notre *Bulletin* contenait 92 listes de mots réunies à la suite de l'enquête ouverte sur les équivalents. Le présent numéro contient dans sa partie turque les listes se rapportant à la deuxième phase de l'enquête.

nesinde " Keleti Szemle „ nam Macar mecmuasında intişar eden " Kâşgarlı Mahmudun eserindeki Türk fiili inşası„ dır.

" Onun içindirki " Divanü Lûgatüttürk „ ün üç cildinde dağılan ve Türk lisanının sarf kaidelerinden bahseden bu günkü Türkçeye tercüme etmesi Aksaray Kebusu Besim Atalay Beyin büyük bir hakkıdır.

" Bundan evelki eserleriyle dahi tanınmış olan bu Türk âlimi bu vesile ile bize Mahmudu Kâşgarî'nın eserinde Türk fonetik ve morfolojisine ait ne bulabileceğimizi açık ve belli surette gösteriyor. Besim Atalay Beyin "Kaşgarlı Mahmuda şimdiye kadar lisaniyat noktai nazarından lâzım olduğu kadar ehemmiyet verilmemiştir „ demesi çok doğrudur.

" Müellifin Kaşgarlı tarafından kaydedilen bir çok kelimelerin şimdiye kadar Anadolu köylülürinin lisanında muhafaza edildiğini gösteren işaretleri bence büyük ehemmiyeti haiz bulunmaktadır.

" Binaenaleyh Besim Atalay Beyin eseri yalınız ilmî kıymeti itibariyle değil, aynı zamanda son senelerde çok güzel ve mühim neticeler veren halk dilinin tetkikatı üzerine büyük bir tesiri olabilecektir. „

La Recherche des mots

100.000 fiches en 4 mois

La recherche des mots avait commencé le 1er février 1933. Le nombre des fiches reçues des provinces jusqu'à la mi-juin a atteint 100.234.

Le président de la Société pour l'Etude de la Langue turque a par l'entremise de l'agence d'Anadolie communiqué comme suit cette heureuse nouvelle à la presse et au public:

La recherche des mots, entreprise par ordre et d'après les hautes directives de notre grand Chef, se poursuit au milieu d'une activité fébrile. Je suis heureux d'apprendre à notre nation, qui s'intéresse au plus haut degré à tout ce qui se rapporte à notre langue nationale, que les fiches reçues des différentes provinces jusques aujourd'hui midi ont atteint le nombre de 100.234. Ce résultat démontre, au moyen des chiffres, que la lutte nationale entreprise pour la Langue turque avance vers une victoire heureuse pleine de promesses.

Il convient d'ajouter que ce total ne comprend pas toutes les fiches réunies par les provinces, et qu'il s'agit de celles dont le classement est achevé et qui ont été transmises au Siège central de la Société pour l'Etude de la langue turque après que les documents faisant double emploi pour chaque province eurent été éliminés.

Les provinces dont la collaboration a été relativement faible enverront sans délai les fiches après en avoir achevé le classement, et il est hors de doute que toutes les provinces continueront à rivaliser d'activité à cet égard.

La période des vacances scolaires permettra à mes camarades professeurs et maîtres de consacrer plus de temps et d'activité aux problèmes linguistiques.

J'exprime ici, au nom de la culture turque, mes sentiments profonds de respect et de gratitude vis-à-vis de la Nation turque idéaliste qui déploie un maximum d'activité au cours de cette phase extrêmement importante de la révolution que traverse la langue Turque.

3 — Enquête sur la grammaire :

La partie turque du présent numéro contient des détails sur l'enquête ouverte parmi les professeurs et les linguistes au sujet de la formation des mots.

4 — Recherches terminologiques :

La commission chargée de rechercher dans les dictionnaires et ouvrages turcs, anciens ou nouveaux, les mots qui pourraient servir de *termes* avait commencé par les termes militaires, administratifs et politiques. La partie turque du présent numéro contient une nouvelle liste de termes de cette catégoire.

Türk Dili

2 inci sayının ayrı kısmı

T. D. T. C.

KURULDUĞUNDAN İLK KURULTAYA KADAR

Türk Dili Tetkik Cemiyeti işlerindeki hatıralarım şöyle başlıyor.

11 Temmuz 1932 de, Reisicümhur Gazi Mustafa Kemal hazretlerinin davet iltifatlarını aldım. Akşam üzeri Çankayaya gittim. Kendileri bir kaç vakittir yeni köşke geçmişlerdi. Yukarı katta, kitap odasının yanındaki çalışma salonunda huzurlarına çıktım. Duvarları Krem, döşemeleri de kahve renkli bu sade ve büyük salonun orta yerindeki uzun masanın başında oturuyorlardı. O masanın etrafında Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti azaları da vardı. O günlerde ilk tarih kongresi yeni bitmişti.

Şimdi konuştukları:

Gelecek yıl yetiştirilecek büyük kitabın bölümleri nasıl olacağı, ve bunları kimlerin yazacağı idi.

Yanılmıyorsam, o akşam orada bulunanlar şunlardı:

Afet hanım, Yusuf Akçura, Samih Rifat, Riyaseti Cümhur kâtibi umumîsi Hikmet, Yusuf Ziya, Sadri Maksudî, Maarif vekâleti talim ve terbiye dairesi reisi İhsan, Hâmit Zübeyr, Hüseyin Namık beyler, bir de Macarlı profesör Zayti Ferenç,

Tarih konuşması bitmek üzere iken Gazi hazretleri, oradakilere sordular:

— *Dil işlerini düşünecek zaman da gelmiştir. Ne dersiniz?*

Maarif Vekâleti bütçesinden tahsisatı kesildiği 1931 temmuzu sonundan beri, eski Dil encümeni artık çalışmıyordu. Harf inkilâbının hızından doğan bu kaynağın yeni bir varlık göstermesi

cümhur hazretlerinin yüksek teveccühüne teşekkür ettik, Azalıklar için Yakup Kadri beyle Celâl Sahir beyi söyledim.

— Peki„ dediler.

Celâl Sahir bey veznedarlığa, Yakûp Kadri bey de azalığa seçildi.

Cemiyetin ilk nizamnamesi olarak ta Reisicümhur hazretleri:

— *Zannederim şimdilik Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin nizamnamesini alırsınız. Lâzım gelen yerlerine cemiyetinizin adını ve gayesini yazarsınız. Yenisini sonra düşünürüz„* dedi.

Böylece, millete yararlı bir çok iş gibi Türk Dili Tetkik Cemiyeti de GAZİ MUSTAFA KEMAL'in başından doğdu.

O gece, köşkten ayrılırken Samih Rifat beyle ertesi gün saat 14 te Balkan Birliği Cemiyetinin İşhandaki bürosunda buluşmak üzere sözleştik. Bunu öteki iki arkadaşa da bildirdim. Toplaştık. Samih Rifat beyle birlikte bir istida hazırlamıştık. Ötekilere de okuduk. Nizamnameye konacak tabirler üzerinde Kısa bir konuşmadan sonra istidayı daktilografiye ettirdik. İmzaladık. Dördümüz birlikte Dahiliye Vekâtine götürdük. Sıcak bir gündü. Samih Rifat bey yürümekte güçlük çekiyordu. Hele vekâletin bir kaç basamak merdivenini yavaş yavaş çıkmışken bile soluk soluğa idi. Onun için, müsteşarlık odasının serinliği hepimizden çok ona dinlendirici geldi. Vekil Şükrü Kaya bey heyeti vekilede imiş İstidayı müsteşar Hilmi beye verdik.

Ertesi günü izinname Emniyeti Umumîye Müdürlüğünden gönderildi. Böylece T. D. T. C. nin varlığı resmen 12 temmuz 1932 olarak tesçil edildi.

T. D. T. C. nin ilk vesikaları olan bu istida, nizamname ve izinname suretleri şunlardır:

İstida sureti

12 / 7 / 32

Dahiliye Vekâleti Celilesine

Muhterem Efendim,
Türk dili hakkında tetkikat ve neşriyatta bulunmak maksadiyle

çok yerinde olacaktı. Onun için, Reisicümhur hazretlerinin yüksek düşüncesi sevinçle karşılandı. Gazi hazretleri:

— *Öyle ise, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti gibi bir de ona kardeş bir dil cemiyeti kuralım. Adı Türk Dili Tetkik Cemiyeti olsun!* buyurdular. Yeni Cemiyetin ne gibi işlerle uğraşacağı görüşüldü. Sonunda Reisicümhur hazretleri kendi eli ile şu resmi çizdi:

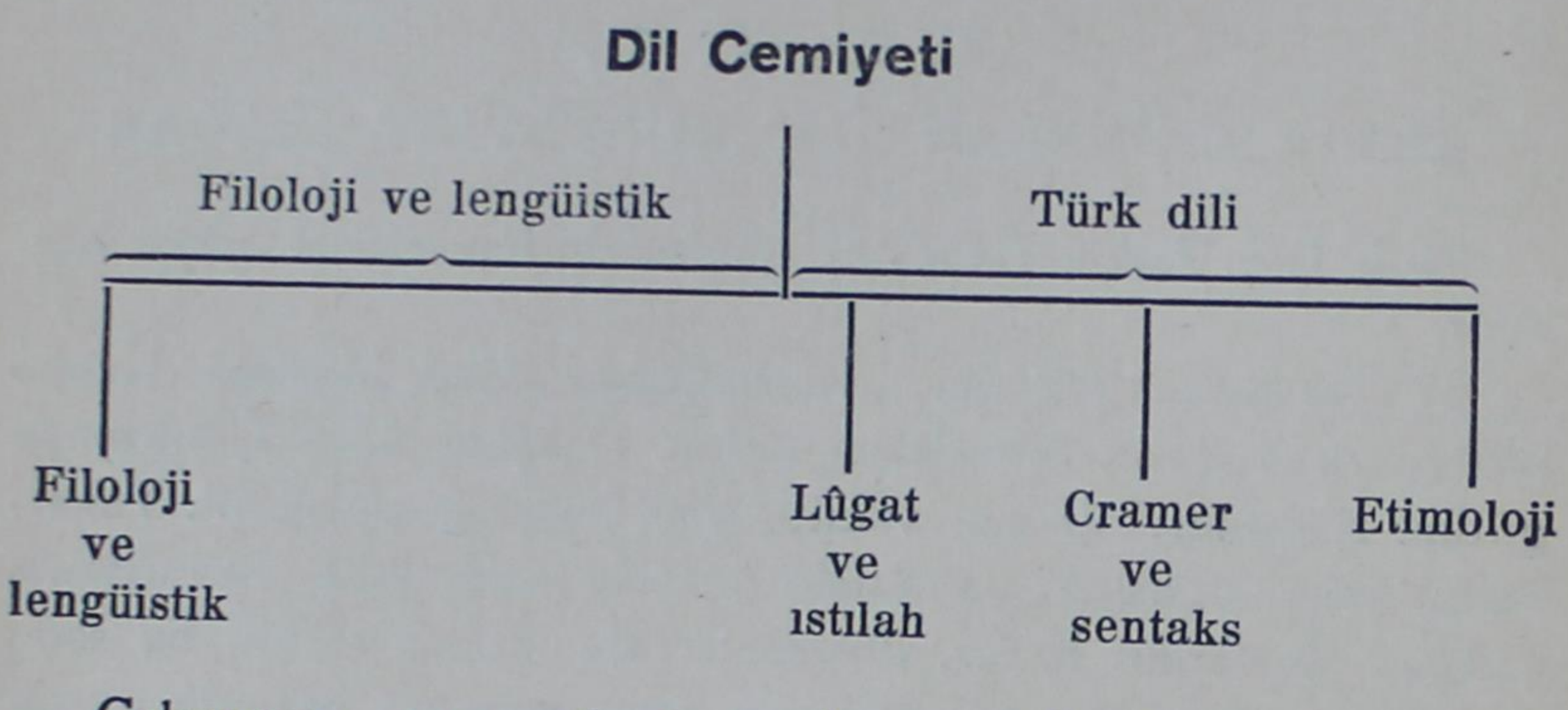

Çalışmanın çerçevesi ortaya çıkmıştı. Cemiyetin iki büyük kolu olacaktı: Biri filoloji ve lengüistik, biri de Türk dili.

Filoloji ve lengüistik, hem doğrudan doğruya bu bilgilerle, hem de bu bilgiler yollarından Türk dili ile uğraşacaktı.

Türk dili kolunun üç bölüğü ise: lûgat - ıstılah, gramer - sentaks ve etimeloji bakımından Türk dilini « tetkik ve tespit » edecekti.

Reisicümhur hazretleri:

— *Yarın hükûmete istida verip cemiyetin iznini almalı. Fakat bunun için daha önce bir reis, bir de umumî kâtip seçmeli. Ben her ikisini de burada, aramızda görüyorum dedi.*

Eli ile Samih Rifat beyi göstererek:

— *Zati âliniz bunun reisliğini alırsınız.*» buyurdular. Umumî Kâtipliğe de lütfen beni münasip gördüler.

— Şimdi iki aza için de iki arkadaş düşününüz. » dediler. Samih Rifat bey ve ben, bize çok şerefli bir iş emreden Reisi-

D) Türk Dili Tetkik Cemiyeti mesaisinin semerelerini her türlü yollarda neşre çalışmak,

5 — Cemiyetin maksadına hizmet edebilecek zatler ve manevî şahıslar hangi milletten olursa olsun Cemiyetin aslî, fahrî veya muhabir azalığına kabul olunabilirler.

6 — Cemiyete girmek istiyenler âzadan iki zatın teklifi ve Riyaset Heyetinin tasvip ve kararile kabul olunurlar.

II — Teşkilât

7 — Türk Dili Tetkik Cemiyetinin bir Reisi, bir Umumî kâtibi, bir Veznedarı ve Riyaset Heyetine dahil bir Âzası vardır. Bunlar Riyaset Heyetini teşkil ederler. Riyaset Heyeti cemiyetin teessüsünde bu vazifeye intihap olunmuş zatlerdir. İnhilâl vukuunda Cemiyet âzası arasından birinin Riyaset Heyetine intihabı aynı heyete aittir.

8 — Riyaset Heyetinin karar ve davetiyle cemiyet âzasının hepsi veya bir kısmı toplanır ve Riyaset Heyetinin hazırladığı ruzname üzerinde ilmî müzakerelerde bulunur.

9 — Cemiyet, mesaisinin neticelerini her üç ayda bir defa tesbit ederek yüksek Hamisine arzeder.

10 — İdarî meseleler, Riyaset Heyetinde müzakere olunarak bir karara bağlanır.

III — İdare

11 — Cemiyetın varidatı teberrulardan, taahhütlerden, neşriyat satışlarından, Konferanslar duhuliyelerinden toplanır.

12 — Cemiyetin malî idaresi Riyaset Heyetinin elindedir. Senetlerde, mukavelelerde biri veznedar olmak üzere Riyaset Heyetinden iki kişinin imzası bulunmak şarttır.

Umumî Kâtip cemiyetin Hükûmet nezdinde ve mahkemelerde mesul murahhasıdır.

12/7/32

ve merkezi Ankarada Halkevi binasındaki dairede bulunmak üzere Türk Dili Tetkik Cemiyeti adıyla ilmî bir Cemiyet teşkil edilerek nizamnamesi merbuten takdim kılınmıştır. Cemiyet İdare Heyeti âzalarının isimleri ve imzaları arizamızın altında yazılıdır. Cemiyetin mesul murahhası ve Umumî Kâtibi Afyon Karahisar mebusu Ruşen Eşref Beydir. İcap eden resmî muamelenin ifasına müsaade buyurulması rica olunur Efendim.

Türk Dili Tetkik Cemiyeti reisi
Çanakkale mebusu
Samih Rifat

Umumî Kâtip Afyon Karahisar mebusu
Ruşen Eşref
Âza ve veznedar Zonguldak mebusu
Celâl Sahir
Âza Manisa mebusu
Yakup Kadri

Nizamname sureti

Türk Dili Tetkik Cemiyeti nizamnamesi

I — Maksat ve Aza

1 — Türkiye Cumhuriyeti Reisi Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin yüksek himayeleri altında ve Ankara şehrinde (Türk Dili Tetkik Cemiyeti) adlı ilmî bir Cemiyet kurulmuştur.

2 — Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekili bu Cemiyetin fahrî Reisidir.

3 — Cemiyetin maksadı, Türk dilini tetkik ve elde edilen neticeleri neşir ve tamim etmektir.

4 — Türk Dili Tetkik Cemiyeti, maksadına ermek için aşağıdaki vasıtaları kullanır:

A) Toplanıp ilmî müzakerelerde bulunmak,

B) Türk dilini kendi menşelerine, tekâmülüne ve ihtiyaçlarına göre tespit ve tedvin etmek,

C) Türk dilini tetkike yarayacak vesaik ve malzemeyi elde etmek, eski kitaplardan ve memleketin her mıntakasındaki halk dilinden derlemeler yapmak ve yaptırmak,

DİL KURUMU KÜTÜPHANESİ

makla meşgul gördüm. Gezinirken, sofrada iken sık sık hep bunları açıyor, bunları anlatıyor, bunları soruyordu. O günlerdeki gazetelerin yazdıklarını unutmamış olanlar Reisicümhurun yaptığı dil tetkiklerini bildiren fıkraları, makaleleri hatırlarlar.

Yalovada kalarak cemiyet işlerine bakmamı emrettiler. Bir kaç gün orada çalışıldı.

Ziyaretine gelenler çoktu. Bunlar arasında yalnız Samih Rifat bey görülmiyordu. O, daha önceleri gelmiş, ancak rahatsızlığı arttığı için şimdi evinden dişarı çıkmıyormuş.

Halbuki Gazi hazretleri, eylûl ayı içinde ilk dil kurultayını toplatmağı düşünmüş. Bu yolda emirlerini aldım.

Gazi hazretleri, Dil Cemiyetinin çalışması işinde, gene kendi kurduğu Tarih Cemiyetinin çalışması işinden büsbütün ayrı bir usul tutmuştu. Tarih işinde yaptığı programa göre önce tez kurulup yazılanlar bilirlere gönderilerek tenkitleri istenmişti. Sonra tarih muallimleri ile tarihçilerden mürekkep büyük bir mütehassıslar kongresi toplanmıştı. Dil işinde ise çizdiği program şu idi: önce kurultayı toplamak, tezi orada anlatmak, dil mütehassıslarının, ediplerin, şairlerin, gazetecilerin, muallimlerin düşüncelerini dinlemek, bütün milleti kendi dilinin işlerinde alâkalandırmak, nizamnameyi, programı kurultayda konuşturtmak, Merkez Heyetini ona seçdirtmek, sonra hızla çalışmaya geçmek.

30 Ağustos başkumandan muharebesinin yıl dönümü günü, şehirden bir çok zat Yalovaya tebrik ziyaretine geldi. Bunlardan İstanbul vali ve belediye reisi Muhittin bey, kolordu kumandanı Şükrü Nailî paşa, kolordu kumandanı Salih paşa, beş altı mebus arkadaş, akşam yemeğine de alıkonmuştu. Geç vakit, başvekil İsmet paşa hazretleri de geldiler. O gece, huzurların dan ayrılırken Gazi hazretleri, yarın İstanbula gidileceğini söylediler. Bana da: « Orada daha yakından çalışacağız » dediler. Bundan başka, Gazi hazretlerinin, vazifeden uzak bulunmamaklığım için Beyoğlu otellerinden birinde kalmaklığımı istediklerini baş yaverleri Celâl bey bildirdi. Bu âlicenap nezakete teşekkürlerimin arzını Celâl beyden rica ettim:

İzinname sureti

İlmuhaber

Cemiyetin ünvanı : *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*
Maksadı tesisi : *Türk dilini tetkik ve elde edilecek neticeleri neşretmek.*
Merkezi : *Ankara*
Tarihi tesisi : 12/7/932

Ünvanı ve maksadı tesisi yukarıda yazılı olan (Türk Dili Tetkik Cemiyeti) nin nizamnamesi tevdi edilmiş olduğundan cemiyetler kanununa tevfikan işbu ilmuhaber verildi. *13 Temmuz 1932*

Emniyet İşleri umum müdürü
T. Hadi

* * *

İznin alındığını Hami Reis hazretlerine arzettim. Yeni cemiyete muvffakiyet dilediler.

Tarih kongresinin neticeleri alınmış, Büyük Millet Meclisinin toplanmaları bitmiş, yaz tatili başlamıştı.

Reisicümhur hazretleri 15 Temmuz 1932 de Ankaradan Yalovaya hareket buyurdular. T. D. T. C. reisi ile umumî kâtibini de kendi hususî tirenlerinde götürmek iltifatında bulundular. O akşam, yolda, bütün konuştukları hep dil işleri üzerine idi. Görülüyordu ki gerçekliğin ve gerekliğin köklerinden gelme ihtiyaçları her kesten önce sezip sıralayan ve yeri geldikçe ortaya atıp teşkilâtlandıran Gazi Mustafa Kemal, Türk tarihi işleri gibi Türk dili işlerini de uyarıp başarmanın çağı yettiğini eyice kararlaştırmıştı.

* * *

Yorgun olan Samih Rifat beyin dinlenmek üzere Çamlıcadaki evine gitmesine, benim de kıraat kitapları komisiyonunda çalışmak için İstanbula inmek üzere istediğim izine müsaade buyurdular. Derincede kendilerinden ayrıldık.

Ağustos sonlarına doğru Yalovada ziyaretlerine gittim. Gazi hazretlerini eski, yeni, yerli, yabancı kamuslardan öz Türkçe sözler aramakla, filoloji ve lengüistik münasebetleri ortaya koy-

den içeriye başlarını uzattıkları bu loş, sessiz meydanlığa, ortaları esnemiş uzun bir tavanın - zaman ile başka başka harelenmiş - boyasız tahtaları, en güzel nakışlardan daha çok yaraşıyordu. Bütün evin oda kapıları hep buraya açılıyordu. Oturduğumuz sedirin karşısındaki odanın kapısı aralandı. Beyaz keten entarili bir hayal, ince iniltilerle bize doğru geldi. Yarı bükülmüş boyu görülmese, bu gelen, daha şimdiden kefinlenmiş bir ölü sanılabilirdi. Samih Rifat, bir ayda bu hale mi gelmişti!.

Genç bir anarşist saçı savrukluğu ile dağınık siyah saçları; çukurlarında, su birikintileri gibi ışıldayan gözleri... İşte onda yalnız bunlar yaşayordu; bir de, daracık göğsünde varlığı hiç umulmıyacak dinç sesi... Yanaklarının derin çöküntülerinden hızla çıkan sakalları yüzünü daha çok ğölgelendiriyordu. Bununla beraber onda anlatılmaz bir tatlilik, bir sevimlilik vardı: Tolstoyun, bilhassa Dostoyevskinin romanlarında, ıssız tepelerde çile çıkardıkları görülen veremli ve çetin iradeli inkilâpçı tiplerini andırır bir düşünce adamı. Onda, ne bileyim, öyle bir duruş vardı ki İnsanı kendi sağlığına ve sağlamlığına, kendi kolay nefes alışına ve sıkıntısız konuşuşuna bile öfkelendirecek, ve sesinin perdesini, söyleyeceği sözü, bakışını, oturuşunu daha önceden ölçtürecek bir hava yaradıyordu.

— Dün ve bu gün gene eyiyim! dedi. Yanında güçlü kuvvetli, çok sabırlı bir hasta bakıcıya benzemiş hanımının dikkatle verdiği ilâcı, o ilâçla birlikte sunduğu avutucu sözleri, kana kana, belki de uma inana içti.

Şen olmağa, diri görünmeğe çalıştığı, yalnız çalıştığı değil, hem de bunları özlediği besbelli idi.

— İki güne kadar bir şeyciğim kalmaz beyler. Çıkacağım. Ben bu yezit hastalığı bilirim. Arada bir sıkıştırır, gelmiyeceğim, daha bu yanda işim bitmedi der, savarım» diye güldü.

Getirdiğiniz selâma, davete pek sevindi. Nasıl teşekkür edeceğini bilemedi.

— Ben de zaten, kaç gündür, Yalovaya gideceğim diye Oktaya kitap bavulumu hazırlatıyordum,» diye iki kanadı büyük bir kitap gibi açık duran bavulu gösterdi.

Reisicümhur hazretleri ertesi gün, öğle üzeri Ertuğrul yatı ile Yalovadan döndüler. Başvekil paşayı Heybeliadaya bıraktılar. Deniz mektebi talebesinin selâmları, ada vapurundaki yolcuların sürekli alkışları arasından geçilerek İstanbula doğru yola çıkıldı. Reisicümhur hazretleri gemide bana bazı emirlerini notettirdiler. Bunlardan biri de Samih Rifat beye telgraf çekip hatırını sormak, Dolmabahçeye dönüldüğünü bildirmek, yarın kendisinin de oraya gelmesini rica etmekti.

Samih Rifat beyden ne ertesi gün bir cevap alınabildi, ne de daha ertesi gün... Kısıklı polis noktasına telefon edildi. Samih Rifat beyin gelemiyecek kadar hasta olduğu öğrenildi. Bunu Reisicümhur hazretlerine arzettim. Üzüldüler. Buyurdular ki : " Yarın operatör Kemal bey ve Hasan Riza beyle birlikte gidip görürseniz çok iyi olur. Tarafımdan hatırını sorunuz. Yürüyebilecek gibi ise alır gelirsiniz. Dolmabahçede bana misafir olsun. Burada tedavisine baktırılır. Doktorlar daha kolay gelip gidebilir „.

Ertesi gün, operatör M. Kemal bey, Riyaseticümhur Kalemi mahsus müdürü Hasan Riza bey ve ben, bir motörle Üsküdara geçtik. Samih Rifat beyin köşküne çıktık. Küçük Çamlıcanın arka sırtlarından birinde, Marmaraya ve Adalara bakar büyük bir bahçenin içinde enine boyuna serpilmiş çamların gölgesindeki köşkte hem Pol ve Virjini'nin tek katlı evini andırır egzotik ve romantik bir alımlılık, hem de Nurbabadaki tasvirlere benzer rustaî ve tasavvufî bir çeşni vardı. Kapıdan girer girmez büyük bir odada ve ya dehlizde yer gösterdiler. Yazlık bir kır yapısının hem sofası, hem salonu, hem yemek odası olacak, kalabalıkça bir ailenin büyüğünü küçüğünü bir araya toplayarak cıvıltılı bir ev içi yaşayışı sürdürebilecek uzunluktaki bu dehliz, enli sedirlerine yayılmış kilimler ve cicimlerle, bacakları ince odunlardan yapılma masalarla, duvara asılı bir iki teber, palamsı bir iki kılıç, bir kaç fotorafla pek dinlendirici, pek sevimli bir yarı eski zaman konağı tesiri veriyordu. Sarmaşık güllerinin, mor salkımların, hanımellerinin alışkın bir sokulganlıkla pencerelerin-

Konyaya dönüyordu. Çünkü oranın valisi idi. Babam da orada «askerî sertabipti» tanışıyorlardı. Vali bey beni görünce, uzaktan gülümseyerek selâm verdi:

— Pederinize selâmınızı götüreyim mi? dedi.

Aynı zati 1920 sonlarında İneboluda görüyorum. Tepedeki evlerden birinin geniş odasında aynaya bakıyor, gözlerinin altındaki sişkinliklere serçe parmağı ile dokunuyor, birlikte Anadoluya geçtikleri Hüsnü ve Galip paşalara:

— Ben galiba böbrek hastalığından öleceğim! diyor.

Üçü de Ankaraya doğru yola çıkıyorlar. Samih Rifat bey arabacıya kitap bavulunu sıkıca bağlayıp bağlamadığını soruyor.

Onu, millî şair Mehmet Emin beyle Anadolu içlerinde kasaba kasaba dolaşır görüyorum. Hamdullah Suphinin yola çıkardığı bu iki Türkçü konferanslar veriyor, şiirler okuyor, yeni yeni parçalar yazıyor.

Onu, maarif müsteşarı görüyorum. Birgün Karaoğlan çarşısında beni eli ile karşıdan çağırıyor.

— Burada yoktunuz. Size yeni kitabımdan bir tane vereyim! diye cebinden küçük bir defterimsi şey çıkarıyor. Kuvvayimilliye basması biçiminde bir kitap: kabı, içi aynı kâğıttan, mürekkebi sünger kâğıdı gibi emip yayar, esmer yüzlü kâğıttan . . .

— Dikkatle okumanızi rica edeceğim. On beş, on altı senelik tetebbü mahsulüdür. Dilimizin ana dil olduğunu buldum. Kanunlarını da keşfettim sanıyorum„ diyor. Öyle genç bir sevinci var ki karşısındakine bu " sanıyorum „ u " inanıyorum „ manasında aldırıyor.

Onun bu buluşlarına o zamanlar gülümsendiğimi hatırlıyorum.

1914 - 1932. Bu iki rakamım arası gözümün önünde bir delikanlı ömrünün çizgisi gibi uzayor. Bu ölçü, bu adamın yalnız benim bildiğim zaman dahi çalışmasının boyu . . . Bıkmadan, anlaşılmadığını görünce yılmadan bu uzunluğu nasıl aşmış . . . Şimdi işte onları herkese dinleteceği sıra geliyor. Kendisi ise şu bitkin hale düşmüş. Acaba sağlanabilecek mi? Ha-

Dönüşte onun evinden Kısıklıya kadar bozuk yollarda otomobil bizi sarsdıkça sallanan başlarımızı matemden göğsümüze düşüyor sanıyordum. Konuşmuyorduk.

Samih Rifat beye dair birkaç hatıram gözümün önünden geçiyordu! Onu ilk tanıdığım gemiyi görüyordum: umûmî harp seferberliğinin başında Trabzondan İstanbula gelen bir İtalyan postası ki yüzer bir Babil kulesi. Yolcularının çoğu, garpta vuruşmağa başlamış cephelere Kafkasyadan, Rusya içlerinden askerliğe giden Alman'lar, Fransız'lar, birçak İngiliz ve İrlandalı... Samsundan binen bir iki de Amerikalı tütün taciri . . . Sofralar daha şimdiden birer cephe siperini andırıyor. Her bir millet birini tutmuş. Birbiri ile selâmlaşmıyan bu somurtgan masalarda her bakış bir nişan alış gibi . . . Bu dargın sofradakilerle yalnız biz Türkler konuşuyorduk, bir de İtalyan kaptan. Konuştuklarımızın her biri mutlaka kendi cephesinin üstün geleceğine inanıyor. Karşısındakilere öyle diş bileyor ki: " Eğer şu bitaraf Türk sularında şu bitaraf İtalyan gemisinde olmasa önündeki çatalları, bıçakları, bardakları karşı yakadaki düşmanlara fırlatıp döğüşe şimdiden başlamak, kendi milletinin yükünü daha sınırlardan uzaklarda iken hafifletmek istediğini „ saklamıyor.

Samih Rifat beyle işte böyle bir sofrada tanıştık. O, bir vali idi, ben ise henüz muharrir bile değildim; ömrümde yazı yazacağım da aklımdan geçmezdi; sadece genç bir muallimdim. Karşımdaki ince yazılı ve ince ruhlu zatte bu mesafeyi giderecek bir çelebilik vardı. Filoloji bahslerinin ne derin manaları olduğunu, Türkçenin köklerini çok uzaklarda aramak gerektiğini ilkin ondan duydumdu. Bir idare adamında böyle ayrıca bir de derin bilgi adamı bulmak, benim görgüme bir uyanıklık vermişti.

Aynı zati bir iki yıl sonra Haydarpaşa istasyonunda görüyordum. Üniformıya benzer renkte ve biçimde külotlu bir esvap giymiş, sarı getrler takmış, boynunda dürbünü, belki de fotoğraf makinesi asılı. Efgan heyeti seferiyesine mi tayin edilmişti? Uzun bir yolculuğa mı çıkıyordu? Hayır. İzni bitmiş,

kartı gönderilmek için onların şimdiden isimlerini ve adreslerini çemiyetin Umumî Kâtipliğine bildirmeleri rica olunur. Umumî Kâtiplik bürosu Dolmabahçe sarayındadır.

Yalnız dinlemek üzere gelecek âzaya da saray kapısında ayrıca, giriş kartı verilecektir.

Kurultayın müzakerelerini umuma dinletmek için radyo tertibatı alınacaktır.

4) Her hangi millete mensup olursa olsun, arzu eden dil uleması, Türk Dili Tetkik Cemiyetinin bu kurultayına âza olarak iştirak edebilir.

5) Kurultayda konuşulacak mevzular T. D. T. C. nizamnamesinin teşekkül maksadını bildiren maddede yazılıdır.

Bu maksat şudur :

Türk dilini menşelerine, ilmî, medenî ihtiyaçlara ve müstakbel inkişaflarına göre tetkik ve tespit etmek.

6) Bundan başka Kurultayda Türk dilinin etimolojik noktadan İndo - Européen dillerle ve başka dillerle münasebeti hakkında bir konferans vermek istiyenlerin hazırlıyacaklarını kurultayın açılmasından en az beş gün önce Umumî Kâtipliğe göndermeleri lâzımdır.

7) Kurultay azasının mühim bir işi de T. D. T. C. nin Ankarada çalışacak Umumî Merkez Heyetini seçmek ve cemiyetin bütün yurda şamil teşkilâtını kurmak olacaktır.

8) Kurultayın toplanacağı gün ve saat ajansla, radyo ile ve gazetelerle bildirilecektir.

9 — T. D. T. C. nin Hami Reisi Reisicümhur Gazi Mustafa Kemal Hz. Kurultayda dinleyici olarak bulunacaklardır.

Bütün yurttaşları cemiyetin tabiî âzasından sanan bu beyanname, yapılacak işlerin çerçevesini çizmiş bulunuyordu.

Önce bir Umumî Kâtiplik bürosu kurmalı idi. Halbuki hemen yazılacak mektuplar için başlıklı kâğıtlar bile yoktu. Nasıl olsun ki, Dil Cemiyetinin elinde henüz bir ufak bütçe bile yoktu. Bununla beraber bütün güçlükleri kolaylaştıracak en güvenilir define onun başında idi : Gazi Mustafa Kemal. Emri üzerine, Dolmabahçe sarayının alt katında, denize bakar bir oda, Umumî Kâtipliğe verildi. Kalemi mahsustan Suat ve Zühtü beyler de bu büroya memur edildi. Bu iki genç, kurultayın sonuna kadar vazifelerini en düzgün, en hızlı bir çalışkanlıkla gördüler. Kalemi

zırlanabilecek mi? Çalışabilecek mi? Kurultaya yetişebilecek mi? diye düşünüyorum.

*
* *

Reisicümhur Kurultayın ilk işlerine başlamak üzere küçük bir teşebbüs heyeti yapılmasını emretti. Bu heyet, zaten merkezi Dolmabahçe sarayına getirilmiş bulunan Tarih Cemiyeti reisi Yusuf Akçura beyle, âzadan Hasan Cemil bey, bir de Yunus Nadi beyden mürekkep olmak üzere teşekkül etti. İki defa toplandı. Bu toplanmalarda Tarih Cemiyeti Kâtibi M. Uluğ bey kâtiplik etti. Heyet, yapılacak işleri az çok konuştu. Kurultayın toplanması tarihini 26 Eylûl olarak tesbit etti. Bunun, Hami Reis hazretlerine arzını kararlaştırdı. Gazi, bu tarihin, bütün hazırlıklar derecesine göre ileride bildirilmek üzere şimdilik durmasını münasip gördü. Beyannamede yalnız ay söylenecekti.

Samih Rifat bey Dolmabahçeye getirilmiş, yerleştirilmiş, değerli mütehassıslar tarafından tedavisine başlanmıştı.

En önce bir beyanname yazarak bunu matbuatla millete bildirmek lâzımdı. Hazırlanan yazıyı saat 22 de Reisicümhur hazretlerine arzettim. Teşebbüs heyetinin öteki azalarını da emrettiler. Orada bulunabilenler geldi, görüşüldü. Reisicümhur hazretleri, beyannamenin eksik gördükleri yerlerini kendi kalemleri ile düzelttikten, ona yeni bir tertip verdikten sonra bu yeni şekli bir de, malûmatı olmak ve mutalaası varsa bildirmek üzere Samih Rifat beye göstermemi ve sonra matbuata verilmesini emrettiler. Ertesi gün 4 Eylûlde ajansta ve gazetelerde şu beyanname çıktı:

Türk Dili Tetkik Cemiyeti Reisliğinden:

Türk Dili Tetkik Cemiyeti Reisliği bütün âzaya bildirir ki:

1) Türk Dili Tetkik Cemiyetinin ilk kurultayı 1932 eylûlunün son günlerinde İstanbulda Dolmabahçe sarayında toplanacaktır.

2) Kadın erkek her Türk yurtdaş T. D. T. C. nin azasıdır. Kendisini Kurultaya çağırılmış saymalıdır.

3) Ancak Kurultayda doğrudan doğruya çalışmak ve konuşmak üzere gelebileceklerin sayısı anlaşılmak ve kendilerine davet

İlk teşebbüs heyeti azasından Hasan Cemil bey, Avrupa memleketlerindeki gençlik teşkilâtlarını tetkik etmek üzere Sovyetistandan başlayan bir yolculuğa çıkmıştı. Yunus Nadi bey, tedaviye Vişiye gitmişti. Yusuf Akçura bey, o günlerde kendi reisliği altında toplanacak Tarih Cemiyeti âzalarına yazacakları mevzuları bölüştürmek üzere çalıştığından Dil Cemiyetine gelemiyordu. Dil Cemiyeti reisi hasta idi. Azasından Yakup Kadri bey Büyükadada hasta yatıyordu. Celâl Sahir bey, dairei intihnbiyesi olan Zonguldaktan henuz dönmemişti.

Bu vaziyeti gören Hami Reis hazretleri, tezi anlatıp müda aa edecek zatlardan mürekkep yeni bir teşebbüs heyeti kurularak hemen programın yapılmasını, her kesin, kendi ihtisasına göre seçip alacağı mevzuu bildirmek üzere hazırlamasını emrettiler. İstiyorlardı ki bu tezler hurultay toplanmazdan en az bir hafta önceye kadar yetiştirilmiş olsun. Bunları Kurultaydan önce kendi huzurlarında okutmak istiyorlardı.

Yeni müteşebbis heyet şu zatlardan teşekkül etti: (Alfabe sırası ile) Ahmet İhsan, Ahmet Cevat, Ali Canip, Celâl Sahir, Hasan Âli, İhsan, Ragıp Hulûsî, Reşat Nuri, Rüşenî, Doktor Saim Ali beyler. Bu heyetle birlikte Samih Rifat beyin nezdinde toplanıp önce programı, sonra nizamname projesini, en sonunda da kurultayın tasvibine arzedilecek bir takriri hazırlayacaktık. Bunlar bitinceye kadar, bu arkadaşlar bir yandan da umumî mevzuun her hangi bir kısımı için alacakları tezi yazıp hazırlamış bulunacaklardı.

Samih Rifat beyde çok yerinde olarak büyük bir anlayış, kavrayış ve söyleyiş değeri gören ve ona sevgi besleyen Reisicümhur hazretleri, tabiatın onun vücudüne reva gördüğü bu haksızlığı fennnin gidermeğe çalışmasını büyük bir âlicenaplıkla sık sık tavsiye buyuruyordu. İstiyordu ki Samih Rifat bey çalışsın, fakat yorulmaksızın. Onun için önce bu derdinden kurtarılmasına ehemmiyet veriyordu. Doktorlar ameliyata lüzum gösterdiler. Hasta ise bunu istemiyordu: iyiliğe yüz tuttuğunu, böylece çalışabileceğini, pek yakında ayağa kalkabileceğini um-

mahsus yardımı ile çabucak başlıklı kâğıtlar ve zarflar bastırıldı. Bu kâğıtlara yazılan ilk iki teskere, Hami Reisin emri üzerine Cemiyet Reisi ve Umumî Kâtibi imzası ile Başvekilliğe ve Umumî Erkânı Harbiye reisliğine gönderilen teskerelerdir. Asılları T. D. T. C. merkezinde bulunan bu vesikaların birincisinde Cemiyet, « Başvekâletin yüksek huzuruna, Dil Kurultayının Eylûl sonunda toplanacağını, bütün yurttaşları tabiî azasından saydığını» bildiriyor. « Devlet dairelerinde vazifeli olanlardan iştirak edebileceklerin bu kurultaya gelmelerinin temini hususunda hükûmetçe kolaylıkta bulunulması için vekâletlere mezuniyet verilmesini yüksek tensiplerine arzediyordu » İkinci tezkerede de « Büyük Erkânı Harbiye yüksek reisliğinden» «muhterem ordumuzda ve askerî irfan müesseselerinde dil işlerinde mutahassıs oldukları bilinen ve zatı devletlerince alâkadar kılınmaları lüzumlu görülen kimselerin» «kendilerine cemiyetçe de davetname gönderilmek üzere, tarafı devletlerinden tensip buyurulup tavzif kılınacakların isimleri ve adresleri Umumî Kâtipliğe gönderilmesi rica olunuyordu.»

Matbuatta beyannamenin çıktığı sabahın ertesi günü âzalık için muracaat mektupları alınmağa başladı. Bunları okuyordum. Deftere kaydediliyordu. Her akşam listeyi cemiyet reisine ve Hami Reise arzediyordum. Hami Reisin emri ile bu listeler günü gününe matbuata veriliyordu.

Şimdi bir yandan konferans salununun hazırlığına başlamak, bir yandan da teker teker, hep birden gelerek her gün mutlaka ertesi sabahki nüshaya yetiştirilecek taze ve hususî bir malzeme isteyengazete muhabirlerine malûmat vermek, bir yandan dil işleri ile alâkalı yazıları git gide artan gazeteleri okumak, bir yandan kurultay programını, teklif edilecek cemiyet nizamnamesinin hazırlanmasına çalışmak, davetiyeleri bastırmak, gelen mektuplara cevap yazmak, muhabereleri idare etmek gibi hemen hep birden yürütülecek şeyler, yapılacak işlerin topunu birden ufukta sallanan bir buğunun ara sıra gösterip sildiği peyizajlar halinde göz önünde belirtiyordu.

Samih Rifat bey eyiliğe yüz tutmuyor değildi. Bunula beraber, geceleri kendisine bakanlar sabaha kadar az uyuyup çok inlediğini söyleyorlardı. Gezinemiyordu; yatağında çalışıyordu. Ona karşı kendimi ne kadar ince bir ruh vaziyeti içinde görüyordum. Bakıyordum ki en küçük bir hareketim bile ona bu sürekli çalışma günlerinde kendi eksikliğini gösterirolmasın, işler onsuz yapılıyor gibi bir zan onun içinde uyanmasın; onun en ufak bir kırgınlığına bile yol açmayım, her şey için başını ağrıtmayım; hazırlayacağı tez için onu rahat bırakayım; bir yandan da Hamî Reisin emirleri gecikmeksizin en düzgün bir şekilde yerine getirilsin. Bu düşünce bende bir hastanın başı ucunda tıkırtısız yürümeğe çalışan bir adam dikkati uyandırmıştı.

Yukarıda bildirdiğim teşebbüs heyeti ile birlikte öğleden sonraları, reisin yanında toplanmağa başladık.

Samih Rıfat beyin imrenilecek enerjisi orada kendini göstermeğe başladı. Koskoca bir taht gibi karyolanın bir ucunda hasta bir masal prensi gibi oturan reis, bir söz açtı mı bütün acılarını, zamanı unutacak kadar coşuyor, asırlar ötesinden, diyar aşırı bilginlerin bahçesinden derip getirdiği geniş bilgileri ulu orta sözlermiş gibi kolay söyleyip tatlı dinletiyordu. Onu eskiden bu kadar yakından tanımıyanlar, uzun müddet örtülü kalan bir bilgi ve duygu punarı bulmuş gibi seviniyorlardı.

Zamanın ölçüsü uzatılabilse onu saatlerce dinlemekten insan yorulmazdı. Öyle kalender, öyle cana yakın, öyle şair, hem de bol bilgili, düzgün muhakemeli, inanır düşünüşlü, coşucu ve coşturucu bir anlatışı vardı. Bir madde üzerinde o söyleyor, öteki arkadaşlar söyleyordu. Fakat takvim, yapraklarını birer birer, çabuk çabuk atıyordu. Yapacağı her işi önceden açıkça görmeğe, gideceği yolu önceden bilip ona göre tedbirini almağa alışmış olan Gazi de Kurultayda ortaya konacak çalışmanın bütün verimini bir an evvel elinde derli toplu bulundurmak isteyordu. Bu iki gerçeklik göz önünden kaçırılmaksızın çalışıldı. Üç dört günde program ortaya çıktı. Gazi hazretlerine arzettim. Tarih tezi ile bir arada yürümesini ve Türk

duğunu, ancak kurultaydan sonra ameliyat olmağı düşünebile ceğini söyleyordu.

Reisicümhur hazretleri, Samih Rifat beyin hatırını sormaklığımı, yapılan işleri bir defa da kendisine bildirmekliğimi emrediyorlardı.

Samih Rifat bey, Dolmabahçe sarayının eski harem tarafından en uç köşesindeki bir daireye yerleştirilmişti. Bu sarayı dışından bile görmüş olanlar onun uzunluğunu bilirler. Dediği dedik bir padişah, günün birinde bir elini devlet hazinesine daldırarak, öbür elile de Kabataşa yakın bir yeri göstererek irade etmiş ki: buradan bir saray kurulmıya başlansın! Miymarlar, kalfalar, ustalar, altın liraları tentene gibi işlemeli duvarlar haline getire getire ilerilemişler. Beşiktaşa yaklaştıkları sırada padişah: artık dursunlar! demiş. Loşlukları iç içe bir düz, bir girintili, bir dar, bir geniş uzayan uçsuz, bucaksız eehlizlerin boğum boğum açılan sofaların iki yanında büyük küçük yüzlerce oda, karşılıklı bir kilometreye yakın bir yer tutmuş. Aynı irade: şimdi de bu boşlukları boyayıp süslesinler, dayayıp döşesinler demiş! karşılıklı bir kilometre boyundaki bu boşluk az mermer, bol yapma somaki direklerle, bir kucak gibi açılan, bir gerdanlık gibi kapanan billur trabzanlı ceviz merdivenlerle bazıları pek san'atlı, bazıları da yalnız boyalı ve kabartma taklidi yaldızlı tavanlarla, binlerce arşın ipek kumaşla, eşleri görülmedik birçok halı ve seççade ile, yüzlerce ve yüzlerce yaldızlı veye mavun kanepe, koltuk ve sandaliye ile, tonlarca billurla, okkalarca gümüşle, kimi pek güzel, kimi orta değerde, kimi insan boyu, kimi el boyu yerli ve yabancı vazo ile, içlerinde yüksek san'at kıratında olanlar da görülen bir sürü tablo ile doldurulmuş ve süslenmiş.

Böylece, inceliğinden çok gösterişli şıklığı ve kunt haşmeti göz alan bu türlü üsluplu yapı, o kocaman beyazlığının bulutunu boğaz sularının maviliğine yaslamış.

Umumî kâtiplik odası bunun Kabataş yakasında idi. Oradan reisin yanına gidip gelmek, aşağı yukarı bir çeyrek saat sürerdi. Bu yolu sekiz on kere gidip geldiğim günler olmuştur.

a) Şekliyat (morfoloji)
b) Sentaks.
c) Kelimeler (vocabulaire)
d) Istılahlar
5 — Türk dilinin asrî ve medenî ihtiyaçları nelerdir ?

C) Türk dilinin müstakbel inkişafları.

6 — Gaye, Türk dilini bugünkü ve yarınki medeniyeti kemali ile kucaklıyabilecek en güzel şiveli ve âhenkli bir ifade vasıtası haline getirmek olduğuna göre:

a) Şekliyat
b) Sentaks
c) Kelime teşkili
d) Istılah vaz'ı

sahalarında dilin bütün ihtiyaçlarını gidermek, düşünüş tarzını asrîleştirecek ve garplılaştıracak hale getirmek; yeni vakıaları ifade edecek yeni kelimeler teşkilinde önceden hazırlanmış ve tespit edilmiş esaslar ve kaideler hazırlamak.

* * *

Bir yandan da salon hazırlanmalı idi, Kurultay azasının ve dinleyicilerin çokluğu göz önünde tutularak... Kurultay toplanma yeri seçilen Merasim salonunda yerden yana güçlük yoktu. Ancak bin ve daha çok iskemle bulmak! ... Bunlar, darülfünunun, Galata Sarayın, konservatuvarın ve daha başka mekteplerin konferans salonlarından getirtildi. Saraydan alınanlar da gelenlere katıldı.

İlk beyannamede de bildirildiği üzere, Hami Reis hazretleri dileyorlardı ki Kurultayda söylenecek sözleri bütün memleket işitsin. Bunun için salona radyo kurulacaktı. İstanbul P. T. T. müdürlüğüne ve Ankarada umum müdürlüğe müracaat edildi. Radyo santralından Dolmabahçeye kadar tel uzatıldı. Bütün Türkiye şehirlerinde halkın toplanabileceği yerlere ve meydanlara hoparlörler konulması için de Dahiliye Vekâletinden Vılâyetlere emir verildi. Bu tamimin bir sureti gazetelrde de çıktı.

Yalnız İstanbulda sekiz on yerde radyo tertibatı alınmıştı. Vali ve Belediye reisi bana şu listeyi verdi:

dilinin hele menşeler kısmında hem eskiliğinin, hem İndo - Européen dillerle, hem de Asya ve Avrupanın başka dilleri ile münasebetli noktalarının ilim esasları içinde belirtilmesini bir direktiv olarak önceden verdikleri bu proğramı dikkatle okudular, bir iki yerini düzelterek tensip ettiler. Kurultayın 26 eylûl saat 14 te toplanacağının bu programla birlikte ilân edilmesini emir buyurdular. 10 eylûl 1932 de ajansta ve gazetelerde şu tebliğ çıktı :

TEBLİĞ SURETİ

İstanbul, 10 (A. A.) - T. D. T. C. Umumî kâtipliğinden :

Kurultay eylûlun 26 ıncı pazartesi günü saat 14 te Dolmabahçe sararayında toplanacaktır.

Kurultayda konuşulacak başlıca mevzular şunlardır :

A) Dilin menşeleri.

1 — Türk dilinin eskiliğine ve :

a) İndo - Européen dillerle,

b) Bütün beyaz ırklar dilleriyle,

c) Asya ve Avrupanın başka dilleriyle münasebetleri üzerine tetkikler.

2 — Türk dilinin doğrudan doğruya kendi muhit şartları içinde inkişafları.

a) Lehçeleri.

b) Tarihî gramerleri " fonetik, şekliyat (morfoloji) sentaks. „

c) Kelime hazineleri (lûgatlar)

d) Her türlü yabancı tesirlerden uzak olarak gösterdiği yüksek edebî kabiliyet.

3 — Bu kabiliyetin halk dilinde sürmesi ve yazı dilinde sönmesi (halk edebiyatı - divan edebiyatı)

Bunlarda amil olan sebepler; dilin yakın mazisinin tetkiki.

B) Türk dilinin bu günkü hali, asrî ve medenî ihtiyaçları.

4 — Tanzimattan bu güne kadar Türk dili ve gösterdiği değişiklikler :

Ortaya kürsü konuldu. Salonun Kabataştan yana olan dörderli direklerinden sağdakiler önünde Reisicümhur hazretlerinin hatipleri dinlemelerine mahsus yüksekçe bir loca hazırlandı. Âza için iskemleler dizildi. Açılnıa gününde bütün davetlilerin, dinleyicilerin oturma yerlerini ayrı ayrı gösterir lavhalar, uzaktan ayırt edilebilecek gibi bir yükseklikte ince direkler üzerine takıldı. Geceleri orada, kat kat yığılı boşlukları ve loşlukları ancak aydınlatabilir bir kaç ışık yanıyordu. Samih Rifat beyin bulunduğu daireye gidilmek için oradan geçilirdi. Bir gece, Samih Rıfat bey telefonla beni çağırmıştı. Gittim. İlk açmada söyleyeceği nutkun başlangıcını yazmış, bana dinletmek isteyordu.

Bitirdikten sonra dedi ki :

— Ruşenciğim ! Rüya mı görüyorum, masal mı dinliyorum, bilemiyorum. Gençliğimde şirket vapuruyla önünden geçerken başımı bile çevirip bakmağa cesaret edemediğim bu esrar sarayının şimdi sakiniyim, hem de ulular ulusu bir adamın misafiri olmak şartile... Benim gibi işi bitmiş çarık çürüğün birini o, ulüvvücenapla dinceltmeğe bakıyor. Demek ki benden hizmet bekleyor. Böyle yüksek bir varlık karşısında benim şu yazdıklarım ne kadar sönük, değil mi!

O gece, onun yanından dönerken, içinden geçtiğim salonun engin loşluğunda o kürsü, o iskemleler bana öyle heybetleşmiş göründüydü ki... Aklımdan şöyle şeyler geçti:

Şu kürsünün yerinde, daha bir kaç yıl önceye kadar bir altın taht, şu iskemlelerin yerinde de sırmalı, nişanlı insanlar vardı... O zaman bu salon, o ayakta duranlara o tahtın saçağını öptürecegi günler için bir tek adamın, - varlığını yer yüzünde Allahın gölgesi, karşısındakileri de öz kulları sayar bir tek adamın - kendi vücudu etrafına kurdurmuş olduğu haşmetli bir çerçeve idi... Şimdi bu gece bomboş büyük bir mektep dershanesine benzeyor. Onu, bir kaç güne kadar, değil yalnız bu şehrin, bütün yurdun dört bucağından gelenler dolduracaklar. Burada, o ayakta el pençe divan durmuş sırmalı eski sessizliğin, - o bir çizgisi

1 — Darülfünun konferans salonu, Beyazit meydanı.
2 — Gülhane parkı.
3 — Fatih parkı.
4 — Üsküdar parkı.
5 — Kadıköy belediye dairesi önü.
6 — Taksim meydanı.
7 — İtfaiye merkezlerinde bulunan radyolara birer hoparlör.
8 — Sesi doğrudan doğruya salondan almak üzere Dolmabahçe saat kulesi meydanına bir büyük hoparlör.
9 — Cümhuriyet Halk Fırkası merkezleri.
10 — Boğaziçi ve adalar (Bakırköyüne de konulmak düşünülüyor.)

Bunu ve Dahiliye Vekâletinden alınan cevapları Reisicümhur hazretlerine arzettim.

Dolmabahçe Merasim salonu o genişliktedir ki bir yıl önceki Balkan konferansı sırasında verilen baloda bin beş yüze yakın kimse güneş aydınlığı gibi kamaştırıcı elektrik ışıkları altında ferah ferah dansetti, yanlara büfeler, kanepeler kondu da gene yer arttı. Gezebildiğim Avrupa saraylarının hiç birinde bunun büyüklüğünde bir salon görmedim. Üstü floranskâri nakışlarla süslü kubbesi ona bir de derinlik ve çok bakılırsa enseyi ağrıtacak yükseklik verir. Göz aldatıcı boyaların mermer ve somaki direklerle uzaklıklara götürdüğü havaî dehlizler insana bir an o kuruntuyu verir ki bu salon, yapma granit vazolardan taşan çiçekler ve bulutlar arasında göklere doğru da yönelmiştir. Bu kubbenin altındaki meydanlığa karşılıklı dörder dörder dizilmiş yaldız başlıklı somaki direkler onun enliliğini daha derinleştirir. Aşağıda iken onun yukarı katından görülen başlar yaldızlı parmaklıklar arkasındaki yarı aydınlıkta birbirinden ancak ayırt edilebilir. Bunları şunun için söyleyorum ki bu salonun boşluğunda sesler alabildiğine koşar, köşelere bucaklara dağılır, ya da birbiri ile çarpışır, birbirini kırar, kulağa iniltiler, uğultular yağdırır. Bundan dolayı orada hoparlör ayarını temiz bulmakta çok güçlük çekiliyordu.

kendilerine de zafer halinde göstermiş olanı sevmeğe, dinlemeğe başlaması ile almış olurlar. Bu mükâfatı onlar, sanki kendileri için mi özlerler ? Onların gözü o kadar tok, gönlü o kadar ergindir ki !... Bu mükâfat onların, cemiyeti uyarmak dileklerine yığınların verdiği müspet cevap olduğu için değerlidir. O zaman onlar, artık bu kavrayışlı yığınların yalnız sevgisini değil, inanını ve bağlılığını da kendi yanlarında dinç bir kuvvet hareketliliğinde görürler. O yığınlarla birlikte gene o yığınlar için yeni yeni hayat yolları açmağa yürürler. Çünki onların gerçekleştirmek, gerekleştirmek istedikleri şeyler, ıraklıklar aşırı göklerde kendilerini ilkin yalnız onların görür gözlerine belirten, kendilerine ilkin yalnız onların duyar gönüllerini imrendiren yalgınlardır. İnkılâbın bütün kurtaran ve arıklaştıran hızı bu yaratıcı uygunluktan gelmiyor mu? Başlangıçta fert olan kahramanın, giderek cemiyetleşmesi; cemiyetin de kendi benliğinin güneşleşmiş özünü muzaffer kahramanında görmekle, kendi varlığının en yüce manasını onun varlığında bulmakla sevinmesi ve öğünmesi bundan değil midir? Bugünki Türkiye böyle muvazeneli bir cemiyetin en yeni ve en duru örneği değil midir?

*
* *

Öğleden sonraları, teşebbüs heyeti ile birlikte gene Samih Rifat beyin reisliği altında toplanıyorduk. Kurultaya verilecek nizamname yapılacaktı. Dil cemiyeti, bütün milleti, tabiî azasından saydığı için Kurultaya çağırmıştı. Demek ki, cemiyet bütün çalışmalarında milletin ortaklığını ve yardımını ister, alır bir teşkilât yapmalı idi. Hami Reis, nizamnamede bunun göz önünde tutulmasını emir buyurdu. Bunun için ayrıca bir teşkilât düşünerek masrafa girmekten sakınmamızı, memlekette, mevcut C. H. F. teşkilâtından, Halkevleri kültür şubelerinden istifade etmemizi tavsiye etti. Tarih cemiyeti umumî kâtibi doktor Reşit Galip bey o zaman C. H. F. umumî idare heyeti azasındandı ve kültür bürosu şefi olarak çalışıyordu. Hami Reis:

— Ona da söyledim. Bu nizamname işinde sizlerle çalışacak» dedi.

bile değişmiyen yıllanmış kalıbın - yerinde şu iskemlelere serbest oturur kadın, erkek, yeni, eski giyimli bir kalabalık görülecek. Bu kalabalık söyleyecek, dinleyecek, girecek, çıkacak, nizam kuracak, heyet seçecek, rey verecek. Burası, hem de günlerce, arı kovanı gibi uğuldayacak. Nasıl ki eskiden sürü sürü sarayların kuştan, buluttan, yıldızdan bile kıskanılarak erişilmez derinliklerine yıllarca diri diri gömüldükleri bir dairede şimdi hasta bir âlim, bir ömürlük bilgisini bir araya toplamağa uğraşıyor.

O eski göz kamaştırıcı sessiz dış görünüşünün ve gösterişinin yerine böyle yep yeni bir iç şuurunun cıvıltılı aydınlığını buraya getirecek, onu saçağın sırınası yerine düşüncenin güneşine biat ettirecek olan kuvvet nedir?

Mustafa Kemalin ne kıratta bir mana olduğu, gözlerimin önünde şimşek gibi çaktı.

Uzun dehlizlerin ıssız loşluğunda yapa yalnız yürürken düşünüyordum ki:

Günü geçmiş değerleri, varlık esasları bilmeğe alıştırılmış bir insan cemiyetine, inandıklarından en küçüğünü bile bıra kırsa kendini dağılıverecek sandığı için bunlara büyük doğruluk duygusu ile sarılır bir insan cemiyetine: " bütün şu umduğun şeylerden sana artık kötülükten başka bir nesne gelmiyor; gözünü aç, özünü ara, korunacak büyük ve yıkılmaz varlık yalnız senin „ diyecek, onu sarsıp irgiltecek cesareti ruhunda bulmak, ne üstün bir yaratılışa sahip olmaktır! Bir cemiyetin kökleşmiş bütün kıymet — hükümlerini söküp yerlerine başkalarını komaktan güç bir şey var mıdır? Erişilmez keskinlikteki nice deha, bunları kurcalayım derken kendi hayatını bile kaybetmemiş midir? Ancak, bile bile, böyle bir yolun açıcısı ve gerekirse fedaisi olmak tadını ve yürekliliğini kendilerinde bulabilen seyrek yaratılışta yiğitlerdir ki bu dev işine inanlı ve korkusuz girişebilirler. Onlar, dilekleri uğrunda çektikleri tarife sığmaz güçlüklerin mükâfatını, - eski uyuşturucu alışkanlıklarından sıyırıp kalkındırdıkları - temiz insan yığınlarının yeni anlayışa ve başarıcı ilerleyişe kavuşunca, ışığı en önce sezmiş ve onu

mış bir çöl sarılığı üstünde- bir hacı kervanı geçiyordu: kırmızı, yeşil sancakların gölgesinde beyaz ata binmiş sırma setreli, çember sakallı bir sürre emini, deve sırtında, ipekten köşklere bezeyen mahmiller, önlerinde, yanlarında renk renk entarili, sariklı, kalkanlı kılıçlı akkâmlar, başları kefyeli suvariler, maşlahlı şeyhler, kör dilenciler, çadır önüne çömelmiş kadınlar bir hacı kafilesinin sadeliğinden çok bir opera dekoru zenğinliğini gösteriyor gibi idi.

Bu meydan, Üsküdar çatması kumaşlı paravanlarla dehlizden ayrılmış, odalaştırılmıştı. Burada bir sabah bir tek daktilo tıkırtısı başladı. Kurultay yaklaştıkça ve yazılacak kâğıtlar yığıldıkça bu tıkırtılar, yaz günleri kırlardaki böcek ötüşlerini andırır bir çokluk ve çabuklukla arttı. Vilayetin gönderdiği daktilo hanımın yanına belediyeden, İstanbul maarif müdürlüğünden gelen daktilo hanınmlar da katılmıştı. [*]

Bu tıkırtıları duydukça zamanın yürüdüğünü, telâkkilerin değiştiğini o kadar kuvvetle anlayordum ki ... Uzun sedirlere bağdaş kurarak lif mürekkepli divide saz kalemlerini bana bana divanîleri, tâlikleri dizleri üstünde sağdan sola ağır ağır yazar en eski divanlardaki sarıklı, sakallı, cüppeli hattatlar; tanzimattan sonraki fesli, redengotlu, — yüksek masa başında iskemlelerde oturup rıkka yazar — mübeyyizler gözümün önüne şu duvarlardaki tablolardan daha renkli ve canlı geliyordu. Bu hayallerin en son ve asrî istihalesi denebilecek şu uzun siyah gömlekli türk kızları küçücük masaların başlarına geçerlerdi. Birer harf amfiteatrı arkasında siyah birer tomarı andırır yuvarlaklara kâğıtları dolarlardı. O makinelerde, piyano çalar gibi çabuk ve değişik hareketlerle tıkırdatıp, çınlatıp bitirdikleri her havadan sonra soldan sağa yazılı ya bir tebliğ, ya bir nizamname, ya bir davetname, ya bir mektup, ya bir teşekkürname, ya bir makbuz ortaya çıkardı.

---

[*] Bu hanımlar, Belediyeden: Neriman, Hüsniye, Nedime, İsmet, Lûtfiye ve Maariften: Müşerref ve Afife Hanımlardır.

Celal Sahir bey de Zonğuldaktan dönmüştü. İki üç celselik konuşmada nizamnamenin esasları kuruldu. Doktor Reşit Galip beyle Celal Sahir beyin nizamnameyi kaleme alması kararlaştı. O sırada, maarif vekili Esat bey istifa etti, yerine doktor Reşit Galip bey geldi. Yeni vekil hemen Ankaraya gidecekti. Yola çıkmadan önce teşkilât maddelerinin formüllerini hazırlayıp bıraktı. Nizamname heyette okundu. Müzakeresi bitince, temize çekilmek üzere daktilolara verildi.

*
* *

Daktiloların bulunduğu yer, umumî kâtiplik odasının yanındaki meydanlıktı. Bu meydanlığın dört bucağını üç tablo ile bir de vazo sınurlandırıyordu. Bunlardan, Petit Journal'ın renkli resim havadislerini andıran biri, Théâtre français'nin mi, operanın mı eyi bilmiyorum, yandığı akşamı gösteriyordu: Kapıdan çıkan koyu kan renği bir dumanlı alev kamçısı önünde smokinli, dekolte tuvaletli kadın erkek seyirciler, mayoları üstüne bulut inceliğinde tül eteklik geymiş bir balerin, türlü kılıkta bir kaç artist, itişe kalkışa, birbirlerini yıka devire kaçışıyorlar. Bunun karşısında donuk bir Felemenk kırının ortasında koyu renk entarili kumral ve kırıtkan bir köy kızı geliyor... Kız bir elini kalçasına dayamiş, o omzuna testimsi bir bakır güğüm almış, sapına bağlı şeridi sağ elile tutmuş. Ayaklarımdaki kalın tahta sabolarla öyle aldırışsız bir yürüyüşü var ki koca bir sahneyi ve locasını önüne katmış da sokağa fırlatan şu karşıki yangını görmiyor gibi... Gözlerinde, şu kılıklara bakan, acaba o gece hangi piyes oynaniyordu diye soran merak edici hiç bir mana yok. Belli ki testisindeki su o yangın için değil. Hem o güğümde, kim bilir su mu var? Çünki ağızı kır çiçeklerile örtülü...

Denizden yanaki boy pencerelerin ortasında kara ural taşından dört köşe parlak bir direk, üstünde de koyu gümüşü ve beyaz damarlı, burma burma işlemeli ural somakisinden tombalak bir vazo... Bu vazonun karşısından - bütün duvarı kapla-

Hemen her biri kendi gününde yeni bir sanat yolu açmış, yeni bir dil, yeni bir görüş getirmiş üstatlar şimdi kendilerini aşan bu proğram için acaba ne diyeceklerdi ? Bu program, dinlenmez yürüyüşün eksiksizliğe ulaştırmak dilediği bir varlığı öz kaynağına, öz yaraşığına yeni ve gelişkin bir üstünlükle kavuşturmak yollarını arayordu. Ondaki yabancılıkları gidermemiş olanları, bir bakıma, az çok yerecekti. Onların kullanmış oldukları dili zamanın yeni dilekleri karşısında biraz geri ve eski görecekti. Buna üstatlar acaba ne diyeceklerdi !

Diyorlar ki'yi yazdığım zamanı hatırladım.

Saygı ile ellerini sıktım. En ilkin eski haftalıklardaki gençlik resimlerinden tanıdığımız şairlerin, ediplerin şimdi saçları ağarmış, çizgileri derinleşmiş, yüzleri epeyi değişmiş. İçlerinde bıyıklı sakallı tanıdıklarımızdan bağzıları şimdi bıyıksız sakalsız birer eski Romalı gibi... Fakat konuşuşlarının çeşnisi gene kitaplarındaki üslûbû andırıyor... Onları dinledikçe ilk düşünüş çağımızda izleri kalan edebiyat yapraklarını hep birden bir daha çeviriyorum sanıyordum.

Kurultay düşüncesini hepsi beğendi. Bir çoğu, proğramı doğru ve dileği yerinde buldu.

Yanlarından ayrıldığım zaman, bir yığın gündelik iş arasında bir an, görmeğe daldığım renkli bir sanat rüyasından uyanmış gibi idim. Sarayın öbür ucunda çalışan teşebbüs heyetine gittim.

*
* *

Teşebbüs heyetinin başaracağı işler sonuna ermişti. Bir iki güne kadar bunlar ve tezler Hami Reisin huzurunda okunmağa başlanacaktı.

Bir yandan da ilk beyannamede, gönderilmesi yazılmış olan tezler gelmeğe başlamıştı. Bunlar, yüzlerce yapraklık bir kitap olmuştu. Hami Reis sorduğunda cevap verebilmek için tezleri birer birer gözden geçirmeli idim. Nasıl ki bir gün istediler,

Bunlardan bir kısımı, basılmak üzere matbaaya gönderilirdi. Matbaa işlerinde bize yardımda bulunması için neşriyat müdürü Faik Reşit Beyin izinli sayılmasına müsaade etmesini Maarif Vekili Beyefendiden rica etmiştik. Faik Reşit Bey, bu işlerde yararlı yardımlarda bulunmuştur.

*
* *

15 eylûlde, saat on dört buçuk sularında, saray hademelerinden biri :

— Davetli Beyefendiler geliyor, buraya mı alalım? diye sordu.

Umumî kâtiplik odasına giren, çıkan eksik değildi. Rahat edemezlerdi. Yukarıda ayrı bir salon açtırmıştım.

— Oraya buyursunlar, ben de şimdi çıkıyorum„ dedim.

Bazılarından Kurultaya aza gelmek istediklerini bildirir mektuplar aldığım tanınmış edip ve şairlere ayrı birer mektup yazarak hepsini davet etmemi Hami Reis emretmişti. Onlara programı gösterecektim, maksadı anlatacaktım, bu yolda ne düşündüklerini soracaktım, Kurultayda söyliyeyekleri varsa şimdiden hazırlanmalarını bildirecektim.

Teşriflerini rica ettiğim zatler:

Aptülhak Haamit, Sami paşa zade Sezaî, Uşşakî zade Halit Ziya, Cenap Şehabettin, Hüseyin Cahit, Faik Âli, Hüseyin Rahmi, Ahmet Rasim, Ali Ekrem beylerdi.

Ali Ekrem bey, rahatsızlandığı için gelemiyeceğini telgrafla bildirdi. Ahmet Rasim, bey oğlunu göndermiş, hastalığı çok arttığından bu toplanmada bulunamıyacağını söyletmişti. Bu haber, içimde ufak bir sızı bıraktı. Kaç vakittir Ahmet Rasim beyi gördüğümüz yoktu. Meğer bir iki gün sonra Heybeliadada zavallının tabutu arkasında toplanacakmışız !..

Merdivenden yarım asırlık edebiyata doğru çıkıyordum : Eşber, Sergüzeşt, Aşkı memnu, Hac yolunda, Mürebbiye, Hayal içinde !...

rübelerinde hazır bulunmaklığım isteniyordu. Böyle zamanlarda gözüm tavandan sarkan avizeye iliştikçe kaçkere şunu düşünmüşümdür: Bir konferansın hazırlığında umumî kâtip, onbeş yirmi, belki daha çok kollu işi, elinde, tıpkı şu büyük avizenin tavandaki halkası gibi tutan ve fakat görünmiyen, görünmemesi de gereken çengeldir. Onun görünmesi demek, aviziyenin, işin bir kazaya uğrayarak kopması, dağılması demektir. Çengel sıkı tutmalı ki asıl her yanı gösterecek ışık, duru billurların içinden kolay geçsin ve tam aydınlatsın.

Bu kalabalık arasında bir gün sert kara sakallı, pek sık, fakat yana yatık kara saçlı, etine dolğun biri geldi: Bir Orta Asyalı tıpı. Koynundan, buruşmuş bir mektup çıkardı. Eskişehrin Arapören köyünde muallmmiş. Yer gösterdim. Konuştuk. Dikkate değer sıkılgan görünüşlü, fakat sağlam duruşlu, çetin çalışkanlığı belli bir adam.

Az çok Buhara ve Dobruca ağzına çalar bir şive ile:

— Kitaplarımı da aldım geldim.

— Nerede?

— Dış kapıda bıraktımdı.

— Söyleyelim alsınlar.

Derisi epeyi yüzülmüş bir bavul getirdiler. İpini çözdü. Odaya köy kokusu yayan koskoca bir kitap çıkardı. Uçları biraz kararmış ve kıvrık yaprakları kalın ve yavaş parmakları ile çevirdikçe kurşun kalemi uçukluğunun ancak belirtebildiği bir takım yazılar görünüyor. Bunlar, bu adamın yıllardır topladığı veya Divanı Lûgatı Türkten türkçeye çevirdiği binlerce sözdü.

Onu dinledikçe serinleyordum. Buharada Mangıt kabilesinden bir çocuk ki Köstencede doğuyor, İstanbulda medresede okuyor. Buhara ile İstanbul arasındaki uzaklığı yalnız gözü ile ölçüyor, bütün bu enginliğin aynı dili konuşur aynı soydan bir

koca dosyaları arzettim. Bir gecede hepsini okumuşlar. Her biri için düşündüklerini ayrı ayrı söylediler. Bunları sahiplerine hemen bildirmekliğimi emir buyurdular. Kolaylıkla anlaşılsın diye düşüncelerini ayrı ayrı işaretlerle gösterir zarfları da lûtfen kendileri hazırlamışlar, bana öyle vermişlerdi. Bunları alınca içimden dedim ki: bizi ve bizleri o çalıştırıyor, fakat onu bu kadar çok çalıştıran kimdir? En ufak bir şey bile gözünden kaçırmıyordu. Bir kaç gün önce de gazetelerden birinin yanlışlı yazdığı beyanıameyi görmüş, düzeltmiş, benim adıma göndermiş, dikkatli olmalarını söylemekliğimi yazmış, altına G işaretini koymuştu. Gazının ne kavrayışla bakıcı olduğunun bir küçük örneğini gösterir bu nüsha, vesikalar arasında saklıdır.

Telefonun ve motosikletin çokluk, çabukluk ve düzgünlük ister zamanlarda ne işe yarar birer iycat olduğunu o günlerde bir defa daha yakından anlamışımdır. Ankarada bulunan biri ile yanımda imiş gibi kolay ve çabuk konuşabiliyordum. Matbaadan getirteceğim bir tashihi, Samih Rifat beyin odasından getirteceğim kitaptan daha çabuk alabiliyordum.

Azanın sayısı artık onlarla değil, yirmilerle, kırklarla artıyordu. Bu sayı çoğala çoğala 718 i buldu. Mebus, müderris, muallim, şair, edip, gazeteci, doktor, avukat, tacir, talebe, sivil, asker, erkek, kadın bu ışıklı kalabalığın bir büyük dalga uğultusuyla gitgide yaklaştığını, kabardığını seziyordum: İçlerinden çoğu mektup yazıyordu. Bağzısı aza mı, dineyici mi olduğunu açık söylemiyordu. Böylelerine birer mektupla sormak o kadar güç değildi. Ancak, sıfatlarını yazıp ta adreslerini unutmuşların adreslerini sağlık almak daha çetin oluyordu. Bağzıları ise bizzat gelir, umumî kâtiple görüşmek isterdi. Onun için ayak üstü konuşup gidenler, oturup ta konuşmak istiyenler, cigara, kahve içerek ahpapça konuşmak isteyenler, tezini şifahen dinletmek isteyenler, matbaadan müsvedde isteyenler, yapılacak hüviyet varakalarının şeklini isteyenler, odanın kalabalığını bir mezat yeri gibi artırıyordu. Telefon boyuna işleyordu. Boyuna mektup getiriliyordu. Arada bir, filan şey için filan odadan çağırıyorlardı. Radyonun yeni tec-

sı işini Numan efendiye verdi. Sarayda kalıp çalışmasını emretti. Numan efendi, bu işi, yanına alacağı, garp dilleri bilir bir iki mütehassısla başarabileceğini bana söyledi. Arzettim. Pekeyi dediler. Türkiyat enstitüsünden Abtülkadir beyle, diş mektebinden mezun Mecdi bey de bu işe alındı. Böylece, yakında basılacak olan Çağatay lûgati üzerinde çalışmalar başladı.

*
* *

Kurultay toplanacağı sözü, değil yurt içindeki bilirleri, sınurlarımız aşırı dil bilginlerini bile hıza getirmişti. Bır sabah, ermenice iki makale aldım: Agop Martayan imzalı... Tercüme ettirdim: Türk dilinin eskiliği ve köklülüğü, başka dillerde bıraktığı izler üzerine idi... Hami Reise arzettim. Bir iki gün sonra gene o imzanın yeni bir tezi daha geldi. Reisicümhur hazretleri bu yazıları yazanın nerede olduğunu sordular. Öğrendik ki Sofyada imiş. Kurultayda hazır bulunmak ve tezini anlatmak üzere getirtilmesi için emir verdiler.

İsteyorlardı ki Türk dili üzerinde söz söylemek dileğinde, vaziyetinde olanlardan hiç biri unudulmuş olmasın. Garbın en ötelerinden, en yukarılarından gelecekler de olsa onlara da kürsü açıktı. Yerli bilginlerden kendileri henuz müracaat etmemiş olanları da arattık. Elâzizde dairei intihabiyesinde bulunan Fazıl Ahmet beye; memleketine izinli gitmiş olan, Amasya tarihi sahibi Hüsameddin efendiye birer telgraf çekildi. Çağırdıklarımızdan biri de Hüseyin Kâzım beydi. Kendisine mektup yazıldı, telefonla soruldu. Neden sonra bir gün, rahatsızlığını öne sürerek gelemiyeceğini bildirtti.

Hami Reis isteyordu ki Kurultaya değil yalnız belli başlı bilginler; uzak yakın vilâyetlerdeki saz şairlerinden, halk hatiplerinden de hiç olmazsa bir kaçı çağırılsın.

milletle dolu olduğuna akıl erdiriyor. Kırk yıl köy kasaba dolaşarak bu dilin özünü, kökünü gücü yettiği kadar araştırıyor. Gördüğü bu iş için ona : Haydi hocam, topla bakalım !„ diye gülümseyenler var. O irgilmiyor. Kelime, masal, türkü, ata sözü ne bulursa tağarcığına atıyor. Sonunda Eskişehire yerleşiyor. Bir yandan muallimlik ediyor, bir yandan da dil arayıcılığını bırakmıyor. Kendine bir iki bin ciltlik kütüphane yapıyor. Koca koca eserler yazıyor. Fakat günün birinde, onun bulunduğu şehiri düşman basıyor. Kendisi muhacırlığa düşüyor. Eli bom boş. Çünki kitapları yakılmış, emekleri kül olmuş. O, gene yılmıyor. Karıncanın bu deliği kapatıldı ise, az ötede yenisi açılacak, içi yeni bulgularla doldurulacaktır. Nasıl ki işte şimdi bize gelen kitaptakiler, Azizeye'de yokedilmiş ikinci toplayıştan sonraki üçüncü yetiklerdir. Bin yokluk içinde kalsa da inandığı varlığın ardını bırakmıyan bu aşık şimdi altmışını geçkin. Öyle iken yapısının sağlamlığı ile inanının sağlamlığı gene bir çift delikanlı gübrüzlüğünde...

Bavulunu da, adresini de bize bırakıp gitti. Bunu Hami Reis hazretlerine arzettim. Alâka gösterdiler. Kitabı gözden geçirdiler. Kendini çağırttılar, görüştüler.

Bunca gün bunca insan görmüş o yaşlı başlı adam, Gazinin huzurunda bir çocuk kadar utangaçtı. Birbirine kenetlenmiş, birbirini uğuşturur ellerine alnından iri iri ter damlayordu.

Çıktıktan sonra :

— Ağzım dilim tutuldu. Ben kim, Gazi kim!... Bize bu çoktur... Biz o Süleymanın karşısında karınca bile değiliz yahu! dedi.

Böylece, kırk yıl, yanındakilerden başka kimse bilmiyerek çalışmış köy hocası Numan efendi, bir iki gün içinde bütün gazetelerin adını sanını bildirdiği, resmini bastığı tanınmış bir adam oldu.

Gazi hazretleri, Çağatay lûğatinin, eksikleri giderilip, doğru telâffuzlarla yeni imlâya geçirilip basılmak üzere hazırlanma-

O gün Samih Rifat beyi ilk defa ayakta görüyorduk. Bulunduğu daireden buraya sedye içinde getirilmişti. Lâcivert bir elbise içinde vücudü dal gibi incelmişti. Koltuğunun altında kocaman bir dosya vardı. Hami Reis hazretleri de onu ilk defa görüyorlardı. Yorulursa dinlenmeğe çekilmesi için yan odalardan birini önceden hazırlamalarını emretmişti. Gazi hazretleri ona iltifat ettiler, hatırını sordular. Celseyi açtılar. Kurultay gününe kadar basılıp, tashih edilip hazırlanması mümkün olabılmek için en önce nizamname okundu, müzakere edildi. Hemen matbaaya gönderildi.

Bundan sonra programın her maddesi üzerine yazılmış tezlerin sıra ile okunmasına geçildi. En önce Samih Rifat bey söz aldı. Bir hafta sonra kurultayda her kesin dinlediği tezini okudu. Kendi görüşleri ve ortaya koyduğu nazarıyeleri ile Tezin en orijinal kısmını, sağlıkça en üzgün bir insan üstüne almıştı. Açma nutku on beş yirmi, ilk tezi de yetmiş seksen sahife sürüyordu. Bunları orada saatlerce okudu, şerhetti, sorulanlara cevap verdi. En şaşılacak şey, bütün bunları yatak içinde, ağrılar, sızılar, iniltiler arasında düşünebilip yazabilmiş olması idi.

Bu bitince doktor Saim Ali bey fen tecrübelerine dayanır tezini, Agop Martayan bey ilmî görüşlü düsüncelerini, Ahmet Cevat bey emek verilmiş Sümerce — Türkçe mukayesesini, Ragıp Hulusî bey garp tetkikleri kılığı değerindeki yazısını okudu. Saffet beyin tercümesi dinlenildi. Birinci madde üzerindeki her tez için ayrı ayrı müzakere açıldığı gibi maddenin bütünü üzerinde de her kes düşündüğünü söyledi.

Program maddeleri zamanımıza doğru yaklaşıyordu. Hasan Âli bey halk ve divan edebiyatlarının karşılıklı ayrılıklarını. çok belirtili renklerle çizmişti. Ali Canip bey, Genç Kalemlerden beri öne sürdüğü düşünceleri, daha genişleşmiş ve kökleşmiş yeni aramalar ve bulmalarla zenginleştirmişti. Ahmet Cevat bey, dilin geçirdiği değişiklikleri açıkça göz önüne koyan ikinci bir tez daha yazmıştı. Reşat Nuri keskin tahlilli görüşünü, imrenilecek incelikteki üslubu ile bir dil peyizajı

Adanadan, Kütahyadan gönderilen kadın, erkek bir kaç köylü az çok bunlardandı.

Sarayın enginliğinde şaşıran bu kısa dizlikli, geniş kuşak ve kemerli yürükler, şalvarlı, çepkenli, üç etek entarili, peştamal baş örtülü hatunlar ilk geldikleri akşam elektrik ışıkları ortasında Gazi'yi görünce gözlerine inanamamışlardı.

Bu sade ve sevimli insanların sıcak rıhtım mermerlerine, merdiven basamaklarına oturup oturup, o anedek bilmedikleri denizi, onun üstünde irili ufaklı evler gibi yüzen gemileri günlerce uzun uzun seyrettiklerini unutamıyorum. Bir şeyi dinler gibi nasıl uslu ve sessiz otururlardı...

O günlerde gördüklerini, duyduklarını şimdi köylerinde bir masal gibi belki de halâ anlatıyorlardır.

*
* *

19 Eylülde, Hami Reis hazretlerinin huzurundaki toplanmalar başladı. Salon, yukarı katta, Reisicümhurun çalışma bürosunun yanında idi. Dolmabahçenin, enlilemesine bir yüzünden bir yüzüne, engin bir sofa gibi uzanıyordu. Ortasına, - kurşunî zemin üzerine çok güzel yaldız kabartma işlemeli tavanın göbeğinden - sarkan büyük avizenin altına uzun, geniş bir masa komuşlardı. Bu masaya, kırmızısı çok bir Hereke halısı yaymışlar, üzerine sıra sıra kâğıt kalem komuşlar, yanlarına da çevreleme iskemle dizmişler. Toplanma saat 14 te başladı. Toplanmada teşebbüs heyeti azasından başka T. B. M. M. Reisi Kâzım Pş. Hz., Tarih cemiyeti azasından muallim Afet H., Amasyalı Hüsamettin efendi, profesör doktor Kemal Cenap bey, bir de Sofyadan gelmiş olan profesör Agop Martayan bey vardı.

miz muallimler gelmeğe başlamıştı. Nafia vekilliği, demir yollarında; Seyrisefain de deniz yollarında bunlara en büyük kolaylığı gösteriyordu. Burada da Maarif vekilliğince onlara yatak, yemek bulacakları bir mektebin ayrılmasını rica etmiştik. Gelenler oraya yerleştiriliyordu. Harbiye mektebinden, sivil ve askerî liselerden dil meraklısı, bir kaç talebe azalık istemek için mektup yollamıştı. Bunların kartlarını da, izin vermelerini rica eder birer mektupla birlikte müdürlerine göndermiştik.

Aza kartlarından başka matbuat erkânına da ayrı hüviyet verakaları verilecekti. Gelecekler in adını ve fotografını matbuat cemiyeti reisi Hakkı Tarik beyden istedim. Yabancı matbuattan gelmek isteyenler de ayrı ayrı mektup yol ayorlardı.

İlk açımla günü geleceklerin sayısı belli değildi. Ancak, davet edeceklerimiz:

I — Büyük Millet Meclisi azaları. Fakat meclisin tatil zamanı olduğundan her birinin ayrı ayrı adresini bilmediğimiz için muhterem mebusların tabiî ve daimî davetli sayıldıklarını gazetelerle ilân ettik.

II — İstanbulda bulunan ordu müfettişleri, kolordu kumandanları da öyle.

III — İstanbul vilâyeti, İstanbul belediyesi, İstanbuldaki kolordu kumandanlığı muhtelif dairelerinden geleceklerin birer listesini yolladı.

IV — Cümhuriyet halk fırkası, halkevi, İstanbul ticaret ve sanayi odası da öyle. Bunlara da, resmî ve hususî müesseseler direktörlerine de ayrı ayrı davetiyeler gönderildi. Elçiliklerle konsolosluklardan gelmek dileyenler olursa onlara da istedikleri sayıda kart yollanıyordu.

İmzalanan bu kartları, hiç bir isim unutulmamak, hiç bir yanlışlık olmamak için ayrı ayrı kontrol etmek te gerekiyordu.

Bunlardan başka daimî dinleyicilerin kartları, bildiklerden telefonla, mektupla müracaat edenlerin kartları, yolda görüp te cep defterine adlarını yazdıranların kartları, kendileri istemedikleri halde gönderilmezse kırılacakları şüphesiz bulunanların

haline komuştu. İhsan bey, kavrayışlı bir terbiyeciye yaraşır genişlikteki bilgilerini ne beğenilecek bir tatlılıkla anlatıyordu.

Ahmet İhsan bey Merasim salonuna dair hatıralarını, kendi gençlik zamanındaki üslûp ile şimdiki üslûp arasındaki sadeleşme farkını yazmıştı.

Birer cümle içinde kısaltmağa çalıştığım bu tezlerin bütünü, Türk dili davasını ortaya koyuyor, anlatıyor, gidilecek yolun ana çizgilerini belirtiyor, bu suretle Kurultayın fikir işlerinin kökünü ve özünü teşkil ediyordu. Bu şerefli işin ehemmiyetini kavramış olan teşebbüs heyeti azası, üzerine aldığı vazifeyi unutulmaz bir çalışkanlık ve yüksek bir bilği ile başarmıştı. Tezlerin dinletilmesi, müzakere edılmesi, biribirlerine bağlılığı ve mevzuu zamanın uzun akışı boyunca belirtmeğe muvaffakiyeti derecesinin tayini bir hafta sürdü. Saat 14 te başlayan toplanmalar 22 ye, 24 e kadar uzardı. İçlerinde sabahın üçüne kadar sürmüş olanlar da vardır.

Tezler sıra sıra okunurken gözümün önüne şöyle bir lavha gelirdi: Türk dilinin ve edebiyatının elli altmış asırlık bütün merhaleleri bir Baş Kumandanın önünden, bir bilgi ordusu halinde geçiriliyor. O, her geçeni baştan ayağa süzüyor, eksiği gediği varsa düzeltiyor, pürüzü kalmışsa gideriyor. Bu yüksek bilgi ordusunu yarın milletin karşısından geçirmeğe hazırlanıyor.

*
* *

Toplanmalara iki üç saatte bir, beş on dakika aralık verilirdi. Bu aralıklarda aşağıya odama inerdim. Çünki azanın hüviyet kartlarını imzalamak gerekiyordu. Bunlar kendilerine vaktinde erişebilmek için, müracaat zamanının sonunu Hami Reisin emri üzerine 23 eylül akşamı diye gazetelerle ilân etmiştik. Kartlardan kimi daha şimdiden vilâyetlere doğru yola çıkarılıyordu. Fakat bunların sahiplerinin bazılarından telgraf alıyorduk. Diyorlardı ki: biz İstanbuldayız, filân adrese gönderin. Böylelerine yeni kartlar yazıp elimizdeki listelere de ayrıca işaret ediyorduk. İsimlerini vekâlete göndererek kendilerine izin istediği-

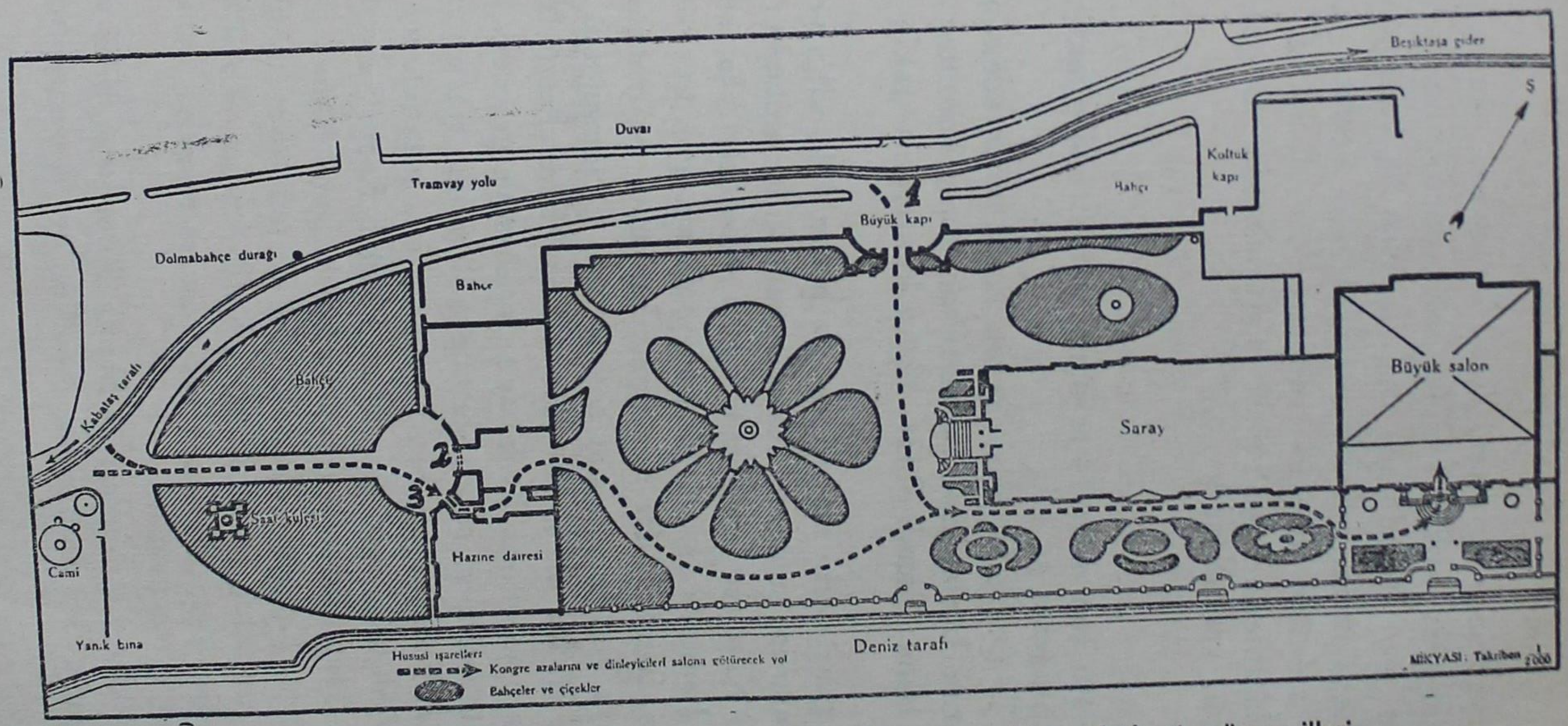

1) Numaralı kapıdan: Kurultay azası, Sefaretler ve Konsolosluklar erkânı, Matbuat mümessilleri

2) Numaralı kapıdan: Daimî kartı hamil samiin

3) Numaralı kapıdan: Bir celse için muvakkat kart alacak samiin.

kartları, aileleri, akrabaları, ahpapları için elden kart iteyenlerin kartları birer birer kaydedilip imzalanmak gerekiyordu. Bir iki gün içinde iki binden fazla kart imzaladığımı hatırlayorum.

Kapıdaki ve salondaki teşrifat memurlarınca kolay anlaşılsın, yerleri çabuk gösterilsin, kalabalıkta karışıklık olmasın diye bu kartlar ayrı ayrı renklerde bastırılmıştı: Bu renkler beyazdan başlayarak tirşeye, pembeye, maviye, kırmızıya kadar gidiyordu. Kartların şahsa mahsus olduğu, sahiplerinin hangi kapıdan girebilecekleri de altlarında ayrıca yazılı idi. Birer celselik kart isteyen geçici dinleyiciler bunları Dolmabahçenin saat kulesi yanındaki küçük kapıdan girip alacaklardı. Bu kartları B. M. M. daire müdürü Cemil bey imzalayacaktı. Kartların verilmesi için eski hazinei hassanın gişelerine memurlar konmuştu.

Açılma günü davetliler iki kapıdan gireceklerdi: Mebuslar, devlet erkânı, kumandanlar, matbuat erkânı, kurultay azası, müesseseler mümessileri, elçiler, konsoloslar büyük merasim kapısından; hususî davetliler, daimî dinleme kartı alanlar, girme kartı isteyenler de saat kulesi yanındaki kapıdan.

Merasimin düzgünlüğü bozulmamak için, müzakere üzerine, vilâyetçe ve saray müdürlüğünce bir kroki hazırlanmıştı. Bunu Hami Reis hazretlerine arzettim. Tensipleri üzerine bastırıldı. Birer nushası alâkadarlara dağıtıldı. Geleceklerce de bilinmek üzere birer sureti 25 Eylül tarihli gazetelerle neşredildi. O kroki şudur :

Reis hazretlerine arzettim. Gece geç vakit odama indim. Biten bir tablonun sergiye konulmadan önceki son bir daha elden geçirilişi gibi bütün işler, uykusuzluktan üzerlerinde sayısız böcekler gibi benekler uçuşan gözlerimin önünden geçiyordu.

*
* *

O gece, derin ve sürekli bir uyku yarın için öyle diriltici bir değerde olacaktı ki!... Yalnız, şu vardı: geçen yıl, güzün ilk ayında bile sıcaklar, daha yazın bitmiyeceğini sandıracak çoklukta idi. Umumî kâtiplik odası, öğleye kadar etüv gibi olurdu. Denizin maviliği bile kamaştırıcı bir sıcak aydınlık fıkırdatırdı. Ortalarında ilerilek duran masanın iki yanındaki pencereler açık, beyaz boy ıstorları inik olduğu halde en küçük bir esinti bile insanın şakağını okşamazdı. Ara sıra yakınımızdan geçen şirket gemilerinin dop dolu güvertelerinde göğüslerini Boğaz meltemlerine açmış yolcuların bile yelpazelendiğini ayırt ettikçe arananın orada da pek bulunmadığını sezerdim. Değil gündüzleri, geceleri bile o sıcaklık kesilmediği için, sanırım ki her gözünü kapayan, vücudünü terden ve kendini bunalmadan kurtarıp ta uykunun unutturan ve dinlendiren tatlılığına kolay kavuşamazdı. Fakat o gece, yorgunluğum bu sıkıntıların hepsini bir kaç dakikada altetmişti. Ancak, bu uykuyu azgın bir öküzün acı acı böğürmesi darmadağınık etti. İkide bir, bu ses, odanın, belki de bütün şehrin boşluklarında uluyordu. Sabahın alaca karanlığında, İnaküs'ün kızı İo'nun ruhu mu diriliyordu? Kız, Jünon'dan yediği üğendireklerinin acısından mı haykırıyordu? Boğaziçine Bosporos dedirten masalı andırır bu böğürme, Kızkulesine bir kaç gündür taktıkları makineli düdüğün boğazından çıkıyordu. Kendini Anadolu Hisarından duyurduğunu orada oturanların birinden işittiğim bu düdük, sislerde, deniz uzaklıklarına ulaşıp gemilere limanın yakınlığını bildirmek, onları karaya oturmaktan korumak için öttürülecekti. Yarı açık gözlerimde ve yarı ağrılı başımda Kurultay işleri dalgalanmağa başladı. « Demek ki bugün hava sisli olacak. Bu sis

Bunu buraya tekrar koyuşum, Hami Reisin her işte en küçük noktasına kadar nasıl açıklık ve düzgünlük istediğinin, yapılabilecek hiç bir şeyi tesadüfün dağınıklığına ve karışıklığına bırakmaktan hoşlanmadığının bir örneğini daha vermek içindir.

Kurultayın zabıtları düzgün tutulmak için B. M. M. zabıt kalemindeki kâtiplerin getirilmesi kararlaşmıştı. O günlerde onlar da geldiler, yerleştirildiler.

*
* *

Kurultay yarın tam saat 14 te açılacaktı. Ertesi günki gazetelerde çıkan program şu idi :

"Kurultay T. D. T. C. reisi Samih Rıfat beyin açma nutku ile müzakerelerine başlayacak, bu nutuktan sonra Kurultay reisleri seçilecek, bunu Samih Rıfat beyin konferansı takip edecektir „ .

O gün için gazetelerin bu programda henuz bilmediği ve bildirmediği kısımlar ise şunlardı: Kararlaşmıştı ki Reisicümhur Hz. tam saat 14 te Kurultay salonunu teşrif edecekler. Bu sırada İstanbul şehri bandosu İstiklâl marşını çalacak. Her kes yerine oturur oturmaz Samih Rıfat bey açma nutkunu okuyacak. Bu bitince Kurultaya reis seçilmesini söyleyecek. O zaman söz alacağım; reisliğe B. M. M. Reisi Kâzım Paşa Hazretlerini teklif edeceğim. Bu seçme bitince Kurultay reisi kürsüye gelecek. Kısa bir teşekkür hitabesinden sonra Kurultaya ilk ikinci reis seçilmesini isteyecek. Arkadaşlardan biri bu reisliklere, nizamnamemize göre cemiyetimizin fahrî reisi olan Maarif Vekili Reşit Galip beyi ve cemiyet reisi Samih Rıfat beyi teklif edecek. Bunu Ahmet İhsan beyden rica ettim. Kurultay kâtipliklerine de edebiyat fakültesi reisi müdderis Muzaffer, İsmail Müştak, Refik Ahmet ve Ali Rıza beyleri teklif edeceğim. Böylece riyaset divanı teşekkül ettikten sonra müzakereler başlayacak.

Bütün hazırlıklar gibi bunları da Samih Rifat beye bildirdim. Sıhhatini sordum. « Ben de hazırım, kendimi eyi hissediyorum » dedi.

Bunu ve emir buyurdukları işlerin hazır olduğunu Hami

Saat yaklaşıyor. Bahçenin kalabalıklaştığı, görülmese bile, çakılların çıkırtısından anlaşılıyor. Celse açılacağına yakın salona ğiriyorum. Bir uçtakiler öbür uçtan ayırt edilemiyecek çokluktaki ışıklı ve düşünür başın bu kubbe altını doldurduğunu görmek öyle coşturucu ki...Bunlar, Türk dilini sevenler, ki salt kendi içlerinden aldıkları buyruğa uyarak buraya gelmişler.., Arkadan ileriye geçinceye kadar yüzlerce el sıkıyorum, bir çok bildikle bir iki kelime konuşuyoruz...

Birden, İstiklâl marşının ilk notaları duyuluyor. Türk dilinin yeni çığırı açılıyor. Bütün bu kalabalık ayağa kalkıyor. El şakırtıları mızıka sesini yer yer bastırıyor; kubbeden taşacak bir hız alıyor. Kapıdan yana bakıyorum. Gazi Mustafa Kemalin başı, bu alkış çağlayanının üstünde bir güneş gibi . . . Hiç kimseye bakmıyor sanılan, fakat her kesi ve her şeyi gören, her kesi kendine doğru sevgi ile çeken gözlerinin engin mavisi şimdi kimin ve neyin üstünde dinleniyor. Hareketsiz görünüşlü başının içinde şimdi ne düşünceler kaynaşıyor!

Bir, onun ağır duruşuna, bir de kalabalığın dinmiyen coşkunluğuna bakıyorum. Bu sesleri duymak için şu anda bütün Türk şehirlerinde, kasabalarında, demir ağızlar önüne birikmiş insanların uzaklıklar içindeki yığınlarını da zihnim, bu gözönündeki kalabalığa katıyor. Gazi'nin, bir akşam, kendi evinde dudakları arasından, gelişi güzel gibi çıkan bir sözün ne demek olduğunu görüyorum. Bütün bu canlı hız, onun yaratıcı enerjisinin bir grafiğinden başka nedir? O, Tarihe silinmez yeni izler açmasını ne yüksek bir anlayışla biliyor. Dahiliye vekili Şükrü Kaya beyin, o ğün: "Türke öz dilini verecek olan Kurultaya büyük sayğılarını sunmak „ için Kurultay Reisliğine göderdiği telgraftaki « Ulu Gazi'nin yarattığı ve yürüttüğü inkilâplardan birisinin daha temelini Yüksek Reisliğinizde toplanan Kurultay atıyor „ sözü ne kadar doğru! Türk dilini, bütün Türk milletine birden ilk defa Gazi düşündürtüyor; bu düşünüşü milletine, cihana, âza sayısından yana belki de en kalabalık, programdan yana belki de en değerlilerinden sayılacak

çabuk sıyrılacak gibi mi?» diye pencereye gittim. Ağarmağa yüz tutan günün içinde sis, bir vapurun uzaklara savurduğu duman bulanıklığından çok değildi. Öyle ki onun arasından Kadıköy yakası bile ayırt edilebiliyordu. Anlaşıldı ki kule, küçük bir buğu gördü mü hemen, -eline yeni geçirdiği- düdüğü deneyor.

Erkenden Dolmabahçeye gittim. Sarayın Kabataştan yana olan kanadındaki sofanın, yer yer, billurları uslu bir parıltı ile ışıldayan derin loşluğunda her vakitkinden çok ıssızlık var. Uğultu ve kalabalık, Merasim salonuna birikmiş. Orada en son tertibat alınıyor.

Sabahleyin gazetelerde çıkan krokinin, bahçede canlanmağa başladığını görüyorum. Çok güzel çeşitli zengin bir çam koleksiyonunun süslediği bahçenin çakıllı yollarına açık renk ceketli polisler dizilmeğe, kapıdan salona gidecek yolu keykeller gibi noktalamağa başlayor.

Telefon boyuna işleyor; mektup, telgraf yağıyor; hademeler girip çıkıyor; ziyaretçiler artıyor; zabıt kâtipleri ile konuşuyorum; basılan nizamnamenin bütün azaya dağıtılması için tertibat alınıyor; salondan çağrılıyorum; Samıh Rifat bey, dairesinde benimle görüşmek isteyor.

Riyaseticümhur umumî kâtibi Hikmet bey, başyaver Celâl bey, yaver beyler, kalemi mahsus müdürü Hasan Rıza bey, saraylar müdürü Sezai bey, B. M. M. daire müdürü Cemil bey, vali ve belediye reisi Muhittin bey, belediye reis muavini Hâmit bey, vali muavini Ali Riza bey, polis müdürü Fehmi bey dehlizlerde, bahçede, salonda, odalarında, bu sabah sık sık rastgeldiğim zatlar... Kurultay işlerinde yerine göre her birinden ayrı ayrı yardımlar gördüğümüz bu zatlar, gözümün önünde olanlardır. Bunların ötesinde, bir de bütün bir hükûmet mekanizması var ki cemiyete şükranla anılır yüksek yardımlarından hiç birini esirgememiş. Bütün bu varlık, en yüce iradenin irşadı üzerine, bir şuur topluluğu haline gelmiş; millete yarar bir işi başarmakta alâkalı vekâletler birbiri ile yarışırcasına emek vermiş.

larca duyduğu, inandığı, özlediği anı eline geçirmiş bir idealist bilgin dinçliği gösterdi.

Geçen akşam bana odasında okuyup ta sönük bulduğu nutkun şurasına burasına beğenme demetleri halinde yağan alkışları duydukça benim o akşam kendisine vermiş olduğum cevabın çok daha kuvvetlisini milletten almış oldu.

Gazi Mustafa Kemalin ecelin elinden çekip getirdiği bu hasta adam, milletine son bir söyleyişle diri duygularını ve düşüucelerini sundu, ölümün kıyısında milletinden aldığı aferinler üzerine kanatlarını kapadı, gür sesini bir daha duyulmamak üzere bağrına gömdü.

B. M. M. Reisi Kâzım Paşa Hz. i Kurultay reisliğine ittifakla ve alkışla seçildi. İlk millî dil Kurultayı reisliğine, o milletin mümessillerinin meclisinde reis bnlunan yüksek şahsiyetin seçilmiş olması güzel bir remizdi.

Yeni Maarif Vekili Doktor Reşit Galip bey, vaatli ve coşturucu bir nutuk söyledi.

Başvekil İsmet Paşa Hazretlerinden gelen şu:

"Türk Dili kurultayının açılmasını yüreğimden sevinçler taşarak kutlularım. Kurultay, son asırlar mütemadiyen ihtilâle uğrayan millî kültürün kıyamı ve cevabı eseridir. Kurultay millî kültüre temel atarken onun kucağında yer alan idealist azanın duyduğu heyecanı ve gururu hep duyuyoruz. Kurultayda çalışanlara ne mutlu!

Kurultayın dileklerini yerine getirmek için elinden gelen her hizmeti yapmak hükûmet için ve her vatandaş için bir borç, bir şeref olacaktır„ telgrafı büyük sevinç uyandırdı. Maltyadan gelen bu yüksek inanlı ses, sürekli alkışlandı.

Bundan başka İstanbul vilâyetinin ve belediyesinin, İstanbul Halkevinin, Viyana şark akademisinin çektiği telgraflar da okundu, alkışlandı. Daha öteki telgrafların da hepsi birer birer okutulsaydı bir iki toplanmayı yalnız bunlara bağlamak gerekirdi. Çünki yurdun her bucağından yükselen bu sesler yüzlerce, binlerce idi.

*
* *

bir Kurultay halinde göstererek... Asırlarca kendi havasına bırakılmış Türkçenin nasıl bir tükenmez varlık olduğunu, bundan böyle nasıl düzgün ileriletilmesi gerektiğini, ilk defa toplu bir yerde milletinin en değerli düşünce adamlarının ağzından dinleterek... Söylenecek sözlerin bir yönelmede olmasına onun kurucu ve koruyucu, kavrar ve uyarır bilgisinin ve dehasının öyle üstün yardımları dokundu ki!...

Halbuki bir çoğumuzun uğraşarak, yorularak ancak birer parçasını doldurabildiği bu iş, o mimarın başardığı ölmez yapılardan ancak bir tekidir. Şanının lâvhasına yeni bir kuruculuk sıfatı daha yazan bu ulu manzarayı o, şimdi kendi gözleri ile görüyor.

O günün intıbalarını ertesi sabah gazeteler uzun uzadıya yazdıkları için ben her noktasını burada tekrar edecek değilim. Bu nushalar da, Eylûlün başından Kurultayın sonuna kadar dil işleri için yazılmış ve söylenmiş düşünceleri bildirir bütün nushalar da günü gününe toplanmış, ricamız üzerine, Vali Muhiddin beyin umumî kâtipliğe yolladığı Belediye istatistik kaleminden Halit bey yardımı ile tasnif edilmiş, T. D. T. C. arşivine konmuştur.

Bu dosyolar, Türk dili işine Türk matbuatının ne kadar uyanık, ne kadar sürekli, ne kadar alkışlanacak bir alâka gösterdiğini belirtiyor: bir ay her gün Kurultay hazırlığını bildirir yazılar, dil bilginleri ile mülâkatlar, muharrirlerin, ediplerin düşünceleri, dil makaleleri, Kurultay müzakereleri, resimler...

İstanbulda Fransızca, Rumca, Ermenice çıkan gazetelerde de bir çok dil yazısı vardır.

Açılma sahnesini yaşatır duygulu tasvirlerden birini de genç muharrir Antoine Langas'ın Les Annales de Tuquie mecmuasında yazdığı yapraklarda okudum.

İş başına sedye içinde getirilen Samih Rifat Bey, kürsüde, vazifesini çok yakından ve çok yüksekten benimsemiş, uzun yıl-

Bu salon muhterem Kurultay azasına memurlar tarafından gösterilecektir. »

Ertesi sabah, öğleye kadar radyo tertibatı yeni salona kurduruldu. Tecrübeleri yapıldı. 23 eylûl toplanması burada oldu. Seslerin daha eyi işitildiğine dair her yandan yeni haberler aldık.

*
* *

Tezler anlatılmış, iytirazlar dinlenmiş, cevapları verilmiş, nizamname, kendisi için ayrılan komisiyonda son şeklini alıp Kurultaya arzedilmiş, münakaşası bitip tasvip edilmiş, takrirler encümeninden gelen takrirler okunmuş, merkez heyeti seçilmiş, kendi tarzının belki de bütün tarihte, bütün dünyada ilki olan Kurultay 5 Birinci teşrin 1933 Çarşamba akşamı kapanmıştı, Türk kültürüne yeni bir yol açarak...

Dokuz gün, öğlelerden sonra saatlerce süren toplanmaların her birinde Hami Reis hazretleri hazır bulunmuşlar, müzakere ve münakaşaların en küçük noktalarini bile kendi localarından dinlemişlerdi.

Neticeden memnundular. Yeni merkez heyetini o akşam yemeğine davet buyurdular. Kurultay bittikten sonra sarayda hazır bulunan arkadaşlardan bir kaçını ve lûtfen beni alarak Sakarya motörü ile Boğaziçinde bir gezinti yaptılar.

Yolda, Kurultay hakkındaki intibalarını kısaca anlattıktan sonra ileride yapılacak işlerin ana çizgilerini belirttiler. Onun, uzaklıklar aşıcı dinlenme bilmez zekâsının, daha henüz başarılmış bu koskoca işi ancak bir geçit sayıp ileriki işlere doğru atılmak hızından en ufak bir çabukluk bile kaybetmediği görülüyordu.

*
* *

Bütün şu yazdıklarım eğer:

I — Gazi Mustafa Kemalin başından bir işin nasıl doğduğunu; ağzından çıkan bir sözün şaşılacak bir dinamizm ile hükûmeti, düşünce adamlarını, millet yığınlarını kavrayıp ayak-

O anlı günde her şey yerinde ve yolunda idi. Yalnız radyo oparlörünün ayarı bir türlü dengini bulamıyordu. Arkadan, yandan, önden dinleyorduk. Sesi azaltıyorduk, yükseltiyorduk. Dinleyenlere soruyorduk. Olmuyordu. Uğultu kabarıyordu, dağılıyordu. Kimseyi memnun etmiyordu. Uzaktakilere ise boğuk bir bağırtı şeklinde gitmesinden korkuyordum. Nasıl ki daha o akşamdan şu ve bu vilâyetin şikayeti telgrafla gelmeğe başladı. Ertesi gün dahiliye vekâletinden aldığımız telgraf ise vilâyetleri: radyoyu eyi işiten, bulanık işiten, hemen hiç te işitmiyen diye üçe ayırıyordu. Bu cetvel az çok farkla üç çizğiyi de birbirine denk gösteriyordu.

Ertesi günki denemeden sonra bu işin bu salonda düzeltilemiyeceğini anlayan Hami Reis hazretleri o akşam salonu değiştirmeği kararlaştırdılar. Emirlerini saat 23 te aldım. Riyaset kürsüsünü, hâtipler kürsüsünü, zabıt kâtipleri masalarını, yüzlerce sandalyayı, ve hele radyo tertibatını yarın sabaha kadar Dolmabahçenin giriş sofasına taşıtmak, dizdirmek, kurdurmak, yarınki toplanmanın orada olmasını sağlamak gerekiyordu. İkinci Balkan konferasında da değerli yardımlarını gördüğümüz Cemil bey bu taşınma işinde büyük gayret gösterdi. Muhafız alayı kumandanı İsmail Hakkı bey de askerlerinden yardımcı gönderdi. Bu askerler, saray hademeleri iskemleleri sıraladılar. O koskoca salona ancak aza sandalyaları tıklım tıklım daradar sığabildi. Bunu Kurultayın kalabalığını anlatmak için söylüyorum. İçeriye pek az dinleyici girebilecekti. Onun için salonu ikiye böldük. Dinleyicilerin bir takımı da eskisi gibi gene merasım salonuna gidecekti. Sözleri, radyodan duyacaktı.

Hami Reis hazretleri yeni salonu gece saat birde bizzat teşrif ve teftiş buyurdu. Kendi kürsüsünün konacağı yeri tayin etti. O gece ajansa ve gazetelere umumî kâtiplıkten şu tebliğ verildi:

" Dolmabahçe sarayının Kurultay için intihap olunan büyük salonunda işitme şartlarının te'min olunamadığı anlaşıldı. Bunun için o salonu terkettik; işitme şartlarını te'min eden başka bir salon hazırladık.

landırır bir kudret olduğunu; onun düşünüşünde nasıl bir doğru görürlük, nasıl bir yaratıcı hız, nasıl bir düzgün mantık bulunduğunu....

II — Cümhuriyet hükûmetinin, bir iş etrafında, en büyük amirinden en küçük memuruna kadar nasıl bir şuur birliği, bir hareket canliliği gösterdiğini, böylece Kurultaya değerli hizmetini esirgemediğini....

III — Söylediğine inanır bir bilgi adamının, hasta da olsa vazife sevgisi ile dincelip imrenilecek coşkunluk gösterdiğini...

IV — Düşünce ve sanat adamlarımızın, üstlerine aldıkları bir işi nasıl bir atılganlık ve bir olgunlukla başardıklarını...

V — Hiç bir yandan hiç bir emir almamışken yalnız kendi istekleri ile yüzlerce münevverin Türk dili için duyduğu sevgiyi, düşündüğü yükselme yollarını göstermek üzere Kurultaya aza geldiğini ;...

VI — Matbuatın, ajansın nasıl bir şuurla çalıştığını ;...

VII — Bir kaç anlayışsızın : " dil bozuluyor, selâmlamanın adı kazıklama olacakmış, bize çağatayca konuşturacaklarmış " gibi o günlerde gizliden gizliye yaydığı dedikodulara kulak asmaksızın milletin bu işi ne yürekten dinleyip alkışladığını ;...

VIII — Fenne inanmak, fenni tatbik etmek sayesinde bütün Türklerin şehir, kasaba, köy meydanlarında, mekteplerinde kadın erkek, genç, ihtiyar, öbek öbek toplanıp bir kurultayın bütün müzakerelerini ilk defa olarak günlerce dinlediklerini.,..

az çok belirtebildi ise, umarım ki üzerlerinde durdukları kâğıtları boş yere doldurmuş sayılmazlar.

Ruşen EŞREF

La Société pour l'Etude de la Langue Turque

De sa fondation au premier Congrès

Je trace ici mes souvenirs sur la fondation et la première puase d'activité de la Société pour l'Etude de la Langue turque :

*
* *

Le 11 Juillet 1932, Son Excellence Gazi Mustafa Kemal, Président de la République, me fit l'honneur de me convoquer. Vers le soir, je me rendis à Çankaya. Son Excellence le Président de la République venait de s'installer dans sa nouvelle résidence. Je fus reçu dans son cabinet de travail attenant à la bibliothèque. Le Chef était assis au bout de la table du milieu de la pièce, et autour de laquelle se trouvaient placés les membres de la Société pour l'Etude de l'Histoire Turque. Le premier congrès d'Histoire venait d'achever ses travaux quelques jours plus tôt.

Il était question, quand j'entrai, des divisions du grand ouvrage qui devait être prêt pour l'année suivante, et du choix des rédacteurs. Si je ne me trompe, étaient présents à cette réunion :

Afet Hanım, Yusuf Akçura Bey, Samih Rıfat Bey, le secrétaire général de la Présidence de la République Hikmet Bey, Sadri Maksudî Bey, le président du département de l'Education et de l'Enseignement du ministère de l'instruction publique Ihsan Bey, Hâmit Zübeyr Bey, Hüseyin Namık Bey, ainsi que le professeur hongrois Zayti Ferencz.

Lorsque la discussion toucha à sa fin, Son Excellence Gazi Mustafa Kemal demanda aux personnes présentes :

— Le temps est venu de songer aux problèmes linguistiques. Qu'en dites-vous ?.

La Commission de réforme de la Langue, dont les crédits avaient été supprimés, ne fonctionnait plus depuis fin Juillet 1931. Il importait que cet organisme, né de la réforme de l'écriture, reprît son activité. Aussi

pour l'étude de l'Histoire turque, en y apportant les modifications nécessaires. Plus tard, on élaborerait de nouveaux statuts.

Et c'est, ainsi, de l'esprit de Gazi Mustafa Kemal que, comme tant d'œuvres utiles au peuple, naquit la Société pour l'Etude de la langue turque.

Ce soir-là, en quittant la résidence présidentielle, nous nous donnâmes rendez-vous pour le lendemain avec Samih Rıfat Bey. J'informai les autres camarades de la décision prise. Au cours de la réunion du lendemain, nous signâmes la demande officielle qui devait être présentée aux autorités et la portâmes au ministère de l'intérieur. Samih Rıfat Bey avait peine à marcher ; il monta difficilement les quelques marches de l'escalier du ministère.

Le jour suivant, la licence requise fut transmise à la Sûreté générale, et la Société pour l'Etude de la langue turque fondée officiellement, le 12 Juillet 1932. J'en informai Son Excellence le Président de la République, président d'honneur de la Société : il souhaita à celle-ci plein succès dans ses travaux.

La G. A. N. avait terminé Ies siens, et la période des vacances commençait.

Son Excellence le Président de la République quitta le 15 Juillet 1932 Ankara pour Yalova. Il fit au président et au secrétaire général de la Société pour l'Etude de la Langue turque l'honneur de les emmener dans son train spécial. Ce fut surtout des problèmes linguistiques que le Chef nous entretint ce soir-là. On se rendait compte que Gazi Mustafa Kemal, qui est toujours le premier à voir quels sont nos besoins les plus réels et les plus justes, et sait le moment venu les réaliser l'un après l'autre, avait catégoriquement décidé que l'heure avait sonné d'entamer le problème de la langue.

***

Il permit à Samih Rıfat Bey, qui se sentait fatigué, d'aller se reposer dans sa villa de çamlıca, et m'autorisa à participer à İstanbul aux travaux de la commission des livres de lecture. Et nous prîmes congé de lui à Derince.

Vers la fin du mois d'août, j'allai lui rendre mes hommages à Yalova. Je le trouvai occupé à rechercher des mots essentiellement turcs dans les dictionnaires anciens ou nouveaux, turcs ou étrangers, à établir des relations philologiques et linguistiques. Au cours des repas et des promenades, il abordait sans cesse ces problèmes, disait son avis, demandait celui des autres. On se rappelle que les journaux ont longuement rapporté, à l'époque,

l'idée de Son Excellence le Président de la République fut-elle accueillie avec une véritable joie. Et le Chef dit alors :

— Ainsi donc, fondons une société sœur de la Société pour l'Etude de l'Histoire, et qui s'appellera Société pour l'Etude de la Langue Turque.

Lorsqu'il fut question des travaux à entreprendre par la nouvelle société, Son Excellence le Gazi traça de sa main le schéma suivant :

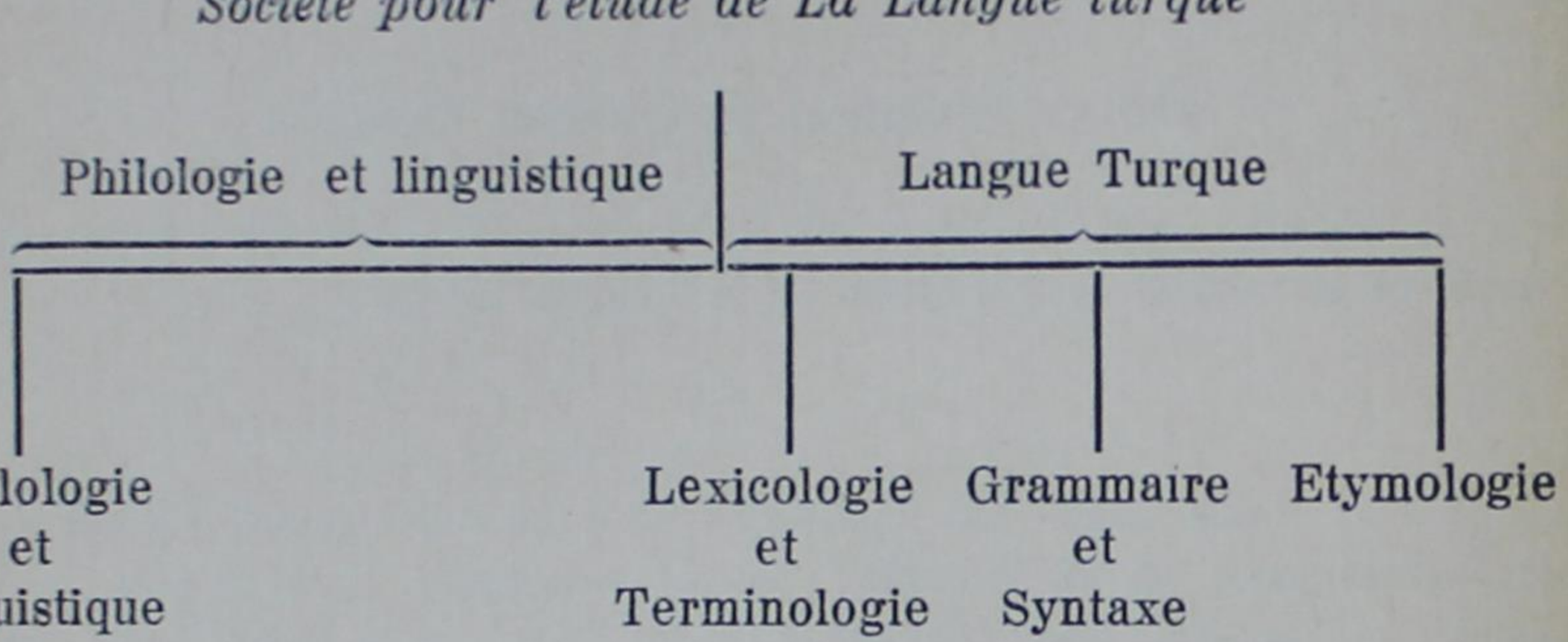

Le cadre était donc prêt. La Société aurait ainsi deux grandes divisions, lesquelles comporteraient, la première, l'étude de la philologie et la linguistique et la seconde, l'étude et la fixation de la langue turque aux points de vue lexicologique, terminologique, étymologique, de la syntaxe et de la grammaire. .

Son Excellence le Président de la République dit ensuite :

— Il faudra dès demain demander au gouvernement l'autorisation de fonder la société. Mais il faut, auparavant, choisir un président et un secrétaire général. Je les vois, ajouta-t-il, l'un et l'autre parmi nous.

Et, désignant Samih Rıfat Bey :

— Vous voudrez bien assumer la présidence de la société„ dit-il. Et c'est moi qu'il voulut bien désigner aux fonctions de secrétaire général. Puis il poursuivit : "Pensez maintenant à deux camarades pour les deux fonctions de membre. „

Samih Rıfat Bey et moi remerciâmes Son Excellence le Président de la République de l'insigne honneur qu'il nous faisait. Puis, je proposais aux fonctions de membres Yakup Kadri Bey et Celâl Sahir Bey. Le Chef donna son acquiescement.

Pour ce qui est des statuts de la société, Son Excellence le Président de la République ordonna d'adopter pour l'instant les statuts de la Société

villa de Samih Rıfat Bey. C'était une habitation perdue au milieu des sapins d'un grand jardin, et où il semblait qu'il fît bon vivre. A peine étions-nous assis sur un sofa qu'une forme blanche s'avança en gémissant vers nous : c'était ce que, dans l'espace d'un mois, Samih Rıfat était devenu ! Pâle, défait, il n'y avait de vivant en lui que ses yeux brillants et sa voix inoubliable...

— Aujourd'hui, je vais mieux, nous dit-il, tandis que sa femme, robuste et énergique, patiente comme une garde-malade, lui tendait une potion qu'il buvait avec une sorte de satisfaction. Il était visible qu'il s'efforçait de paraître vif et gai, et plus, qu'il voulait l'être.

— Il n'y paraîtra plus dans deux jours. Je connais ce satané mal, qui vient me tourmenter de temps en temps, et auquel je réponds : " Je ne peux venir encore ! je n'ai pas terminé avec ce que j'ai à faire de ce côté-ci „, et le renvoie !

Les souhaits que nous lui apportions, l'invitation dont nous lui fîmes part le ranimèrent davantage. Une profonde joie l'envahit; il ne savait comment remercier.

— Je voulais d'ailleurs, dit-il, aller passer quelques jours de l'autre côté de l'eau Et même, ajouta-t-il en nous montrant une valise entr'ouverte, pareille à un énorme volume, je voulais emporter avec moi une grande quantité de livres...

Je n'oublierai jamais l'émotion qui nous étreignit quand nous le quittâmes. Et ce fut au milieu d'une suite de tristes pensées que je revins à Dolmabahçe où je fis part à Son Excellence Gazi Mustafa Kemal du résultat de notre visite. Très ému de ce qu'il apprit, il manifesta le souhait que les choses allâssent sans retard, espérant que dans l'intervalle les médecins les plus réputés auraient raison du mal dont souffrait Samih Rıfat Bey. Il ordonna la constitution d'un comité qui s'occuperait de l'organisation du congrès. Ce comité fut formé de Yusuf Akçura Bey, président de la Société pour l'Etude de l'Histoire turque, de Hasan Cemil Bey et de Yunus Nadi Bey. Il se réunit deux fois, et fixa la date du 26 septembre pour l'ouverture du congrès. J'informai de cette décision Son Excellence le Président de la République, qui déclara qu'il valait mieux ne pas encore annoncer la date de convocation et attendre que les préparatifs fussent terminés. Deux jours plus tard, Samih Rıfat Bey était venu s'installer à Dolmabahçe, où des praticiens notoires comme M. Kemal, M. Kâmil et Akil Muhtar Bey prirent soin de sa santé.

Il importait avant tout de faire publier par les journaux une proclamation à l'adresse de la nation. Nous préparâmes les termes de cette proclamation

les résultats des études linguistiques auxquelles Son Excellence le Président de la République se livrait.

Je reçus l'ordre de demeurer à Yalova pour m'occuper des travaux de la Société.

Les visiteurs arrivaient fort nombreux, mais Samih Rıfat Bey seul ne se montrait pas. Il était venu avant moi, mais ne quittait plus sa villa à cause de son état de santé.

Or, Son Excellence le Président de la République désirait que le congrès de la Langue turque se tînt dans le courant de septembre et m'avait donné des instructions à ce sujet. Le Chef avait adopté en ce qui concerne les travaux de la société pour l'Etude de la Langue une méthode toute différente de celle que suivait l'autre Société, qu'il avait fondée également, celle de l'Etude de l'Histoire turque. Pour celle-ci, les thèses présentées étaient soumises aux spécialistes que l'on priait d'émettre leur avis; d'autre part un congrès de spécialistes, composé d'historiens et de professeurs d'histoire, avait été réuni. Tandis que pour le problème linguistique, le programme consistait à réunir d'abord le congrès, y présenter la thèse fondamentale, y entendre l'avis des spécialistes, des écrivains, des journalistes, des professeurs, amener la nation tout entière à prendre intérêt aux questions concernant sa propre langue, inviter le congrès à discuter les statuts et le programme des travaux, élire les membres du comité central, puis à se mettre activement au travail.

Le 30 août, jour anniversaire de la bataille du Commandant en chef, de nombreuses personnalités vinrent d'İstanbul à Yalova présenter leurs hommages à Son Excellence le Président de la République. Le lendemain, il quitta Yalova à bord du yacht *Ertoğrul*. Pendant le trajet, qui se poursuivit au milieu des acclamations venant de la côte et des bateaux des Iles, Son Excellence le Président de la République me fit noter certains ordres. Il s'agissait entre autres de s'enquérir par télégramme de la santé de Samih Rıfat Bey et de le prier de se rendre à Dolmabahçe le lendemain. Mais nous apprîmes le jour suivant que Samih Rıfat Bey était souffrant, au point de ne pouvoir se rendre à la convocation. Je fis part de la nouvelle à Son Excellence Gazi Mustafa Kemal qui, très ému, me dit :

— Vous feriez bien de l'aller voir demain avec Hasan Riza Bey et le chirurgien M. Kemal Bey. Vous vous enquérirez de sa santé de ma part. S'il est en état de sortir, amenez-le. Il sera mon hôte à Dolmabahçe. On l'y soignera. Les médecins y peuvent venir plus facilement.

Le lendemain, le docteur Kemal Bey, Hasan Bey (directeur du cabinet de la Présidence de la République) et moi nous rendîmes à Üsküdar, à la

Yunus Nadi Bey se soignait à Vichy. Yusuf Akçura Bey, occupé à préparer le travail des membres de la Société pour l'Etude de l'Histoire qui devaient se réunir ces jours-là sous sa présidence, n'avait plus de temps à consacrer à la Société pour l'Etude de la Langue turque. Le président de cette société était souffrant. Des deux autres membres, Yakup Kadri bey était également souffrant et Celal Sahir Bey en tournée dans sa circonscription électorale.

Devant cette situation, Son Excellence Gazi Mustafa Kemal donna ordre qu'un nouveau Comité d'initiative fût créé, formé de personnages en mesure d'exposer et de défendre la thèse puis d'élaborer immédiatement le programme, que chacun choisît un sujet qui serait de sa compétence, et qu'il fût informé des choix. Il voulait que jusqu'à la semaine précédant l'ouverture du congrès, les thèses fussent prêtes et qu'il en fût donné lecture en sa présence avant le congrès. Le programme devait être élaboré de façon à ce que le problème de la langue turque soit clairement exposé de son origine jusqu'à ce jour, que l'on sache ce qu'il y avait à entreprendre et à réaliser dans l'avenir, qu'enfin les thèses présentent de l'unité et de la cohésion.

Le nouveau comité fut formé des personnalités suivantes (je cite par ordre alphabétiqne): Ahmet İhsan, Ahmet Cevat, Ali Canip, Celâl Sahir, Hasan Âli, İhsan, Ragıp Hulûsi, Reşat Nuri, Ruşenî, le docteur Saim Ali Beys. Nous avions à nous réunir sous la présidence de Samih Rıfat Bey et préparer d'abord le programme, le projet de statuts, puis une motion qui devait être présentée à l'approbation du congrès. Pendant ce temps, chacun devait avoir élaboré la thèse qu'il aurait choisie parmi les différents aspects du sujet; il devait être procédé à la lecture de ces thèses qui, avant d'être présentées au congrès, allaient recevoir leur forme définitive au cours d'une réunion plénière tenue en présence du Président d'honneur.

Son Excellence le Président de la République, qui admirait en Samih Rıfat Bey une profonde compréhension et une grande intelligence, et ne l'en estimait que davantage, se préoccupait avec une grande noblesse et une délicate courtoisie de son état de santé, et, voulant qu'il pût travailler sans se fatiguer, accordait une importance particulière au traitement médical qu'il suivait. Les médecins conseillaient une opération, à laquelle Samih Rıfat Bey se refusait, déclarant Vouloir poursuivre son travail et ne voulant entendre parler d'opération que pour après le congrès. Son Excellence le Président de la République me donnait ordre de m'enquérir de la santé de Samih Rıfat Bey et de lui soumettre les travaux exécutés.

avec Samih Rıfat Bey, étendu comme un prince de féérie au bout d'un lit vaste comme un trône, et à 22 heures je présentai le texte que nous avions préparé à Son Excellence le Président de la République, qui demanda que l'on réunît les membres du comité d'initiative. Ceux qui purent être atteints arrivèrent, l'on discuta autour de la proclamation, dont Son Excellence Gazi Mustafa Kemal retoucha certaines parties, après quoi il ordonna que cette nouvelle version fût portée à la connaissance de Samih Rıfat Bey et ensuite communiquée à la presse.

Ainsi, le lendemain 4 septembre, l'agence d'Anatolie et les journaux publièrent la proclamation qui annonçait la réunion du premier congrès de la Société pour les derniers jours de septembre et établissait un programme détaillé des travaux, précisant d'autre part que tous les linguistes, à quelque nation qu'ils appartinssent, pourraient y prendre part.

La proclamation, qui considérait aussi tous les membres de la nation comme membres naturels de la Société, se trouvait avoir tracé le cadre des travaux à réaliser. C'est pourquoi on ne pouvait évaluer d'avance le nombre des personnes qui participeraient au congrès, ce qui donne une idée de l'ampleur de l'organisation qu'il y avait lieu d'entreprendre.

Il fallait commencer par former le bureau du secrétariat général. La Société n'avait même pas de papier à en-tête pour les lettres à envoyer. Car elle n'avait pas encore de budget. Mais elle possédait par contre un bien à nul autre pareil: elle avait le Gazi à sa tête; toutes les difficultés se trouvaient aplanies pas sa seule présence. Une grande pièce donnant sur la mer fut affectée au palais de Dolmabahçe au secrétariat général, auquel furent rattachés deux jeunes secrétaires du cabinet de la Présidence de la République, Suat Bey et Zühtü Bey, qui jusqu'à la fin du Congrès accomplirent leur tâche d'une façon impeccable. Tous les départements officiels furent informés de la réunion du congrès vers la fin septembre, et priés de permettre à ceux de leurs fonctionnaires qui en exprimeraient le désir de participer au congrès.

Dès le lendemain du jour où la proclamation fut publiée dans les journaux, nous commançâmes à recevoir de nombreuses demandes de participation. Nous dressions de ces demandes une liste quotidienne qui était présentée tous les soirs au Président d'honneur et au président de la Société. D'autre part, nous nous occupions de préparer la salle du congrès, de donner aux journalistes des informations qui devaient être toujours fraiches, d'élaborer le programme du congrès, de répondre aux lettres, de lancer les invitations...

Hasan Cemil Bey, l'un des premiers membres, était parti faire à l'étranger une tournée d'études sur les organisations de jeunesses, tandis que

TÜRK KÜLTÜR KÜTÜPHANESİ

Le Congrès se réunira le lundi 26 septembre à 15 heures au palais de Dolmabahçe.

A — Les origines de la langue;

Les principux sujets qui seront discutés au cours du congrès sont :

1 - Etude de l'ancienneté de la langue turque et ses origines communes avec :

a - les langues indo - européennes,

b - toutes les langues des races blanches,

c - les autres langues d'Europe et d'Asie ;

2 - Le développement de la langue turque dans les conditions de son propre milieu :

a - les idiomes turcs,

b - la grammaire historique, la phonétique, la morphologie, la syntaxe,

c - les vocabulaires,

d - le haut caractère littéraire dont elle fait preuve en dehors de toute influence étrangère;

3 - Maintien de ce caractère dans la langue populaire, sa disparition dans la langue écrite (littérature populaire et littérature classique); les facteurs de ce phénomène ; étude du proche passé de la langue.

B — Etat actuel de la langue turque. Ses besoins en tant que langue civilisée et moderne ;

4 - La langue turque, depuis le Tanzimat jusques aujourd'hui; les changements qu'elle a subis ;

a - morphologie,

b - syntaxe,

c - vocabulaire,

d - terminologie ;

5 - Quels sont les besoins de la langue turque en tant que langue moderne et civilisée.

C — Le développement futur de la langue turque.

6 - Le but poursuivi étant de faire de la langue turque un moyen d'expression susceptible d'embrasser sous la forme la plus heureuse et la plus harmonieuse la civilisation d'aujourd'hui et de demain tout entière, il convient de :

satisfaire à tous les besoins de la langue dans la morphologie, la syntaxe, la formation des mots, le choix des termes; la réformer en sorte qu'elle *occidentalise* et modernise la manière de penser; de s'appuyer, dans la formation des mots pouvant exprimer les sens nouveaux, sur des bases et des règles préalablement établies.

Son Excellence le Président de la République voulait, comme l'annonçait la première proclamation, que le pays tout entier pût suivre les discussions du congrès. Les directions des P. T. T. d'Ankara et d'İstanbul furent chargées d'exécuter ce désir, et le central de radiophonie d'İstanbul fit les aménagements nécessaires au palais de Dolmabahçe. Le ministère de l'intérieur ordonna à tous les gouverneurs de placer des hauts parleurs dans les lieux de réunion et sur les places publiques de toutes les villes de Turquie. J'informai Son Excellence Gazi Mustafa Kemal des dispositions prises à cet effet.

Samih Rıfat Bey avait été installé dans une pièce se trouvant à l'extrémité du *harem* du palais de Dolmabahçe. Rien qu'à le voir de l'extérieur, on se rend aisément compte de la longueur de ce palais. Un autocrate qui détenait entre les mains tout le Trésor de l'Etat avait ordonné qu'on commençât la construction d'un palais sur un terrain se trouvant à proximité de Kabataş. Les architectes et les contremaîtres entreprirent une « marche en avant » qui consistait à édifier l'un après l'autre les murs ciselés comme des dentelles, et lorsqu'ils se furent approchés de Beşiktaş le Sultan donna l'ordre de s'arrêter. Mais jusque-là, une enfilade de pièces et de couloirs emboités les uns dans les autres avaient atteint presque un kilomètre de longueur...

Les bureaux du secrétaire général se trouvaient dans l'aile sud, c'est-à- dire du côté de Kabataş. Il fallait un quart d'heure pour de mon bureau aller chez le président et en revenir. Il m'est arrivé de faire ce chemin dix fois par jour.

Lorsque le comité d'initiative fut formé, j'annonçai à Samih Rıfat Bey qu'il se réunirait sous sa présidence. Et le lendemain, en effet, nos réunions commencèrent.

Alors Samih Rıfat Bey donna une preuve nouvelle de son exceptionnelle énergie. La discussion commençait-elle, il en oubliait toute sa souffrance, épandait harmonieusement sa belle éloquence, son profond savoir, et nous enchantait par son exquise bonhomie, son jugement impeccable, sa foi, son enthousiasme communicatif.

Son Excellence Gazi Mustafa Kemal, habitué à voir nettement et clairement tout ce qu'il a à accomplir, à connaître sa route et à prendre ses mesures en conséquence, voulait sans délai réunir entre ses mains les bases du travail à proposer au congrès. On y travailla activement. Le programme fut prêt au bout de trois jours, et je le soumis à Son Excellence le Président de la République. Il lut attentivement ce programme dont il voulait qu'il fût poursuivi parallèlement à la thèse historique turque, particulièrement dans les sources ainsi que les rapports de notre langue avec les langues indo - européennes et les autres langues européennes ou asiatiques; puis il en corrigea certains passages et l'approuva. Ensuite il ordonna de publier en même temps que le programme, qu'il rendait public en guise de directive, que le congrès se réunirait le 26 septembre. Et l'agence d'Anatolie et les journaux publièrent le 10 septembre 1932 le communiqué suivant :

Istanbul, 10 septembre (A. A.) — Le secrétariat général de la S. E. L. T. communique:

qui leur est enseignée, bénissent ceux qui les y initia. Mais encore n'est-ce pas pour eux-mêmes qu'ils attendent la récompense : leur âme est faite de satiété, leur coeur de mâturité; et ils ne considèrent cette récompense que comme le signal du réveil de la communauté qu'ils travaillent à faire plus grande et plus haute. Ils avancent avec elle dans des voies toujours nouvelles. N'est-ce pas cet accord salutaire qui a fait l'élan de la Révolution ? que le héros, *individuel* au début, est peu à peu devenu *collectif*, et que la collectivité, découvrant dans le héros l'essence même de sa personnalité, y a découvert en même temps sa propre signification ? La Turquie d'aujourd'hui n'est-elle pas l'exemple le plus neuf, le plus éloquent de cette société bien équilibrée ?

⁂

Les après-midis, nous continuions à nous réunir avec le comité d'initiative sous la présidence de Samih Rıfat Bey. Il s'agissait d'élaborer les statuts à soumettre au Congrès. Son Excellence Gazi Mustafa Kemal désirait que les statuts tinssent compte de la collaboration à laquelle la nation tout entière était invitée dans la solution du problème de la langue. Il conseilla d'éviter des frais supplémentaires en créant des organismes spéciaux, et de profiter des organisations du parti Républicain du Peuple et des sections culturelles des Maisons du Peuple. Le docteur Reşit Galip bey, secrétaire général de la Société pour l'Etude de l'Histoire turque, était à cette époque membre du comité directeur général du P. R. P. et faisait fonction de chef du bureau culturel. Son Excellence le Président de la République nous annonça que Reşit Galip bey avait été chargé par lui de collaborer avec nous.

Reşit Galip bey et Celâl Sahir bey, rentré entre-temps de Zonguldak, se mirent donc à l'élaboration des statuts. Sur ces entrefaites, Reşit Galip bey fut nommé ministre de l'instruction publique. Mais il ne partit pour Ankara qu'après avoir élaboré les formules des articles concernant l'organisation de la Société. Et le travail fut confié aux dactylos.

La salle où travaillaient les dactylos, attenante à la pièce réservée au secrétaire général, avait été transformée en pièce au moyen de paravents. Alors qu'au début il n'y avait qu'une seule dactylo, elle fut, à mesure qu'approchait la date du congrès, remplie d'un peuple de jeunes filles faisant sur leur machines le bruit que font les insectes dans une nuit d'été. Ce spectacle me disait la marche étrange du Temps. Jadis, des calligraphes assis jambes croisées sur les longs divans avaient dessiné, au moyen de leurs plumes de roseau, les arabesques les plus compliquées de l'écriture

Au milieu de l'immense salle des cérémonies du palais de Dolmabahçe on plaça la tribune. Devant le groupe de quatre colonnes de droite du côté sud, fut dressée une loge élevée pour que Son Excellence Gazi Mustafa Kemal pût écouter les orateurs.

C'est par cette salle qu'il fallait passer pour aller dans l'appartement réservé à Samih Rifat Bey. Une nuit, il me fit appeler. Je me rendis chez lui. Il voulait me lire le début du discours d'ouverture qu'il avait préparé, me le lut et ajouta :

— Cher Ruşen, je ne sais si je rêve ou si je vis un conte. Je suis aujourd'hui un habitant de ce palais plein de mystères auquel je n'avais pas le courage de regarder dans ma jeunesse, lorsque je passais devant en bateau, et cela comme hôte du plus grand des grands hommes, qui dans sa générosité cherche à ressusciter un homme fini, liquidé comme moi... C'est donc qu'il attend de moi que je serve... Comme ce que j'ai écrit paraît terne et pâle à côté d'un être aussi grand, n'est-ce pas? „

***

En le quittant, je traversai la grande salle des cérémonies, sombre et silencieuse. Jadis, un trône d'or s'y trouvait, à la place de cette tribune; et à la place de ces chaises, des hommes chamarrés de décorations. La salle, à cette époque, faisait un cadre moyenâgeux à un homme qui se considérait l'ombre de Dieu. Maintenant, elle semble avec sa tribune et ses rangées de chaises une vaste salle de classe, qu'empliront dans quelques jours des hommes venus de tous les coins du pays, qui parleront, agiront, voteront, décideront.

Quelle est donc la force qui répandra sur cette salle silencieuse la bruissante lumière d'une conscience nouvelle? une fois de plus, je découvre l'immense signification de Mustafa Kemal.

C'est, me disais-je, être fait d'une essence supérieure que de dire à une communauté humaine attachée à des valeurs périmées : " Tout ce en quoi tu crois encore avec candeur ne peut que te nuire; ouvre tes yeux, cherche ta propre essence; la seule existence dont tu doives te soucier est la tienne „. Est-il rien de plus difficile que de déraciner les valeurs enfouies dans l'âme d'une Société et de les remplacer par d'autres? Des génies pénétrants ont parfois laissé leur vie dans cette expérience. Seuls peuvent venir à bout d'une entreprise aussi gigantesque des héros qui trouvent en eux le courage d'ouvrir eux-mêmes cette voie et de s'y sacrifier s'il le faut. Et leur récompense, ils la trouvent dans l'affection et la confiance de ceux qui, ayant compris le sens de la conception nouvelle

les maîtres avaient employée se révélerait arriérée, incomplète par rapport aux besoins de l'époque.

Je me souvins du temps où j'écrivis *Ils disent que...* Je leur serrai respectueusement la main. Ces poètes, ces écrivains dont nous regardions les portraits dans les vieux illustrés avaient maintenant des cheveux blancs et des rides. Ceux d'entre eux qui portaient jadis la barbe sont aujourd'hui glabres comme des Romains... Mais ils ont tous conservé le langage de leurs livres. Et à les écouter je retrouve les traces, qui sont restées en moi, de nos premiers modes de penser...

Ils approuvèront tous l'idée du congrès, et la plupart d'entre eux trouvèrent excellents et le but poursuivi, et le programme.

En les quittant, j'eus l'impression de me réveiller d'un rêve d'art. Et je me rendis auprès du comité d'initiative.

***

Le comité avait presque achevé ses travaux, qui devaient être bientôt soumis, avec les thèses, au Président d'honneur.

Les thèses sollicitées dans la première proclamation avaient commencé à être envoyées, et formaient déjà des volumes de plusieurs certaines de feuillets. Je devais les parcourir toutes afin de pouvoir en parler en connaissance de cause à Son Excellence le Président de la République qui, en effet, me les demanda un jour. Il les lut en entier au cours d'une nuit, et me dit son avis sur chacune d'elles. Il avait même bien voulu, pour faciliter le travail, préparer les enveloppes qui contenaient chacune des signes spéciaux pour ses annotations. Et je me dis à ce moment: "C'est lui qui nous fait travailler. Mais qu'est-ce qui le fait travailler, lui, si infatigablement?„ Rien ne lui échappait. Remarquant qu'un journal avait laissé une faute d'impression dans le texte de la proclamation, il l'avait corrigée et m'avait envoyé le journal, après avoir écrit en marge qu'il convenait d'être plus attentif, et mis la lettre G au bas de cette note. Ce numéro, qui est une petite preuve de la minutie et de l'attention que le Gazi met en toute chose, est conservé dans nos archives.

Le nombre des participants au congrès augmentait rapidement, et atteignit le chiffre de 718. Je sentais de jour en jour s'approcher avec un bruit de vague cette foule d'hommes éclairés... Il y en avait qui écrivaient, d'autres qui venaient eux-mêmes, dont les uns se contentaient d'un mot dit debout, et les autres entreprenaient d'exposer tout au long leur point de vue ... Tout cela faisait pas mal de monde et de confusion dans mon bureau.

ancienne. Puis étaient venus les scribes en redingote du Tanzimat. Et voici que, métamorphose suprême, des jeunes filles turques faisaient maintenant courir leur doigts sur les claviers disposés en amphithéatre.

Les textes dactylographiés furent envoyés à l'imprimerie. Le ministre de l'instruction publique avait mis à cet effet à notre disposition le directeur des publications du ministère, Faik Reşit bey, qui nous fut d'une aide fort précieuse.

***

Le 15 septembre, vers 14 heures 30, un huissier du palais vint dire :

— Les invités sont là. Faut-il les faire entrer chez vous ?

J'avais fait préparer une salle à l'étage au-dessus, car la pièce réservée au secrétariat général était toujours pleine de monde. Je répondis à l'huissier de faire monter ces messieurs.

Son Excellence le Président de la République avait donné ordre de convoquer par des lettres spéciales certains écrivains qui avaient manifesté le désir de participer au congrès. Je devais leur donner communication du programme, les mettre au courant du but poursuivi, m'enquérir de leur opinion, les prier de préparer d'avance ce qu'ils auraient à dire.

Les personnes qui avaient été convoquées étaient :

Abtülhak-Hâmit, Sami paşa zade Sezaî, Uşşakî zade Halit Ziya, Cenap Şehabettin, Hüseyin Cahit, Faik Âli, Hüseyin Rahmi, Ahmet Rasim, Ali Ekrem Beys.

Ali Ekrem bey, souffrant, s'excusa par télégramme. Ahmet Rasim bey avait chargé son fils de nous faire savoir que, très malade, il ne pourrait assister à la réunion. Cette nouvelle me causa du chagrin. Nous ne voyions plus Ahmet Rasim bey depuis longtemps. Et nous n'allions voir, quelques jours plus tard, que son cercueil !

***

Je monte par l'escalier vers un demi-siècle de littérature : *Eşber*, *l'Aventure*, *Amour défendu*, *La route du Hedjaz*, *Institutrice*, *Dans les rêves...*

Ces maîtres, dont chacun avaıt inauguré un art nouveau, créé un langage, apporté une façon de voir nouvelle, qu'allaient-ils dire d'un programme qui dépassait leur temps, qui les dépassait eux-mêmes ? Ce programme cherchait le moyen de porter la langue nationale, qu'il voulait parfaite et sans lacunes, à sa source même. Et par là, cette langue que

Et ainsi, l'instituteur de village Numan efendi, complètement inconnu malgré ses travaux, devint tout d'un coup un homme dont les journaux parlaient et publiaient la photographie.

Son Excellence le Président de la République chargea Numan efendi du soin de compléter les lacunes du dictionnaire çağatay et de son impression en caractères nouveaux avec la prononciation exacte de tous les mots. Ce dictionnaire sera bientôt publié.

***

L'annonce du congrès avait soulevé un puissant intérêt non seulement dans le pays, mais aussi à l'étranger. C'est ainssi qu'un jour je reçus deux articles rédigés en arménien, et signés Agop Martayan. Je fis traduire ces articles, qui traitaient des origines profondes de la langue turque et de son influence sur les autres langues, articles que je soumis à Son Excellence le Président de la République, qui demanda à savoir où se trouvait leur auteur, lequel en envoya un autre quelques jours plus tard. J'appris qu'il demeurait à Sofia. Son Excellence le Président de la République donna l'ordre de le convoquer au congrès. Il voulait qu'on n'oubliât aucun de ceux qui désireraient ou qui seraient en mesure d'émettre un avis au sujet de la langue turque. La tribune du congrès était ouverte à tous.

***

Les réunions commencèrent le 19 septembre en présence du Président d'honneur. Il y avait, outre les membres du comité d'initiative, S. Exc. Kâzım paşa, président de la G. A. N. T., le professeur Afet Hanım, membre de la Société pour l'Etude de l'Histoire Turque, Amasyalı Hüsamettin Efendi, le professeur Docteur Kemal Cenap bey, puis le professeur Agop Martayan bey, arrivé de Sofia.

Samih Rıfat bey était venu également, pour la première fois. Son Excellence le Président de la République lui manifesta le plus courtois intérêt, s'enquit de sa santé; puis ouvrit la séance. On donna d'abord lecture des statuts, afin qu'ils pussent être imprimés pour le congrès. Ensuite furent examinées les thèses préparées sur chaque article du pro-

Un jour entra chez nous un personnage à barbe et cheveux noirs et drus : un vrai type de l'Asie centrale. Il sortit de sa poche une lettre, qu'il me tendit. C'était un instituteur du village d'Arapören, des environs d'Eskişehir. Je le priai de s'asseoir, et nous commençâmes à parler. C'était un homme timide, mais d'attitude nette et ferme, ayant l'air d'un solide travailleur.

Il me dit dans un langage qui tenait à la fois de celui de Boukhara et de celui de la Dobruca :

— J'ai aussi apporté mes livres.

— Où sont-ils ?

— Je les ai laissés à la porte extérieure.

— On va les faire venir.

Et l'on apporta une vieille valise, entourée d'une corde, que mon visiteur défit. Il sortit de la valise un énorme volume, d'où se répandit dans la pièce une odeur de campagne. A mesure que d'un doigt lourd il tournait les feuilles aux coins noircis, on voyait des lignes écrites au crayon, et pâlies au point d'être à peine lisibles. C'étaient, là, des milliers de mots que mon interlocuteur avait rassemblés depuis des années, ou qu'il avait empruntés, en les traduisant en turc, au *Divanı Lûgatı Türk*.

C'était un originaire de Boukhara, né à Constantza, ayant fait ses études dans une *medressé* d'İstanbul. La distance qu'il y a entre İstanbul et Boukhara, il ne la voit que sous son aspect physique, sachant que l'immense espace compris entre ces deux points est habité par une seule nation parlant la même langue. Et pendant quarante ans, à travers bourgs et villages, il recherche les sources et l'essence de cette langue, sans se lasser. Enfin il s'installe à Eskişehir où il poursuit passionnément son travail tout en exerçant les fonctions d'instituteur, se crée une bibliothèque de quelques milliers de volumes. L'ennemi venant à occuper la région, il quitte son foyer; ses livres sont détruits, le fruit de son long travail réduit en cendres. Mais il recommence, car il a la foi.

Il nous laissa sa valise et son adresse, et s'en fut. Je parlais de cette visite à notre Président d'honneur, qui s'y intéressa, parcourut le gros volume; puis ayant fait convoquer l'instituteur, s'entretint avec lui, et lui demanda de travailler au palais. Cet homme, qui était d'un certain âge et avait vu dans sa vie bien des êtres humains, demeura timide comme un enfant en présence du Gazi. De grosses gouttes de sueur tombaient sur ses mains qu'il frottait l'une contre l'autre.

— Sa présence m'a rendu muet, me dit-il en sortant. Que suis-je auprès du Gazi ! Des hommes comme moi sont écrasés par tant de grandeur !

Un bon sommeil réparateur était ce soir-là nécessaire pour me préparer aux fatigues du lendemain. Mais les chaleurs persistaient en cet automne de l'an dernier, et la mer même, devant mon bureau, me renvoyait une éclat bouillant. Les nuits n'étaient pas plus fraiches, et peu propices au sommeil. Or la fatigue, cette nuit-là, eut raison de la chaleur suffocante.

Mais je fus réveillé avant l'aube par les beuglements déchirants d'un boeuf, qui venaient du côté de la tour de Léandre, emplissant le silence de la ville endormie. Etait-ce donc Io, fille d'Inachus, qui ressuscitait soudain? ce beuglement, qui rappelait la légende dont le Bosphore tient son nom, était celui de la sirène qu'on avait placée pour la tour de Léandre et qu'on essayait. Destinée à donner les signaux d'alarme en cas de brouillard, elle me suggéra l'idée, dans mon demi-sommeil, que la journée serait brûmeuse. Non, l'air était limpide et l'on voyait nettement la côte d'en face. Il ne s'agissait que d'un essai...

Je me rendis de bon matin à Dolmabahçe. Toute l'activité, dans le palais encore silencieux, était concentrée dans la salle des cérémonies, où l'on procédait aux derniers aménagements.

Le téléphone avait déjà commencé à fonctionner sans arrêt; les visiteurs à affluer. On prenait des dispositions pour distribuer les statuts aux membres du congrès. Samih Rıfat bey voulait me parler dans son appartement.. Je croise un peu partout, dans les sallles ou dans le jardin, des personnalités telles que Hikmet bey, secrétaire général de la Présidence de la République, Celâl bey, premier aide de camp, Hasan Rıza bey, directeur du Cabinet de la Présidence, Mnhittin bey, gouverneur et président du conseil municipal, Fehmi bey, chef de la Sûreté, qui ont tous apporté une aide si précieuse à la Société. Le mécanisme tout entier du gouvernement lui a d'ailleurs prêté uappui dont elle lui est reconnaissante. Une grande et belle volonté a animé tout cela comme un seul corps, un seul organisme avide de servir une cause si utile à la nation.

L'heure approche. J'entre dans la salle des cérémonies un peu avant l'ouverture de la séance. Je serre des centaines de mains, échange quelques mots avec un grand nombre de connaissances.

Tout d'un coup retentit l'hymme de l'Indépendance. Tout le monde se lève.

Les acclamations couvrent le son de l'orchestre. Je regarde vers la porte: le visage de Gazi Mustafa Kemal semble un soleil au-dessus de ce torrent d'acclamations. Où, et sur quoi s'arrêtent maintenant les regards

gramme, en commençant par celle de Samih Rıfat bey, qui lut près de 90 à 100 pages, discutant, répondant aux questions avec une vigueur étonnante. Puis vinrent celles du docteur Saim Ali bey, d'Agop Martayan bey, d'Ahmet Cevat bey, de Ragıp Hulûsi bey, de Hasan Âli bey, d'Ali Canip bey, de Reşat Nuri bey, d'İhsan bey. Les réunions, qui commençaient à 14 heures et prenaient fin à minuit, parfois à 3 heures du matin, durérent une semaine.

***

Le congrès devait s'ouvrir le lendemain à 14 heures. Tout était prêt, et tout avait été organisé, ordonné avec une minutie parfaite. Son Excellence le Président de la République, s'intéressant jusqu'aux moindres détails des préparatifs, donna une preuve nouvelle de son goût du travail net et méthodique où rien ne doit être laissé au hasard, et où la confusion ni la distraction n'ont de place.

Les journaux publièrent le jour du congrès un avis d'après lequel les delibérations commenceraient après le discours d'ouverture de Samih Rıfat bey, après quoi il serait procédé à l'élection des présidents, élection qui serait suivie d'une conférence de Samih Rıfat bey. Voici quels étaient les points du programme que les journaux ne publièrent pas: Son Excellence le Président de la République allait faire son entrée dans la salle des séances à 14 heures précises, salué par l'hymne à l'Indépendance. Ensuite, Samih Rıfat bey allait donner lecture de son discours, puis demander que l'on procédât à l'élection des présidents. Alors, prenant la parole, j'allais proposer l'élection de S. Exc. Kâzim paşa, président de la G. A. N. T., à la présidence. Le fait que le premier congrès national de la langue, dont le caractère grandiose était incomparable, serait dirigé par la haute personnalité qui présidait l'assemblée des représentants de la nation, ne devait-il pas constituer un symbole éloquent? L'élection faite, le président allait monter à la tribune, dire quelques mots de remerciements puis proposer l'élection des vice-présidents. L'un des membres du congrès allait proposer pour ces fonctions Reşit Galip bey, ministre de l'instruction publique, et Samih Rıfat bey.

J'annonçais à Son Excellence le Président de la République que ses ordres avaient été exécutés, et que tout était prêt.

Je ne reviens pas sur les détails de la séance d'ouverture, dont les journaux ont donné un compte rendu fort détaillé.

***

Tout alla bien ce jour-là. Seuls, les appareils de T. S. F. fonctionnaient avec défectuosité. On entendait mal les discours; nous commençâmes, le même soir, à recevoir des dépêches de plusieurs provinces où les expéditeurs se plaignaient de ne pouvoir suivre les délibérations du congrès.

Le Président d'honneur, constatant le deuxième jour que la transmi-radiophonique ne s'effectuait pas mieux que la veille. donna l'ordre de changer de salle des séances. Je reçus cet ordre à 23 heures. Une partie de la nuit fut employée à transporter la tribune, les bureaux, les chaises de la Salle des cérémonies au grand vestibule d'entrée. A 1 heure du matin, Son Excellence Gazi Mustafa Kemal vint voir par lui-même l'aspect qu'avait pris la nouvelle salle. L'agence d'Anatolie publia le lendemain un communiqué annonçant qu'en raison des défectuosités d'acoustique de la Salle des cérémonies, une autre salle avait été aménagée pour les séances.

***

Le congrès avait duré neuf jours, au cours desquels les thèses préparées avaient été lues et discutées, les objections entendues, les statuts adoptés, le comité central élu.

Son Excellence le Président de la République avait assisté à toutes les séances, qui duraient des heures entières, écoutant de sa loge les discussions et les délibérations jusque dans leur moindres détails. Il était satisfait du résultat. Le soir de la clôture du congrès, il retint à diner les membres du comité central. Après la fin des travaux, il nous demanda aimablement, à certains des camarades présents et à moi, de prendre part à une promenade dans le Bosphore à bord du *Sakarya*.

En cours de route, Son Excellence Gazi Mustafa Kemal nous dit ses impressions sur le congrès et dessina les lignes essentielles des travaux à réaliser dans l'avenir. Son infatigable intelligence, prompte à franchir les plus grandes distances, considérait comme une courte étape le colossal travail qui venait d'être accompli, et entendait ne rien perdre de la vitesse acquise dans l'élan vers les travaux futurs.

***

Je n'aurai pas tracé ces souvenirs en vain, s'ils auront réussi à mettre en relief et à souligner :

bleus qui paraissant ne s'arrêter sur persone et sur rien, mais qui voient tout et qui attirent vers eux? Quelles sont les pensées qui remplissent maintenant cette tête qui semble immobile?

Je regarde tour à tour son maintien grave et l'enthousiasme sans fin du public. Je découvre la majestueuse signification d'un mot qu'il paraît, un soir, avoir prononcé sans y attacher d'importance. Ce bel élan que voici n'est-il pas comme un *graphique* de son énergie créatrice? quelle haute compréhension il met à ouvrir des voies impérissables à l'Histoire! Comme Şükrü Kaya bey avait dit juste en écrivant, dans son télégramme d'hommages: "C'est le congrès qui pose les fondements de l'une encore des Révolutions que le grand Gazi a réalisées!„ C'est le Gazi qui le premier, amène la nation turque tout entière à songer, à s'intéresser à la langue turque. Et il assiste maintenant de ses propres yeux au spectacle auguste qu'il a créé grâce à son génie constructeur.

Samih Rıfat bey, venu à la séance sur une chaise à porteur, manifeste maintenant toute son énergie d'idéaliste vivant l'heure où se réalise ce que dans sa foi il a attendu depuis des années. Les applaudissements qui cadencent son discours confirment les assurances que, la veille, je lui avais données sur la beauté de ce discours que lui-même trouvait fort mauvais. Ce malade, que Gazi Mustafa Kemal avait arraché à la mort, recevait sa récompense des mains mêmes de la nation.

Le nouveau ministre de l'instruction publique, Docteur Reşit Galip bey, prononça ensuite un discours enthousiaste et émouvant à la fois.

De longs applaudissements saluérent le télégramme suivant, que le président du conseil Ismet Pacha avait envoyé de Malatya:

"C'est le coeur débordant de joie que je salue l'ouverture du congrès de la Langue turque. Le congrès est un signe du réveil de la culture nationale constamment décliné au cours des derniers siècles. Nous éprouvons tous l'émotion et la fierté qu'éprouvent les personnalités idéalistes qui prennent part au congrès destiné à poser les fondenants de la culture nationale. Heureux ceux qui travaillent au congrès! Le gouvernement et tous les citoyens considéreront comme un honneur de faire tout leur possible pour réaliser les voeux du congrès„.

Puis, on donna lecture des adresses des conseils général et municipal d'İstanbul, de la Maison du peuple d'Istanbul, de l'Académie orientale de Vienne. Mais on n'aurait pas er assez de deux ou trois séances pour prendre connaissance des télégrammes parvenus de toutes les parties du pays. Il y en avait plusieurs milliers.

I — Comment Gazi Mustafa Kemal conçoit et réalise; qu'un mot prononcé par lui constitue une force animant avec un dynamisme étonnant le gouvernement, les hommes de pensée, les masses populaires; qu'il y a en lui une justesse de vue exceptionnelle, un élan créateur et une logique rigoureuse;

II — L'unité et l'activité dont le gouvernement de la République, du plus grand au plus petit de ses fonctionnaires, fait preuve dans l'accomplissement d'une tâche, et les services qu'il a rendus ainsi au congrès;

III — La foi et l'enthousiasme d'un savant qui croit en ce qu'il dit et qui, même malade, fait preuve grâce à son amour du devoir d'une vitalité digne d'envie.

IV — L'élan, la mâturité qui président à la manière dont nos intellectues accomplissent une tâche qu'ils ont assumée.

V — Que la nation tout entière a applaudi de tout son coeur à la réforme de la langue sans prêter oreille aux insanités de certains écervelés.

VI — Que, grâce à la foi en la science, grâce aux applications techniques. tous les Turcs ont pu suivre pour la première fois les délibérations du congrès dans toutes les villes, bourgades et communes du pays...

RUŞEN EŞREF

T. B. M. M. KÜTÜPHANESİ